

Katedra dějin státu a práva

Pavel Salák jr.

ZÁKLADY ŘÍMSKÉHO PRÁVA

BAKALÁŘSKÝ STUDIJNÍ PROGRAM

MASARYKOVA
UNIVERZITA

ZÁKLADY ŘÍMSKÉHO PRÁVA

ZÁKLADY ŘÍMSKÉHO PRÁVA

Pavel Salák jr.

Masarykova univerzita
Brno 2024

Vzor citace

SALÁK, Pavel jr. *Základy římského práva*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2024, 213 s. Edice Učebnice Právnické fakulty MU, sv. č. 569. ISBN 978-80-280-0582-5 (print), 978-80-280-0612-9 (online, pdf).

CIP - Katalogizace v knize

Salák, Pavel

Základy římského práva. / Pavel Salák jr. – 1. vydání. -- Brno: Masarykova univerzita, 2024. 213 stran. – Edice Učebnice Právnické fakulty MU, sv. č. 569. ISBN 978-80-280-0582-5 (print), 978-80-280-0612-9 (online, pdf).

34(091)* 340.15* 347.2* 347.4* 347.65/.68* (075.8)*

- právní dějiny
- římské právo
- věcná práva
- závazkové právo
- dědické právo
- učebnice

34 – Právo [16]

Recenzent: prof. JUDr. Michal Skřejpek, DrSc.

© 2024 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-280-0612-9 (online ; pdf)

OBSAH

Úvodem.....	9
1 Historický vývoj.....	11
1.1 Stručný nástin dějin a státního zřízení.....	11
1.1.1 Doba královská.....	11
1.1.2 Republika.....	12
1.1.3 Císařství – principát.....	15
1.1.4 Císařství – dominát.....	17
1.1.5 Justinián I.....	17
1.2 Charakteristika základních pramenů práva.....	19
1.2.1 Formální prameny práva.....	19
1.2.2 Právo římské obce a právo národů.....	19
1.2.3 Prameny práva civilního (v užším slova smyslu).....	20
1.2.4 Právo praetorské – <i>ius honorarium</i>	23
1.2.5 Prameny poznání práva.....	25
1.3 Římskoprávní dědictví.....	25
1.3.1 Recepce v Itálii.....	26
1.3.2 Recepce ve Francii.....	27
1.3.3 Recepce v Anglii a Nizozemsku.....	27
1.3.4 Recepce v Německu.....	28
1.3.5 Recepce u nás.....	29
2 Obecné základy.....	31
2.1 Procesní právo.....	31
2.1.1 Procesní právo obecně.....	31
2.1.2 Soudní rozsudky a úřední výroky.....	31
2.1.3 Soudy v Římě.....	32
2.1.4 Svémoc.....	32
2.1.5 Vývojová stadia římského procesu.....	33
2.1.6 Průběh procesu – příklad formulového procesu.....	34
2.1.7 Exekuční řízení.....	35
2.1.8 Římská žaloba.....	37
2.1.9 Prekluze a promlčení.....	40
2.1.10 Mimořádné prostředky ochrany.....	41

2.2	Právní skutečnosti.....	42
2.2.1	Čas.....	42
2.2.2	Právní domněnka a právní fikce.....	43
2.3	Subjekty.....	44
2.3.1	Fyzické osoby.....	44
2.3.2	Právní subjektivita.....	44
2.3.3	Právnícké osoby.....	47
2.3.4	Způsobilost k právnímu jednání.....	48
2.4	Rodinné právo.....	50
2.4.1	Příbuzenství.....	50
2.4.2	Manželství.....	52
2.4.3	Římská rodina.....	55
2.4.4	Obdobné instituty.....	56
2.5	Právní jednání.....	57
2.5.1	Obsah právního jednání.....	58
2.5.2	Vznik právního jednání.....	60
2.5.3	Nesoulad vůle a projevu.....	60
2.5.4	Neplatnost.....	62
2.6	Nabývání a zánik práv.....	63
3	Právo věcné.....	71
3.1	Obecná část.....	71
3.2	Věci.....	72
3.2.1	Obchodovatelné věci a věci vyjmuté z obchodu.....	72
3.2.2	Mancipační a nemancipační.....	73
3.2.3	Hmotné a nehmotné.....	73
3.2.4	Movité a nemovité.....	73
3.2.5	Genericky a speciálně určené.....	74
3.2.6	Zuživatelné a nezuživatelné.....	74
3.2.7	Jednoduché a složené.....	75
3.2.8	Dělitelné a nedělitelné.....	75
3.2.9	Součást a příslušenství.....	76
3.2.10	Hromadné.....	76
3.2.11	Plod a užítek.....	76
3.3	Držba.....	77
3.3.1	Nabytí držby.....	79
3.3.2	Ztráta držby.....	80
3.3.3	Ochrana držby.....	80

3.4	Vlastnictví	81
3.4.1	Pojem a obsah vlastnictví	81
3.4.2	Nabývání vlastnictví	84
3.4.3	Ochrana vlastnictví	93
3.4.4	Zánik vlastnictví	96
3.5	Věcná práva k věci cizí	97
3.5.1	Služebnosti (<i>servitutes</i>)	97
3.5.2	Dědičné právo stavby (<i>superficies</i>)	102
3.5.3	Dědičný pacht (<i>emphyteusis</i>)	103
3.5.4	Zástavní právo	104
4	Právo závazkové	111
4.1	Obligace obecná část	111
4.1.1	Pojem a vznik závazku	111
4.1.2	Druhy obligací	113
4.1.3	Subjekty obligací	115
4.1.4	Převod závazku	116
4.1.5	Ochrana závazků	116
4.1.6	Zajištění závazku	117
4.1.7	Nesplnění závazku	122
4.1.8	Zánik závazku	123
4.2	Kontrakty, kvazikontrakty a pakta	126
4.2.1	Formální kontrakty	128
4.2.2	Kauzální kontrakty	131
4.2.3	Kvazikontrakty (<i>quasi ex contractu</i>)	149
4.2.4	Neformální dohoda – <i>pactum</i>	153
4.3	Delikty a kvazidelikty	156
4.3.1	Civilní delikty	157
4.3.2	Praetorské delikty	162
4.3.3	Kvazidelikty	164
5	Právo dědické	173
5.1	Obecná část	173
5.1.1	Základní charakteristika dědického práva	173
5.1.2	Civilní versus praetorské dědické právo	174
5.1.3	Delační důvody	175
5.1.4	Dědická způsobilost	175

5.2	Testamentární posloupnost	177
5.2.1	Forma závěti	177
5.2.2	Obsah testamentu	181
5.2.3	Zrušení závěti	185
5.2.4	Posloupnost proti testamentu	186
5.3	Zákonná posloupnost	187
5.3.1	Civilní posloupnost	188
5.3.2	Praetorská posloupnost	189
5.3.3	Justiniánské právo	190
5.4	Postavení dědice a přijetí dědictví	191
5.4.1	Domácí dědicové	191
5.4.2	Vnější dědicové	192
5.4.3	Spoludědicové	192
5.4.4	Dědický nápad	193
5.4.5	Důsledky přijetí pozůstalosti	195
5.4.6	Ochrana dědiců	197
5.5	Singulární sukcese – odkaz	198
5.5.1	<i>Legatum</i> – civilní formální odkaz	199
5.5.2	Fideikomis – neformální odkaz	200
5.5.3	Subjekty u odkazů	203
5.5.4	Předmět odkazu	205
5.5.5	Zrušení odkazu	207
5.5.6	Odkaz v moderním právu	208
5.6	Darování pro případ smrti	208
Literatura a další použité zdroje		209
Publikace		209
Překlady pramenů		211
Cvičebnice		211

ÚVODEM

Předložená učebnice římského práva je určena především pro studenty bakalářského studia pro předmět BV102Zk Dějiny soukromého práva – římské právo věcné a obligáční. I z toho důvodu si neklade za cíl poskytnout čtenáři kompletní přehled o římském právu v celé době jeho vývoje. Takovýto přehled by byl nutně velmi obsáhlý, a to zejména s ohledem na prakticky tisíciletou historii impéria. Následující výklad je proto zaměřen především na podobu práva klasického a justiniánského tak, aby poskytl určitý základní přehled o kořenech dnešního kontinentálního soukromého práva a jeho institutů.

Z téhož důvodu se výklad soustřeďuje především na tři hlavní oblasti, kde se tento vliv projevil – práva věcná, závazky a dědické právo. Všechny ostatní otázky (např. rodinné právo, subjekty atp.) jsou představeny pouze ve stručné podobě, aby byl poskytnut skutečně alespoň základní přehled a aby bylo možno uvedené tři oblasti zasadit do potřebného kontextu.

Chtěl bych poděkovat prof. Skřejpkovi, dr. Černochovi a dr. Šejdlovi za jejich připomínky, které pomohly učebnici vylepšit tak, aby co nejlépe vyhovovala uvedenému účelu.

1 HISTORICKÝ VÝVOJ

1.1 Stručný nástin dějin a státního zřízení

1.1.1 Doba královská

Někdy kolem poloviny 8. stol. př. n. l. dochází k tomu, že se jednotlivé osady na březích řeky Tiber spojují a vzniká zde město Řím, který, tak jako každý jiný stát té doby, je ve svém základě městským státem. Řím se stal významným městem již v době královské, jelikož ležel na důležitých obchodních trasách. V raném období byl Řím pod silným vlivem Etrusků a z jejich řad bylo i několik římských králů. Nejvýznamnějším z nich byl **Servius Tullius, kterému jsou připisovány reformy společnosti**. Šlo zejména o rozdělení společnosti podle majetkového censu. Tyto změny si nelze představit jako jednorázový akt, spíš jde o to, že někdy v době jeho vlády se rodová společnost definitivně rozpadá.

Pokud jde o státní orgány, mimo krále je třeba zmínit, že v této době vzniká zejména senát (jako poradní orgán složený z rodových stařešinů) a dále lidová shromáždění zvaná komicie. Zpočátku hrálo roli kalátní shromáždění, ale od Reforem Servia Tullia vystupuje od popředí **centurijní komicie**, která svým významem předčila všechny ostatní. Komicií však bylo více:

- *Comitia curiata* – byla nejstarší a vycházela z rodového uspořádání a členy byli jen patriciové. Původně byla oním hlavním shromážděním jak pro vnitřní, tak i pro zahraniční záležitosti. Nicméně postupně její význam upadal a podržela si de facto jen právo potvrzovat úředníky, kteří byli zvoleni centurijním shromážděním.
- *Comitia centuriata* – centurijní shromáždění již nerespektovalo rodový, ale majetkový princip, kdy se vycházelo z rozdělení podle majetkového censu. Zastoupení byli jak patriciové, tak i plebeji, ale setniny měly různý počet osob (tj. ne setnina = sto osob) – setniny chudších měli sice více osob, ale hlasy se počítaly podle setniny, tedy si převahu stále zachovávali patriciové. Vedle přijímání nejvýznamnějších zákonů byli tímto shromážděním voleni vyšší úředníci.
- *Comitia tributa* – byla rovněž zřízena Serviem Tuliem a také byla tvořena patricii i plebeji, ale rozhodujícím kritériem byla čtvrt' – tedy vycházela

z územního členění. Byli zde voleni nižší úředníci a do Sulových reforem měla význam i v otázkách soudní pravomoci u trestných činů.

- *Cominita calata* – byla patrně starším shromážděním, než centurijní. Její význam byl však omezený, i proto, že se scházela jen dvakrát ročně. Jejím úkolem byla volba náboženských představitelů (pontifiků). Z hlediska práva však měla význam ještě při adopci a také zpočátku v dědickém právu (kalátní testament).
- *Concilia plebis* – byl orgán čistě plebejský a vznikl v 5. stol. př. n. l. jako protiváha patriciům. Jím přijímané normy – plebiscita – sice původně zavazovala jen plebeje, ale od r. 287 př. n. l. (*lex Hortensia*) i patricie a de facto byly postaveny na roveň zákonům. Dokonce i v době krize republiky ve své zákonodárné činnosti pokračovala a právě odtud vycházelo velké množství soukromoprávních norem. Tímto shromážděním byli také voleni zástupci plebejů – tribunové lidu.

Výklad práva je svěřen kněžím (tzv. **pontifikální jurisprudence**), a tak je poměrně **těsně právo spjato s náboženstvím**, což bylo prolomeno až v 3. stol. př. n. l. Velkou roli vedle práva hrají i morální normy. Vztahy mezi Římany tak regulují tři normativní systémy: *EAS* – normy řešící vztahy lidí a bohů (náboženské normy), *IUS* – řešící vztahy mezi lidmi (právo) a pak zde ještě existuje *MOS* – tedy soubor morálních norem, které nejsou vynutitelné žalobami, ale „společenským tlakem.“ Role *MOS* postupem času upadala, jelikož římská společnost se stávala větší a tedy i anonymní. Řadě věcí regulovaných *MOS* však byla poskytnuta později ochrana jednak praetorským, ale často až císařským (viz fideikomisy v dědickém právu) právem.

Základními prameny práva této doby je obyčejové právo, ale také se objevují první zákony. Tyto zákony bývají souborně označovány jako *leges regiae* – tedy zákony královské. Neodchovaly se přímo, nicméně v řadě pozdějších děl se objevují o jejich obsahu zmínky, někdy i přímé citace.

1.1.2 Republika

Expanze započatá již za království v době republiky dále pokračuje po celém Apeninském poloostrově. Za rychlý postup vděčili Římané zejména tomu, že z bývalých nepřátel si smlouvami učinili své spojence. Zároveň se dostávali do konfliktu s koloniemi ostatních národů – Řeků a Féniciánů. Velmi významným nepřítelem bylo právě fénické Kartágo, jehož definitivní porážkou byla

bitva u Zamy 202 př. n. l. Ve 2. stol. př. n. l. následovala expanze do východního Středomoří. Tento rozmach státu však narazil na řadu problémů. Byla jimi zejména společenská pnutí spojená s přerodem společnosti do značné míry agrární na společnost tržní, kdy stále více přestávala hrát roli otázka původu – tedy zda je někdo patricij, nebo plebej – ale rozhodující je otázka majetku. Tyto velké společenské rozdíly se snažily řešit např. reformy bratří Gracchů, ale neúspěšně. Další problémy byly dány podobou státu samého – státní orgány nastavené na malý městský stát již v podmínkách rodící se velké říše nevyhovovaly. Tato krize státu trvala prakticky celé 1. stol. př. n. l. a vyvrcholila občanskými válkami. Obecně je tato doba označována jako krize republiky.

Z hlediska organizace státu byl za republiky **král nahrazen dvěma konzuly**, jako nejvyššími představiteli státu – nejvyššími **úředníky tzv. magistráty**. Aby nedošlo k obnovení královské moci, byly magistratury budovány na následujících zásadách:

- **honorárnost** – tj. neúplatnost, tento termín se stal také východiskem pro masu práva, která vzešla z úřednické činnosti v rámci jejich pravomocí – tzv. *ius honorarium*;
- **volitelnost** – všichni úředníci byli voleni na komicích – nejvýznamnější roli hrálo shromáždění centurijní (volilo vyšší magistratury);
- **annuita** – doba funkčního období byla jeden rok (výjimkou byl diktátor, kde byla funkce omezena na dobu půl roku, resp. dobu, dokud nebezpečí nepomine), po uplynutí roku nemohl magistrát tentýž úřad bezprostředně znovu zastávat;
- **kolegialita** – s výjimkou diktátora byli úředníci vždy alespoň dva;
- **právo intercesse** – jeden z dvojice mohl vždy provést intercesi (zrušení) rozhodnutí druhého.

Úřady se označovaly jako **magistratury** a dělily se na **vyšší** (diktátor, cenzor, konzul, praetor) a **nižší** (aedilové, quaestor). Rozdělení magistratur vycházelo z toho, kterou komicí byli daní úředníci voleni. Není se ale možno domnívat, že magistratury nižší měly vždy menší moc (*potestas*) a vyšší impérium – např. censoři neměli ani jednu tuto moc, ale jsou vyššími magistraturami. Jak bylo řečeno, byl zde pak ještě tribun lidu, který stál mimo tuto strukturu. Disponoval právem veta vůči rozhodnutí jakéhokoliv magistrátu v Římě, ale i senátu, což z něj činilo velmi silný úřad. Každý úředník byl ze své funkce také odpovědný.

Úředníci disponovali mocí zvanou *potestas*, vedle ní konzulové, diktátor a také praetori disponovali mocí zvanou *imperium* (nejvyšší příkazovací a zakazovací moc, kterou původně měl panovník). Téměř každý z římských úřadů měl vedle civilního i svůj vojenský rozměr (konzulové byli nejen hlavou státu, ale původně také vrchními veliteli římského vojska).

Zásadní význam pro podobu římského práva měl úřad praetora. **Městský praetor (*praetor urbanus*)** původně vznikl r. 367 př. n. l. jako menší kolega (*collega minor*) konzulů. Jeho hlavním úkolem bylo zastupovat konzuly v době, kdy byl s vojskem v poli. Proto také nikdy nesměl praetor opustit město. Postupem času došlo ale k tomu, že praetor pod sebe soustředil **jurisdikci – tedy soudní pravomoc**, která znamenala především pravomoc povolit soudní spor, a to i v případě, kdy *ius civile* žalobu nedávalo. Vedle městského praetora se později vytvořil úřad r. 242 př. n. l. **praetora cizineckého (*praetor peregrinus*)**. Jeho hlavním úkolem bylo poskytovat právní ochranu cizincům ve sporech mezi sebou, nebo ve sporech s Římany. Právě skrze cizineckého praetora se do římského práva dostávala řada nových prvků. Masa práva tvořeného magistráty se označuje jako *ius honorarium*, někdy také jako praetorské právo právě podle nejvýznamnějšího úředníka. **Ius honorarium představuje dynamický prvek v právu**, který umožňuje každoroční „novelizace“ a vyvažuje tak těžkopádnost komiciální legislativy.

Senát v republikánském zřízení představoval nejvýznamnější kolegiální orgán, ačkoliv formálně jeho role byla pouze poradní. Reálně to byl právě senát, který disponoval státní pokladnou (*aerarium*) a jeho doporučení byla pro úředníky fakticky závazná. Význam senátu vyznačuje i zkratka SPQR – SENATUS POPULUSQUE ROMANUS (senát a lid římský). Politice představoval tradičně konzervativní prvek, mimo jiné i proto, že byl tvořen bývalými magistráty. Původně jen vyššími, posléze mohli být jeho členy i nižší magistráti. V důsledku toho se jeho počet členů na sklonku republiky rozrostl na tisíc.

Shromáždění (*comitia*) hrály v republice roli zejména v zákonodárné oblasti, přičemž formálně nejvýznamnější byla *comitia centuriata*. Tam byly voleny vyšší magistratury a byly na ní přijímány nejvýznamnější zákony. Z hlediska soukromého práva však byla nejdůležitější **shromáždění plebejů – *concilia plebis***. Původ plebejů není zcela jasný, patrně šlo původně

o propuštění otroky či přistěhovalce. Každopádně nebyli plnoprávným obyvatelstvem a zejména doba rané republiky je spojena s bojem za zlepšení jejich postavení. Jeho výsledkem byl mimo jiné i Zákon XII desek. Plebejské shromáždění pak velmi často řešilo některé praktické problémy běžného života. Zde byla mj. přijata i tzv. *lex Aquilia de damno* – Akvilský (Akvilův) zákon o škodě, který řešil problematiku poškození cizí věci (viz dále u deliktů). V 1. stol. n. l. v době krize republiky však již komiciální legislativa upadá.

Prameny práva za republiky byly tvořeny obyčejí, které byly postupně nahrazovány psaným právem. Zde je nejvýznamnější Zákon XII desek. Dále bylo právo tvořeno zákony a plebiscity, které vznikaly na příslušných shromážděních. Plebiscita dosáhla časem stejné síly, jako zákon. Tyto prameny tvořily tzv. *ius civile* – právo civilní. Vedle něj vzniklo ještě již zmíněné *ius honorarium*, které bylo tvořeno úřednickými vyhláškami – edikty.

1.1.3 Císařství – principát

Občanská válka byla ukončena tím, že se chopil moci Augustus, a republika se stala fakticky císařstvím. Tento přerod však nebyl jediným okamžikem, i když je nejčastěji spojován s r. 27. př. n. l., kdy se na žádost senátu císař chopil znovu všech úřadů, které předtím senátu odevzdal. Z Augustovy strany šlo o postupný proces, kdy si císař budoval téměř absolutní kontrolu nad celým státem, ale zároveň zdánlivě zachovával auru republiky. Po formální stránce se však stále stát označoval jako *Res publica romana* a stále měl roli senát, i když šlo spíš o pozici formální. Pojem principát je také odvozen z pozice císaře, který byl „pouze“ ***princeps inter pares* – první mezi rovnými.**

Postupná centralizace a byrokratizace vedly ke konsolidaci moci a po následující dvě století lze hovořit o době největšího rozmachu Římského impéria, kdy téměř nepoznal žádné války – tzv. *pax Augusta*, *pax Romana*. Rostoucí územní rozsah však vyvolával opět potíže, jelikož nebylo možno již říši řídit z jednoho místa. Ruku v ruce s útoky vnějších nepřátel docházelo i k vnitřní krizi, která vyvrcholila v 2. pol. 3. stol. n. l. v době tzv. vojenských císařů, kdy v rozmezí cca padesáti let bylo celkem asi padesát císařů, často i více současně jako „vzdorocísařové“. Jen málo který z nich zemřel přirozenou smrtí, většinou byli svými protivníky zavražděni, nebo donuceni k sebevraždě.

Z hlediska práva je možno dobu principátu spojit s tzv. **klasickým obdobím římského práva**. Jde tedy o dobu jeho největšího rozmachu, zejm. o dobu rozmachu právní vědy. Je to spojeno i s rozvojem dálkového obchodu, kterému napomáhá zmíněný pax Augusta. Principát má také zcela zásadní pozici v proměně orgánů státu.

Císař – stojí v čele státu a jeho pozice je postupně stále silnější, byť formálně je vždy jmenován senátem. Již od Augusta, kdy došlo k rozdělení provincií na senátní a císařské, si císař buduje vlastní pokladnu (*fiscus*) a také vlastní **úřady s profesionálními úředníky**, včetně právníků. Nejvýznamnější z nich byl *praefectus praetorius*, který byl nejen velitelem pretoriánské gardy, ale zejména od přelomu 2. a 3. stol. n.l. nejvyšší odvolací instancí. Na tomto postu působili významní právníci – např. Papinianus a Ulpianus.

Senát a konzulové – Augustus snížil počet senátorů, čímž se částečně vypořádal s opozicí v něm. Senát přebírá do značné míry zákonodárnou roli komicií, potvrzuje císaře, avšak čím dál více jde o úřad spíše formální. To ještě více platí o konzulech, kteří se stávají spíše čestnými úřady.

Komicie – se přestávaly scházet již na sklonku republiky a k obnovení jejich svolávání sáhl Augustus jen proto, aby demonstroval kontinuitu s republikou. Mezi posledními zákony, které byly přijaty, byly normy, jejichž cílem bylo posílit pozici manželství – tzv. *lex Iulia et Papia Poppea*. Od Tiberia se již komicie nesvolávaly a fakticky zanikly.

Prameny práva v době principátu již téměř neznají právní obyčej, nadále platí zákony a ediktní právo. Vedle nich se jako **nové prameny** objevují **usnesení senátu** (*senatusconsultum*), která jsou typickým pramenem principátu a **císařské konstituce**, které postupně získávají na významu. Tyto normy již netrpí neduhem těžkopádného legislativního procesu, a proto postupně upadá i význam praetorského práva, které omezil Hadrián tzv. **Věčným ediktem**, který na jeho popud sepsal jeho právník Salvus Iulianus. Od císaře Hadriána mají za určitých okolností obecnou závaznost i **dobrozdání právníků** (*responsa prudentium*), o kterých bude řeč dále.

1.1.4 Císařství – dominát

Konsolidace státu po vládě vojenských císařů byla provedena až za Diokleciána (284–306 n. l.) a zejména jeho následovníků. Od Konstantina se moc císaře spojovala s křesťanstvím, které se posléze stalo oficiálním náboženstvím. Přestože Diokleciánův projekt heptarchie nepřežil, alespoň dílčí prvky decentralizace moci pomohly říši konsolidovat. Řím sice formálně byl hlavním městem, ale císař sídlil zpravidla jinde (zejm. Milán – *Mediolanum*) a role senátu již byla zcela minoritní. Jde již o dobu postupného úpadku státu, jehož důsledkem je rozdělení říše na Západořímskou a Východořímskou říši (395 n. l.). Na sklonku 5. stol. pak dochází k definitivnímu rozvrácení Západořímské říše a jejímu faktickému zániku, který je spojován s dobytím Říma germánským králem Odoakarem r. 476 n. l.

Dominát je odvozen od spojení slov ***dominus et deus*** – **pán a bůh**. V tomto období je již definitivně role jakýchkoliv pozůstatků republikánského zřízení potlačena do formy ryze čestných titulů. Svou podobou je dominát blíže spíš orientálním despociím. Zcela zásadní je zde tedy role císaře a jeho úřednického aparátu.

Pramenem práva v době dominátu jsou prakticky již jen císařské konstituce, které se nově označují také jako *leges* – tedy jako zákony. Dochází také k publikaci prvních ucelených právních sbírek – kodexů.

1.1.5 Justinián I.

Z hlediska dalšího vývoje římského práva je významná doba vlády císaře Justiniána (vládl 527–565 n. l.), který usiloval o znovuoobnovení celistvé říše a za tím účelem také provedl rozsáhlou (re)kodifikaci práva, která pak zprostředkovala poznání římského práva středověké Evropě. I když se mu nepodařilo říši znovu sjednotit, Východořímská říše se přetvořila v Byzanc a existovala prakticky ještě dalších tisíc let. Pro tento stát bylo typické spojení hlavy státu a hlavy církve v jedné osobě.

Prameny práva / Justiniánská kodifikace – Císař Justinián pojal nápad kodifikovat a sjednotit tak římské právo na území své říše. Ačkoliv se ve východořímské říši mluvilo zejména řecky, celá kodifikace vznikla v latině a v řečtině byly až novely. Aby práce postupovaly co nejrychleji,

vznikla komise, kde nejvýznamnější pozici měl **právník Tribonian**. Tato komise měla oprávnění zejm. texty klasických právníků upravovat, aby odpovídaly tehdejší době. Tyto tzv. **interpolace** se projeví hlavně v Digestech. Kodifikace byla definitivně dokončena r. 534.

Codex Iustinianus – jako každý kodex šlo o sbírku císařských konstitucí, tento kodex byl vydán r. 529, ale s ohledem na Digesta a Instituce se ukázal zastaralým a byl r. 534 nahrazen novelizovanou podobou označovanou jako **Codex Iustinianus repetitiae praelectionis**. Vedle konstitucí Justinána byly zahrnuty i konstituce starších císařů. V citacích pramenů je zkracován takto: C., Cod., nebo Cod. Iust.

Digesta (seu Pandektae) – jsou nejobsáhlejší částí kodifikace a obsahují právní kazuistiku z děl klasických právníků. Samotný termín digesta byl užíván pro soubor takovéto kazuistiky jednotlivých právníků (příklad viz níže). Justinánská je možno poznat podle velkého D (Digesta x digesta). Týkají se všech oblastí práva a jsou v celkem padesáti knihách. Právě Digesta se stala základnou ovlivňování středověkého práva právem římským. V citacích pramenů je zkracováno jako: D nebo Dig.

Institutiones (seu Elementa) – je učebnice práva, která však rovněž měla normativní povahu. Tato učebnice měla být jediným zdrojem poznání práva, a proto byly veškeré další učebnice na příkaz císaře zničeny. Učebnice byla silně inspirována Gaiovou učebnicí a také jeho systematikou personae-res-actiones, které se do značné míry držela i řada středověkých právnických děl, a dokonce se odráží i v rakouském občanském zákoníku ABGB (1811). V citacích pramenů zkracováno jako: I, nebo Inst. či Inst. Iust.

Typická citace pak vypadá např. takto:

Dig. 9.2.52pr. a Dig. 9.2.52.1 (*Alfenus libro secundo digestorum*) – Digesta, 2. kniha, 2. titul, 52. fragment, principium (úvodní paragraf) a 1. paragraf (inscripce: Alfenus v 2. knize svých digest). Zde onen přídomek „svých“ zvýrazňuje skutečnost, že výraz „digesta“ byl obvyklým označením sbírek právní kazuistiky a mělo je tak řada autorů. Je-li řeč o Digestech jako součásti justiniánské kodifikace, je pro ně užíváno velké písmeno D, u ostatních je malé.

Poznámky k citacím:

- Paragrafy se neobjevují vždy, ale pouze tehdy, kdy je fragment velmi rozsáhlý.
- Knihy jsou pouze technickým členěním, tematickým členěním ve všech částech kodifikace jsou tituly.
- Pouze 30.–32. kniha Digest má jediný titul (*de legatis et fideicommissis*).
- V Digestech je za číslem vždy uváděna inskripce – uvedení zdroje klasického práva, odkud byl citát převzat.

1.2 Charakteristika základních pramenů práva

1.2.1 Formální prameny práva

Výše v rámci každého období bylo zmíněno, které prameny práva jsou pro něj typické. Zmíněny byly primární formální prameny práva, tedy takové prameny práva, které samotné právo dané doby obsahovaly.

Za sekundární formální prameny bývají považovány např. judikáty anebo učebnice, či právní věda. Je třeba v souvislosti s římským právem upozornit, že někdy i tyto zdroje měly závaznou povahu, podobně jako by šlo o klasické normativní právní akty.

1.2.2 Právo římské obce a právo národů

V době antiky platila nikoliv teritorialita práva, nýbrž personalita. Pro použití právního řádu tedy nebylo důležité území, ale spíše příslušnost dotyčného subjektu k příslušné obci. V tomto ohledu **termín právo civilní (*ius civile*) v širším slova smyslu** označuje právo platné jen pro Římany, tedy příslušníky římské obce (obec – *civitas*). Vedle něj pak existuje ***ius gentium* – právo národů**, o němž Gaius říká, že jde o právo všem národům společné. Lze pak říci, že jde o právo mezinárodní, které je pak na úrovni jednotlivých národů doplňováno a upřesňováno vlastním právem toho kterého národa.

Jako příklad je možno použít institut otroctví. Jelikož všechny národy antického světa jsou otrokářskými státy, je **otroctví jako takové institut práva národů**. Vedle obecného otroctví ale ***ius civile* stanovuje specifická pravidla platná jen pro Římany**. Tímto pravidlem je, že Říman na území Říma

nemůže být otrokem. Tedy aby se stal otrokem, musí být prodán do ciziny (*trans Tiberim* – za řeku Tiber). Také, pokud se Říman, který se stal otrokem, vrátí na území Říma nebo jeho spojence, automaticky bez dalšího se obnovuje jeho právní status svobodného (tzv. právo návratu – *ius postliminii*, *postliminium*).

1.2.3 Prameny práva civilního (v užším slova smyslu)

Právo římské obce (*ius civile* v širším slova smyslu), je pak tvořeno dvěma masami práva – právem civilním a právem honorárním (někdy též praetorským). Zde právo civilní *ius civile* v užším slova smyslu tvoří jen určitou část práva římské obce a vystupuje jako jakýsi protiklad práva praetorského. I když s postupným posilováním císařské zákonodárné moci a omezováním legislativní pravomoci magistrátů je toto rozlišení postupně zatlačováno, přežívá prakticky až do doby Justiniána.

S ohledem na to, jak je toto rozlišení významné pro stavbu práva v Římě, i prameny jsou následně rozlišeny podle toho, na který z těchto okruhů byly navázány. Toto rozlišení je velmi dobře patrné z Gaiovy učebnice. **Základním pramenem civilního práva byl zákon a také vše, co bylo zákonu postaveno na roveň.** Charakteristickým znakem těchto norem je, že od okamžiku, kdy se stanou účinnými, platí bez dalšího trvale, neomezeně až do doby, kdy jsou nahrazeny jinou normou v duchu zásady, že zákon novější deroguje zákon starší (*lex posterior derogat legi priori*). Tato zásada má pochopitelně své výjimky v případě vztahu norem obecných a speciálních.

1.2.3.1 Právní obyčej

Jako v každé společnosti, i v Římě na počátku vývoje byly základním pramenem obyčej. Zde šlo o obyčej náboženské, právní a morální. Postupem času bylo obyčejové právo nahrazováno právem psaným, kde prvním krokem byl Zákon XII desek. Jeho sepsání si vynutili plebejové na patriciích, aby se zabránilo nejasnostem ohledně výkladu obyčejů. V 2. stol. n.l. již samo římské právo na obyčejích nestojí, ale nadále jsou pramenem práva národů.

1.2.3.2 Zákon (*lex*)

Zákon byl považován za **základní normu civilního práva**, je ho možno nahradit jen jiným zákonem, nebo normou, která má – Gaiovými slovy (viz Gai I,3-7) – stejnou právní sílu (tak třeba plebiscitem již za republiky, za císařství pak senatusconsultem či zejména císařskými konstitucemi). Nejstarší zákony jsou již z doby královské (*leges regiae*), ale zákony jsou základním pramenem práva zejména doby republikové. Na legislativním procesu se podíleli magistráti jako navrhovatelé (rogátoři), i senát, který zákony potvrzoval. Hlavní role při zákonodárném procesu byla na komiciích, zejména na centuriálním shromáždění. Komicie sice o návrhu hlasovala, ale musela jej buď přijmout, nebo odmítnout, nebylo možno v textu činit změny. Zákony běžně nesly název podle svých navrhovatelů a problematiky, čeho se týkaly – např. *lex Cornelia de captivis* (Corneliův zákon o zajatcích) patřila mezi zákony navržené diktátorem Luciem Corneliem Sullou (tzv. *leges Corneliae*) a jejím cílem bylo zajistit platnost závěti Římanů, kteří upadli do zajetí. Zde je ještě na okraj třeba poznamenat, že na rozdíl od češtiny, kde je zákon rodu mužského, je latinské *lex* rodu ženského, tedy je-li podmětem věty slovo *lex*, musí tomu odpovídat i podoba slovesa.

Úpadek komicií na sklonku republiky vedl i k úpadku zákonodárství, a ve finále jsou poslední zákony přijímány Augustem. Za Tiberia již komicie nejsou svolávány.

1.2.3.3 Plebiscit (*plebiscitum*)

Plebiscita byla přijímána na shromáždění plebejů a **původně tedy byly závazné jen pro plebeje**. Poději však došlo k tomu, že plebiscita byla **postavena na roveň zákonům, což bylo završeno skrz *lex Hortensia* z r. 287 př. n. l.**, kterým se sjednotil legislativní proces obou těchto pramenů. Jak plebiscita získala všeobecnou platnost, tak pozdější terminologie ani nerozlišuje mezi plebiscitem a zákonem (*lex Falcidia de legatis* se sice jmenuje zákon, ale technicky šlo o plebiscit, totéž *lex Aquilia de damno*).

1.2.3.4 Usnesení senátu (*senatusconsultum*)

Ačkoliv senatusconsulta existovala již za republiky, šlo původně o instrukce úředníkům. Teprve v době císařské se staly pramenem postaveným na roveň

zákonům a šlo o **typický pramen principátu**. I zde platilo, že nesou jméno navrhovatele, kterým byl oficiálně konzul, ale reálně na nimi vždy stál císař. Jméno císaře nesou pokud, byl zároveň konzulem (např. SC Neronianum). I proto jsou v pozdější době označovány jako návrhy císaře (*orationes principis*).

1.2.3.5 Císařské konstituce (*constitutiones*)

Císařské konstituce původně patrně byly odvozovány z *ius edicendi magistratur* a jejich platnost byla omezena jen na dobu života daného císaře. Následující je pak vždy musel převzít. Císař Hadrián však prosadil fikci, že Augustovi zákonodárnou moc předaly samy komície (tzv. *lex imperii*), takže od jeho vlády mají konstituce jednoznačně sílu jako zákon. **Konstituce vznikají již za principátu, ale stávají se výhradním pramenem práva v dominátu.**

Právo rozlišovalo za principátu čtyři druhy konstitucí:

- **edikty** – základní typ konstituce, která měla obecnou působnost;
- **dekrety** – jde o rozhodnutí císaře na základě jeho soudní pravomoci, tyto byly typicky závazné jen v daném sporu, ale mohly mít z rozhodnutí císaře i obecnou závaznost;
- **mandaty** – šlo o příkazy provinčním úředníkům, jejich platnost tedy byla omezena jen na provincie, popř. na věcnou oblast působnosti císařského úředníka;
- **reskripty** – jsou odpovědi (dobrozdání) císaře na nějaký právní problém dotaz před soudním sporem, naznačeným postupem pak byl soud vázán. Stejně jako pro dekreta i zde platí, že reskripty byly typicky závazné jen v daném případě, ale mohly mít z rozhodnutí císaře i obecnou závaznost.

1.2.3.6 Kodexy (*Codex*)

Slovo kodex původně znamenalo vázaná kniha (Římané, ale i jiné národy antického světa, před tím používali k zápisům svitky). V přeneseném významu jde o sbírky císařských konstitucí. Pokud se kodex jmenuje podle právníka (C. Hermogenianus, C. Gregorianus), jde jen o soukromé sepsání – pracovní pomůcku. Považu pramene práva má jen tehdy, je-li pojmenován po císaři (C. Theodosianus, C. Justinianus).

1.2.3.7 Jurisprudence

Právní věda ovlivňovala podobu, ale zejména výklad práva pochopitelně již za republiky. Obecně se činnost právníků vyjadřovala čtyřmi slovy:

- **agere** – žalovat;
- **cavere** – vystříhat se, podpora preventivní role, snaha předcházet právním sporům;
- **respondere** – dávat právní rady;
- **scribere** – psát odborná pojednání.

Za republiky byl nejvýznamnějším právníkem patrně Quintus Mucius Scaevola (Pontifex). Je však třeba vědět, že **za republiky nebyla pevná hranice mezi právníkem a řečníkem**, a tak i mnoho řečníků je považováno za právníky (nejznámější M. T. Cicero). Právní rady byly poskytovány veřejně a neformálně a šlo o činnost – stejně jako i u soudního zastupování – neúplatnou, čestnou (honorární). Dotyčný „právní zástupce“ neměl nárok na mzdu, nicméně bylo obvyklé poskytnout odměnu (honorář), na nějž však původně nebyl právní nárok.

Teprve doba principátu a vznik císařské kanceláře s sebou nese větší rozmach profesionálních právníků. V této době vznikají dvě právní školy – **Sabiniáni** (zakladatelé Sabinus a Cassius) a **Prokuliáni** (zakladatelé Labeo a jeho žák Proculus).

Zvláštní význam pak měli právníci, kteří směli odpovídat na dotazy z autority císaře (*ius publicae respondere ex auctoritate principis*). Jejich odpovědi se označovaly jako **responsa prudentium** a byla v daném případě závazná. Pokud jejich postoj k nějaké otázce byl jednotný, měl tento postoj od dob Hadriána obecnou povahu, a měl stejnou sílu jako zákon.

V poklasickém období pak byly vydávány tzv. citační zákony, které určovaly, ke kterým klasickým právníkům a dílům mají právníci doby poklasické přihlížet. Za nejdůležitější byly brány názory pěti právníků, kteří tvořili **tzv. senát mrtvých** (Papinianus, Ulpianus, Paulus, Modestinus a Gaius).

1.2.4 Právo praetorské – *ius honorarium*

Honorární právo nemělo sílu zákona, proto nemohly zrušit zákon, neboť neměly sílu zákona. Zákon tedy zůstal platným, ale pokud se ve sporu

strana dovolávala prostředku poskytnutého praetorem, mělo praetorské právo aplikační přednost a civilní právo tak použito nebylo. **Zákon tedy platil dál, ale nebyl v dané situaci aplikován.**

1.2.4.1 Vyhlášky magistrátů – edikty

Jedním z práv magistratur bylo tzv. *ius edicendi*, tedy právo vydávat vyhlášky – edikty. Edikty tvoří základ *ius honorarium*. **Tyto vyhlášky měly platnost jen po dobu trvání úřadu daného úředníka, aby platily dál, musel je následující magistrát převzít.** Tak se často stalo, jestliže se norma osvědčila, pokud ne, nebyla-li převzata, zanikla. Touto omezenou platností se výrazně lišily od zákonů. Na první pohled nevýhoda však v legislativním procesu Říma byla výhodou. Vedle nepružných zákonů představovaly edikty pružný prvek, kterým právo dokázalo reagovat na aktuální potřeby společnosti a tím de facto kompenzovaly nepružnost republikánského zákonodárství.

Základ ediktního práva tvořily tyto vyhlášky:

- **edikty praetorů – městského a cizineckého**, které měly obecný dosah, ovšem pouze na území Říma a v rozsahu jejich jurisdikce. Jelikož byly nejvýznamnější, je někdy pro honorární právo užíván výraz právo praetorské;
- **edikt kurulských aedilů**, kteří měli pravomoc nad tržištěm a tak se nejvýrazněji projevil zejména ve vztahu ke kupní smlouvě a odpovědnosti za vady u ní;
- **edikt provinčních úředníků** – vznikl v jurisdikci správců provincií a kvestorů, kteří měli v provinciích stejný úkol, jako aedilové. Tito úředníci však byli jen v senátních provinciích, nikoliv císařských. Tam si císař vybudoval vlastní úřednický aparát.

Bylo obvyklé, že jednotlivé edikty se mezi sebou ovlivňovaly a přejímaly svou úpravu. Tak jako cizinecký praetor zprostředkovával „zahraniční“ vlivy Římu, naopak praetorské edikty pak zpětně ovlivňovali provincie (to je patrné např. z Ciceronových Řečí proti Verrovì).

Role ediktního práva byla **výrazně omezena za Hadriána skrz tzv. věčný edikt (*edictum perpetuum*, *edictum Hadriani*, *edictum Saevi Iuliani*)**, který výrazně omezil možnost magistratur vytvářet nové vyhlášky. V dané době se však již zákonodárství opíralo o *senatusconsulta* a konstituce, které již dokázali na společenské změny reagovat pružně.

Edikty byly svou povahou normou spíše procesního práva, obsahovaly informace o tom, že poskytne, nebo neposkytne ochranu v dané situaci (více viz procesní právo).

1.2.5 Prameny poznání práva

Vedle pramenů ve formálním slova smyslu jsou zde ještě zdroje, které nám umožňují poznat, jak právo v dané době fungovalo. Zde na prvním místě to jsou spisy právníků, které nám zprostředkovávají zejména justiniánská Digesta. Dále to jsou učebnice, kde dokonce justiniánské Instituce měly rovněž sílu zákona. Mnohem významnější pramen poznání klasického práva je však Gaiova učebnice (*Institutiones Gaii libri quattor*, citována zkráceně jako *Gai.*).

Právní praxi je také možno poznat z různých dobových záznamů, zejména na různých pomnících či náhrobních kamenech. Velmi důležitou roli pak hrají i archeologické nálezy z Pompejí a jiných míst, zejména zbytky různých svitků z oblasti Egypta či Levanty. Těmito svitky se zabývá věda zvaná papyrologie.

1.3 Římskoprávní dědictví

V souvislosti s římskoprávními vlivy v pozdějších dobách se běžně užívá výraz recepce. Tento výraz označuje převzetí. Je však nepřesný ze dvou důvodů. Předně nešlo o převzetí práva jako takového, ale spíše jen jeho určitých prvků. Za druhé pak o recepci je možno mluvit ve vztahu k území, kde někdy platilo, ne však k územím, kde nikdy neplatilo (typicky Německo, náš stát atp.). Přesnější by tedy byl výraz romanizace, nicméně z důvodu zažitosti bude nadále používán termín recepce. V souvislosti s recepcí se někdy také rozlišuje:

- **Primární recepce** – ještě v době, kdy římská říše ještě existovala, ale postupně se její území zmenšovalo, měla pochopitelně vliv nadále i na územích, která byla opuštěna. Už i proto, že stále platila personalita práva a tak vedle zákoníků nových vládců (barbarských zákoníků – *leges barbarorum*) vychází i normy pro římské (romanizované) obyvatelstvo (*leges romanae barbarorum*). Technicky vzato, i justiniánská kodifikace byla již recepcí.

- Zásadní roli hrála i církev dle zásady *ecclesia vivit lege romana* (církev žije dle práva římského), ostatně kogniční proces pozdního císařství byl převzat a stal se základem tzv. římsko-kanonického procesu.
- **Sekundární recepcce** – jde o recepci již recipovaného práva, k níž došlo v koloniích států, jež ono římské právo recipovaly. Tato sekundární recepcce probíhá od 16. století.
- **Terciální recepcce** – je pojem označující římskoprávní vlivy v novodobých kodifikacích počínaje prvními občanskými zákoníky (Code Civile, ABGB), až po náš OZ 2012.

1.3.1 Recepcce v Itálii

Recepcce římského práva v Itálii je spojena především s univerzitou v Bologni koncem 11. stol. a je spojena s **Irneriem**, který byl zakladatelem školy zvané **Glosátoři**. Činnost Glosátorů spočívala v tom, že k textům římského práva (resp. zejména Digest) připojovali stručné glosy, jejichž cílem bylo vysvětlit jednotlivé pojmy či pasáže. Jeho nástupci byli tzv. čtyři doktoři (*quattor doctores* – Bulgarus, Martinus, Jacobus, Hugo) a škola dosáhla největšího rozmachu v 12. a 13. stol. Za její vyvrcholení je možno považovat **Accursia** a jeho spis **Glosa ordinaria** (řádná glosa), jehož cílem bylo shrnout dosavadní činnost Glosátorů. Tato škola byla navázána na Svatou říši římskou a **prosazovala myšlenku „renovatio imperii“** (obnovení říše).

Na Glosátory navázali v 13-15. stol. **Komentátoři**, někdy nepřesně označovaní jako postglosátoři. Na rozdíl od první školy jejich činnost spočívala v sepisování samostatných prací (typicky traktátů), kdy znalost římského práva již byla předpokládána. Tato škola se velmi uplatňovala i v praxi skrze různá dobrozdání. Jsou s ní spojeni **základy kolizního práva**, které dnes je využíváno v mezinárodním právu soukromém. Podobně je s ní spojeno i postupné prosazování obecné závaznosti dohod (*pacta sunt servanda*). Nejznámější osobnosti byl Cinus da Pistoia, **Bartolus de Saxoferrato** a Baldus de Ubaldis. S italskou recepcí je spojen pojem **ius commune** – tento výraz označuje římské právo, které se však aplikovalo až tehdy, pokud lokální právní úprava neměla pro daný problém řešení.

Italská škola byla také označována jako *mos italicus* a je budována na justiniánské kodifikaci.

1.3.2 Recepce ve Francii

Zejména v jižních oblastech Francie přežívalo římské právo ještě z dob římské říše, kde stojí za zmínku zejména ***Lex Romana Visigothorum*** (známý též jako **Alarichův breviář**) vydaný r. 506 v Toulouse.

Z důvodu ideje *renovatio imperii* bylo pro francouzského krále z politického hlediska nemožné uznání římského práva, neboť by se tím fakticky podřídil císaři. Římské právo se však postupně prosadilo na základě rčení, že je užíváno nikoliv *ratio imperii* („z důvodu impéria“ – míněno, proto, že jde o právo říše), nýbrž z důvodu *imperio rationis* (volně přeloženo jako „vláda rozumu“ – z důvodu, že jde o právo praktické, rozumné).

Francouzská škola se označuje jako ***mos gallicus*** a je spojena s dobou renesance (16. stol.). Je pro ni charakteristické, že **kritizuje Justiniánskou kodifikaci**. Díky jazykovému vybavení její členové přišli s ideou návratu ke klasickému právu a jako první také přišli s tím, že Justinian nechal klasické texty aktualizovat – interpolovat. Velká část představitelů této školy byly hugenoti, kteří následkem Bartolomějské noci emigrovali a ve své činnosti pak pokračovali zejména v Nizozemsku a v Německu. Z osobností je možno zmínit **Andrea Alciata** a **Dionysia Gothofreda**. Jejich hlavním přínosem je kriticko-historický přístup a vydávání antických děl. S druhým jmenovaným je **spojen i název Corpus iuris civilis**, jako označení justiniánské kodifikace. Termín byl sice již užíván dříve, ale Gothofredus jej pod tímto názvem vydal tiskem.

1.3.3 Recepce v Anglii a Nizozemsku

Přestože i v Anglii byli Římané a zejména **Vaccarius** přinesl do Anglie povědomí o italské recepci, vývoj v Anglii (ne však ve Skotsku, které mělo jiný právní vývoj!) byl zastaven vlivem skutečnosti, že se právní vzdělávání (pro právníky v praxi) oddělilo od univerzit. Tím **univerzitní rozvoj vědy o římském právu měl jen omezený dosah na právní praxi v Anglii**.

Nizozemská škola je označována jako **škola elegantní jurisprudence**. Tato škola navazovala na *mos gallicus* a je spojena zejména s univerzitou v Leydenu (16.–17. stol.). Rozvoj Nizozemska jako námořní mocnosti vedl k tomu, že se římské právo dostalo i do jeho kolonií, kde zejména v dnešní Jihoafrické republice funguje díky Búrům jako tzv. **roman-dutch law**.

1.3.4 Recepcce v Německu

Většina území Německa nebyla nikdy pod římskou nadvládou, nicméně svatá říše římská se považovala za nástupce římské říše. V tomto období je tedy případná recepcce na území Německa navázána na italské školy, byť jde do značné míry spíše o politickou proklamaci a v reálu se prosazovalo spíš v církevním a městském prostředí.

Zlomem byl vznik říšského komorního soudu (1495) jako nejvyšší odvolací instance. Územní roztržštěnost svaté říše, s níž ruku v ruce šla i roztržštěnost právních řádů jejích jednotlivých území, vedla k tomu, že kdo u soudu opíral svůj názor o lokální právo – často obyčejové – musel platnost tohoto práva nejprve dokázat. Naopak ten, kdo nárok opíral o římské právo nic dokazovat nemusel, neboť v římském právu byly soudci vzděláni díky univerzitám. Římské právo justiniánské se tak stalo na území Německa jakýmsi obecným právem. Tato jeho pozice byla oslabována kodifikacemi (ABGB, BGB) a definitivně zaniklo r. 1912 účinností švýcarského občanského zákoníku ZGB (1907).

Německá škola v době 16–18. stol. měla označení *usus modernus pandectarum*. Název odkazoval k řeckému názvu Digest – Pandekta. Moderní užití pak spočívalo v tom, že řada institutů římskoprávních byla v tehdejších reáliích v původním významu nepoužitelných.

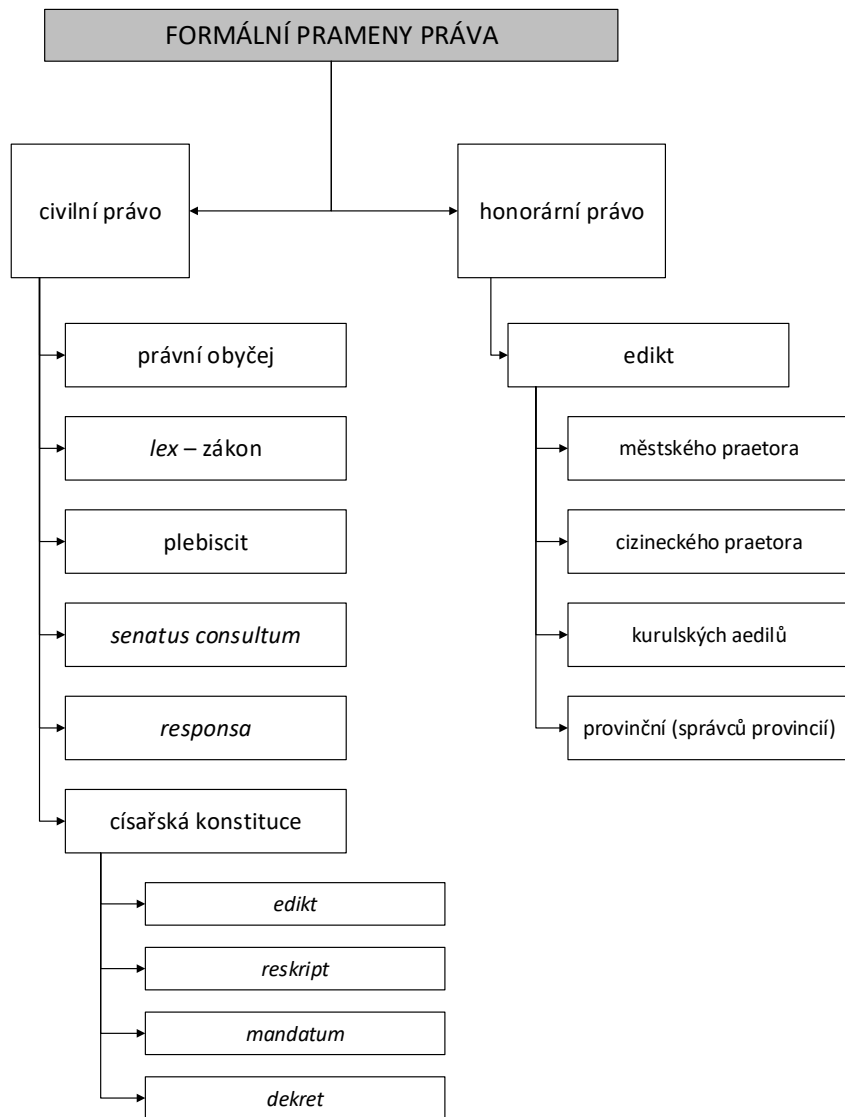
V 19. stol. navázala druhá škola, označovaná jako **pandektistika** a jejím nejznámější představitel byl **Friedrich Carl von Savigny**. Hlavním výsledkem této školy bylo, že **na základě římskoprávní kazuistiky vybudovala systematicku moderního občanského práva**. Mezi její výtvoary tak patří třeba i to, že v rámci římského kontraktu *locatio-conductio* (nájem-pronájem) diferencoval tři smluvní typy – nájem a pacht (*l.-c. rei*), námezdní smouvu (*l.-c. operarum*) a smlouvu o dílo (*l.-c. operis*). Škola však postupně o snahu co nejlepší definici všech pojmů vedla k poznání, že jde o nemožné. Kritikem této tzv. *Begriffjurisprudenz* (pojmové jurisprudence) byl zejména **Rudolf von Ihering**.

1.3.5 Recepce u nás

Římskoprávní vlivy u nás (s ohledem na to, že naše území leželo mimo hranice impéria) jsou spojeny až s dobou středověku. První stopy by bylo možno spojit s Velkou Moravou a příchodem věrozvěstů, kteří při tvorbě svých děl v právních otázkách mimo jiné využili Eklogy. S ohledem na diskontinuitu českého Přemyslovského státu s Velkomoravskou říší jsou pro naše dějiny významné italské školy glosátorů a komentátorů. Významnou pozici zde zastává zejm. italský právní Gozzio z Orvieta, který pro krále Václava II. kodifikoval horní právo v tzv. **Kutnohorském horním zákoníku (*Ius regale montanorum*)**, kde se římskoprávní vlivy projeví zejména v procesní části. Tato norma je však také známa jako jedna z prvních norem upravujících pracovně-právní podmínky. V kontaktu s Bartolem de Saxoferrato měl být i Karel IV., byť na rozdíl od Gozzia zde není žádná právní památka s vazbou na něj. Rozvoji práva a tedy i římskoprávním vlivům pomohlo založení Karlovy univerzity. Zde jako představitel domácích právníků stojí za zmínku Kunaš z Třebovle.

Více než v zemském právu však nalezlo římské právo ohlas v právu městském. Četné stopy a ohlasy jsou zejména v tzv. **Knize písaře Jana (*Schöppenbuch*, Brno, pol. 14. stol.)** a následně také pak v **kodifikaci městského práva Pavla Kristiána z Koldína Práva městská království českého (1579)**. V 16. stol. také vychází první český překlad justiniánských Institucí.

Dle Obnoveného zřízení zemského k tomuto zákoníku subsidiární povahu získal jednak římsko-kanonický proces, jednak Koldínův zákoník. Profesori římského práva z pražské univerzity (zejm. J. Azzoni) se významně podíleli na přípravách kodifikace občanského práva (*Codex Theresianus*) a i na rakouském občanském zákoníku ABGB (1811) jsou silně patrné římskoprávní vlivy.

2 OBECNÉ ZÁKLADY

2.1 Procesní právo

2.1.1 Procesní právo obecně

Procesní právo je soubor norem, které slouží k vymáhání práva. Nejprve bylo vymáhání ponecháno na jednotlivci (viz svémoc), nicméně stát se dříve nebo později snažil vymáhání práva dostat pod kontrolu, aby se svémoc nezvrhla ve zvlí. Překročení hranic svémoci mohlo pak snadno vést k řetězení násilí.

V souvislosti se soudním procesem bývá rozlišováno řízení sporné, jež je nejčastější a spočívá v tom, že dvě strany mají mezi sebou nějaký spor (např. kdo je vlastníkem věci). Vedle toho však existovala i řízení nesporná (např. při určení opatrovníka, nebo při převodu vlastnického práva in iurecesí).

Základním typem řízení je také řízení nalézací, ve kterém je cílem zjistit, která ze stran sporu má nárok. (např. zda jedna strana druhé způsobila, nebo nezpůsobila škodu). Na toto řízení pak, pokud ten, kdo spor prohrál, neplní dobrovolně, navazuje řízení vykonávací – exekuční. Cílem vykonávacího řízení bylo donutit odsouzeného, aby poskytl plnění, k němuž byl odsouzen (typicky aby zaplatil).

Strany sporu se označovaly jako *actor* (žalobce) a *reus* (žalovaný). Velmi často však byl žalobce ve formulářích označován jako *Aulus Agerius* (AA) a žalovaný jako *Numerius Negidius* (NN).

2.1.2 Soudní rozsudky a úřední výroky

rozhodnutí, které vynese soud, má obvykle povahu **deklaratorní** – pouze konstatují (vyhlašují – deklarují), co je právem. Jen výjimečně má rozhodnutí **konstitutivní účinky** – tedy vytváří nová práva. **Konstitutivní soudní rozhodnutí je pak právní skutečností** (viz dále). Typickou ukázkou konstitutivního rozhodnutí je výrok soudu v otázce rozdělení spoluvlastnictví, či pozůstalosti.

Konstitutivní povahu mají naopak velmi často rozhodnutí magistrátů – typicky praetorské interdikty, popř. později rozhodnutí císaře.

2.1.3 Soudy v Římě

Od nejstarších dob měla soudní pravomoc vždy hlava státu – tedy král, posléze konzulové, kteří ji převedli na praetory, a následně císař, který opět tuto pravomoc svěřil svým úředníkům. Až v dominátu došlo k plnému přechodu soudní moci na tyto delegované soudy.

V době republiky určité aspekty soudní pravomoci měl senát, ale stejně tak i komicie, kdy existovalo právo občana na tzv. *provocatio ad populum* – tedy možnost (v případě uložení trestu smrti, později také vysoké pokuty a tělesného trestu) odvolat se proti rozhodnutí magistrátu právě k lidovému shromáždění. Existovaly zde specializované soudy, jako třeba *recuperatores* – tří nebo pětičlenné senáty soudců, které řešily spory s cizinci, později třeba i spory z urážky na cti. V dědickém právu zase rozhodovalo shromáždění tzv. **centumvirálního soudu**, který měl 105, za císařství až 180 členů.

Z pohledu soukromého práva však nejtypičtějším soudcem v legisakčním a formulovém procesu byl **jeden soukromý soudce (*iudex*)**, jehož rozhodnutí se označovalo jako *iudicium*. Nešlo zde o instituci, ale soukromou osobu, kterou si strany sporu vybraly z tzv. soudcovského alba – tedy seznamu soudců. Šlo zpravidla o senátory, přičemž u soudců nerozhodovala jejich znalost práva, ale spíš schopnost mediace, komunikace se stranami a morální kredit. Při sporech vyžadujících odborné znalosti – např. hraniční spory – rozhodovala **trojice soudců – arbitři** a vydávaly rozhodnutí *arbitrium*.

Struktura soudů jako takových je do značné míry spojena až s nástupem císařství a vznikem úřednického aparátu. Tehdy také začíná vznikat hierarchie soudů, která – podobně jako dnes – byla stavěna na trojinstančnosti.

2.1.4 Svémoc

V nejstarších dobách, kdy ještě státní moc nebyla plně konstitucionalizována, bylo na každé jedinci, aby si své právo zjednal sám. **Svémoc, svépomoc (*tallio*)** je tedy nejstarší fáze vymáhání práva, nicméně ta měla svá rizika. Především jim bylo riziko krevní msty. Z toho důvodu se vždy stát, snažil svémoc omezit. Jde však o omezení, nikoliv o naprostý zákaz svémoci. Instituty, které jsou projevem svémoci, ostatně zná i naše moderní právo (typicky nutná obrana či krajní nouze).

Z pohledu římského práva a s ohledem na zaměření učebnice jsou významné zejména tyto instituty:

- **nutná obrana** – Jde o situaci, kdy osoba napadená má možnost se sama bránit, včetně toho, že následky jsou pro útočníka výrazně negativní. Platí Ulpianem zmíněná zásada *Vim vi repellere licet* – „Je dovoleno odporovat násilí násilím“ (Dig. 43.16.1.27).
- **retenční právo** – Zadržovací právo. Jde o situace, kdy je dlužník sice povinen vydat nějaký předmět, nicméně je mu umožněno jej nevydat, dokud mu věřitel sám neuhradí nějaké pohledávky, které vůči němu dlužník má. Např. u úschovy může osoba, u které je věc uschována ji zadržovat do té doby, dokud jí nebudou uhrazeny náklady, které jí v souvislosti s úschovou vznikly.
- **ius talionis** – Je svým způsobem trochu opak zadržovacího práva. Jde o právo vlastníka odebrat svou věc nějaké jiné osobě.
- **In ius vocatio** – Původně žalobce měl povinnost zajistit účast žalovaného u soudu sám, bylo mu tedy dáno a Zákonem XII desek potvrzeno právo dovést žalovaného k soudu i za použití násilí.

2.1.5 Vývojová stadia římského procesu

Nejstarším druhem procesu, byl **proces legisakční**. Byl poměrně striktně **formální** a jeho název patrně odkazoval k tomu, že se žaloby opíraly jen o zákony a bylo třeba se držet jejich slov. Tato formálnost vedla k tomu, že s nástupem praetora byl postupně nahrazován, nejprve u cizineckého, a následně u městského praetora.

Právě praetor je spojen s druhou vývojovou fází, **procesem formulovým, který má svůj název od žalobní formule – textu instrukce vytvořené praetorem v součinnosti se stranami**. Tento typ procesu vznikl původně jako alternativa k procesu legisakčnímu, ale v 1. stol. př. n. l. Legisakční proces však nezmizel úplně, byl nadále využívat třeba u centumviriálního soudu, který řešil dědické spory, nebo u kauce hrozící škody (*cautio damni infecti*). Formulový proces byl základním pro klasické římské právo soukromé.

Základní společné znaky legisakčního a formulového procesu:

- průběh ve dvou fázích – *in iure* (před magistrátem) a *apud iudicem* (před soudcem);

- soudce není státním úředníkem, ale soukromou osobou bez právního vzdělání;
- soud je v zásadě jednoinstanční;
- jednání ústní a veřejné.

S nástupem císařství se objevilo **třetí stádium procesu – kogniční proces**. Po dobu principátu tento proces existuje pod označením *cognitio extraordinaria*, tedy jako proces extraordinární, mimořádný, a to v oblastech, kde měl císař jurisdikci (např. fideikomisní spory). Teprve v době dominátu se tento proces stává řádným a od r. 342 n. l. jediným možným. **Stal se základem tzv. římsko-kanonického procesu ve středověku.**

Charakteristickými znaky kogničního procesu jsou:

- sloučení dvou fází – *in iure* (před magistrátem) a *apud iudicem* (před soudcem) – do jediné;
- soudce je zaměstnanec císaře a je profesionálním úředníkem;
- soud je instituce a je zde tedy hierarchie;
- možnost odvolání se proti rozhodnutí (trojinstančnost);
- prosazuje se jednání neveřejné a písemné.

2.1.6 Průběh procesu – příklad formulového procesu

Jak bylo řečeno, proces probíhal ve dvou fázích.

2.1.6.1 *In iure*

Překlad by mohl znít jako: „před právem“. Tato fáze se odehrávala před příslušným magistrátem, nejčastěji praetorem. Jde svou povahou o „přípravné“ řízení, kdy magistrát ve spolupráci se stranami nejprve zjistí uje, jestli na danou situaci existuje žaloba a následně tuto žalobu vytvoří.

Význam magistrátru spočíval v tom, že **magistrát nebyl vázán zákonem, ale ekvitou** (*aequitas* – spravedlnost). Tedy pokud v dané situaci neposkytovalo právo civilní ochranu vůbec, nebo ochrana, kterou poskytovalo, byla nedostatečná či zastaralá, **měl magistrát možnost poskytnout ochranu právě na základě oné ekvity**. Právě takto vznikalo ono honorární právo.

Okamžik, kdy byla žalobní formule vytvořena, tedy de facto uzavřena smlouva žalobce a žalovaného o sporu, se označuje **litiskontestace** (*litis-contestatio*) a fakticky znamenala ukončení fáze *in iure*. Tato litiskontestace

měla povahu tzv. nutné novace. Tedy nárok strany žalující (např. z kupní smlouvy) se okamžikem podání žaloby přetvořil do nároku žalobního. Zanikla tedy povinnost plnit z kupní smlouvy a vznikla shodná povinnost plnit ze žaloby. Pokud však byl spor prohrán, neměl žalobce možnost již znovu žalovat (nárok z kupní smlouvy zanikl) – důsledkem je jedna ze základních regulí procesního práva ***ne bis in idem*** – **nelze dvakrát v téže věci**. Další důsledky litiskontestace jsou zejména:

- není možno měnit žalobní formulí (s výjimkou jmenování nového soudce, pokud jmenovaný soudce zemřel);
- rozhoduje právní stav v okamžiku litiskontestace (např. splatnost pohledávku se řeší nikoliv ve vztahu k zahájení fáze *in iure*, ale právě k jejímu konci);
- od tohoto okamžiku není možno zcizit (tj. prodat, darovat) věc, která je předmětem sporu;
- zvyšuje se odpovědnost žalovaného za případnou škodu.

De facto má okamžik litiskontestace podobné důsledky, jako dnes spojujeme s okamžikem podání žaloby.

2.1.6.2 *Apud iudicem*

Jde o fázi, která se odehrává před soudcem. **Soudce** má za úkol věc rozhodnout, přičemž **je vázán žalobní formulí**. V tomto ohledu tedy posuzuje důkazy předkládané stranami, zda žalobě odpovídají, nebo ne a na základě toho odsoudí, nebo osvobodí. **Nemůže změnit právní kvalifikaci sporu** – i proto není problém, že sám nemusí být právně vzdělán.

- **Absoluční rozsudek** – Je rozsudek osvobozující, žalobcův nárok tím padá a není v zásadě možno žalovat znovu – tzv. překážka věci rozsuzené (***res iudicata***). Výjimkou mohou být např. otázky statusové (spor o to, zda jde o otroka nebo osobu svobodnou).
- **Kondemnační rozsudek** – Je odsuzující. Takovéto rozhodnutí pak zakládá dlužníkovi povinnost plnit nejprve dobrovolně (30denní lhůta), následně pak slouží jako exekuční titul.

2.1.7 Exekuční řízení

Ve chvíli, kdy je vynesena soudek rozsudek (*sententia*) končí řízení nalézací. Jeho cílem bylo zjistit, která ze stran má ve svých tvrzeních pravdu. Samotné

vynesení rozsudku je pak závazné v tom smyslu, že se jím strany musí řídit a strana, která prohrála spor, má za povinnost plnit. Nejprve tak může činit dobrovolně, na což je jí dána třicetidenní lhůta.

Po marném uplynutí lhůty bylo možno vymoci nárok státní mocí a to pomocí *actio iudicati* (tedy žalobou z rozsudku), kterou se zahajovalo **řízení vykonávací – exekuční**.

Původní exekuce spočívala v exekuci osobní – tedy dlužník byl předán věřiteli, kterému byl de facto dán na milost a nemilost. Typicky musel být vykoupen a pokud se tak nestalo, mohl být třeba i prodán do ciziny do otroctví. Změnu přinesla r. 326 př. n. l. *lex Poetira Papiria de nexis*, která osobní ručení nahradila preferencí ručení majetkového. Jako zvláštní typ osobní exekuce je možno mít tzv. *noxae datio*, tedy situaci, kdy byl pachatel (otrok, osoba alieni iuris nebo i zvíře) držitelem moci, který za něj měl odpovědnost, vydán poškozenému. Volba, zda vydá pachatele, nebo uhradí škodu byla právě na držiteli moci (otci rodiny).

Následkem majetkové exekuce bylo zabavení majetku dlužníka a jeho rozprodej. Tak se dalo typicky na základě konkurzu, jehož pravidla jsou spojena s praetorem Rutiliem. Samo řízení se zahajovalo vyhláškou (*praescriptio bonorum*). Na jejím základě se pak mohli přihlásit další věřitelé. Osoba, na jejíž majetek je konkurz vyhlášen se označuje kridatář.

Věřitelé, kteří se přihlásili ze svého středu volí správce (*magister bonorum*), který je pověřen prodejem majetku ve veřejné dražbě. Majetek je v dražbě prodáván původně jen jako celek, až mnohem později je připuštěno, aby byly prodávány jen jednotlivé předměty. Kupcem (*bonorum emptor*) je osoba, která nabídne nejvyšší nabídku.

Kupec nabývá k získanému majetku toliko bonitární vlastnictví, přičemž na něj tento majetek přechází univerzální sukcesí, tedy jako celek. Jde však jen o aktiva, včetně pohledávek, které měl kridatář. Na vydání věcí může použít držební interdikty, na vymožení pohledávek se mu nabízí obdobná žaloba (*actio utilis*), kterou se funguje jako by byl dědicem kridatáře (*formula Serviana*), nebo se využívá žaloby se záměnou subjektů, kde v intenci je uveden jeden, v kondemnaci druhý (*formula Rutiliana*).

Věřitelé jsou ze sumy zaplacené kupcem uspokojováni poměrně, nicméně jsou zde určité pohledávky, které mají přednostní nárok, a to do uhrazení v plné výši. Jsou to pohledávky státní pokladny či fisku, nárok manželky a dětí na vyplacení věna, náklady na nemoc a pohřeb, a konečně zástavní právo. Pokud nebyly dluhy uspokojeny v plné výši, zůstává kridatář nadále dlužníkem.

Kridatář sice má i po zahájení konkurzu dispoziční právo, ale vůči věřitelům jsou tyto dispozice neúčinné. Je třeba také zmínit, že **od okamžiku vyhlášení konkurzu je kridatář stížen infmanií**, což byl důsledek, který znal i rakouský konkurzní řád z 19. stol. platný u nás ještě v meziválečném období.

S ohledem na exekuci je třeba zmínit ještě dvě normy: *lex Poetilia Papiria de nexis* (326 př. n. l.) a *lex Iulia* (17 př. n. l.). První z nich výrazně omezovala osobní ručení a v zásadě se do budoucna počítal již jen s majetkovou exekucí. Druhá pak zavedla tzv. *beneficium competentie*, tedy nárok na zachování jakéhosi životního minima.

2.1.8 Římská žaloba

Římané znaly několik termínů, který označoval žalobu:

- **Actio** – Nejtypičtější název u většiny žalob, jde o název obecný a tedy často nahrazuje i níže uvedené názvy (*actio certae creditae pecuniae* = *condictio certae creditae pecuniae*).
- **Condictio** – Kondikce je typicky žaloba přísného práva, tedy žaloba, která vždy zní na certum – pevně danou částku peněz (velmi často u bezdůvodného obohacení).
- **Petitio** – doslovně přeloženo žádost (dědická žaloba – *hereditatis petitio*), dodnes se část žaloby, která obsahuje nárok žalobce, označuje žalobní petit.
- **Querella** – Překladem stížnost – jako příklad je žaloba nepominutelných dědiců (*querella infociosi testamenti*).

Základní rozdíl mezi dnešní a římskou žalobou jsou dva:

- Římská žaloba je **dvoustranným** jednáním (*agere cum* – žalovat s). To znamená, že na podobě žaloby se musí podílet obě strany a je výsledkem dohody žalobce a žalovaného. Mimo jiné se to odráží

i v tom, že kondemnace, tedy ta část žaloby, kde je obsažen rozsudek, je formulována ve prospěch obou stran: „vyjde-li najevo odsud... nevyjde-li najevo, osvobod!“.

- Římská žaloba je **žalobou konkrétní, nikoliv abstraktní**, jako dnes. Dnešní žaloba je totiž právní úpravou provedena pouze v obecném pojetí, kdy procesní předpis vytváří rámec s obecnými požadavky na její podobu, do které je konkrétní právní obsah vnesen na základě hmotněprávní normy. **Římská žaloba byla konkrétní – tedy každá žaloba směřovala na konkrétní problém. To je také důvod, proč u každého institutu jsou vždy uváděny názvy žalob.** Zde se právě objevuje onen význam fáze *in iure* a role praetora – když mu strany předložily svůj právní problém, následovala otázka: „Existuje zde žaloba?“ Proto významný meziválečný romanista prof. O. Sommer říkal, že římské právo není nic jiného, než systém žalob. Pokud totiž existuje možnost žalovat – existuje zde daný institut.

Římská žaloba se skládala z několika částí. Každá žalobní formule musela obsahovat tři části. Nejprve ***iudicis nominatio* – jmenování soudce**. Na něm se strany měly dohodnout, jen výjimečně mohl soudce určit praetor. Následně pak ***intentio* – intence**, která obsahovala žalobcův nárok – tedy to, co je žalobcovým cílem (např. vrácení půjčené věci). A konečně ***condemnatio* – kondemnace** – tedy rozsudek.

Vedle těchto součástí, které musela mít každá žaloba, zde byly ještě další součásti. Nejvýznamnější z nich je ***exceptio* – námitka**. Podstata námitky spočívala v tom, že žalovaný sice uznával, že existuje nějaký žalobcův nárok, ale tento nárok z nějakého důvodu není oprávněný. Např. byl-li někdo žalován na zaplacení dluhu předčasně, mohl oprávněně namítat, že sice dluh existuje, nicméně je ještě před splatností, a tedy není možno žalovat. Námitky mohly být buď časově omezené (dilatorní – viz předchozí příklad, kde námitka dává smysl jen pokud by bylo žalováno před splatností), nebo neomezené (peremptorní – např. námitka bezprávné výhrůžky, viz pohnutky) Zatímco v situacích, které *ius civile* neřešilo, poskytoval praetor nové žaloby, v situacích, kde žaloba existovala, ale řešení *ius civile* se zdálo zastaralé – nespravedlivé, byly proti žalobě poskytovány námitky.

2.1.8.1 Typy žalob

Římské právo dále rozlišovalo různé druhy žalob. Zejména šlo o rozlišení, zda se žaloby opíraly o právo civilní, nebo praetorské. Význam mělo i dělení na věcné žaloby (působící proti všem – *erga omnes*) nebo žaloby ze závazků (působící mezi stranami – *inter partes*). Z hlediska průběhu soudního procesu mělo u civilních žalob význam dělení na:

- **žaloby přísného práva (*a. stricti iuris*)** – Při těchto žalobách soud musí přihlížet jen k žalobě jako takové, nesmí brát v potaz ostatní okolnosti. Vždy zní na přesnou částku – *certum*. Z hlediska dokazování je pro žalobce výhodná.
- **žaloby volného práva (*a. bonae fidei*)** – U těchto žalob musí soud přihlížet k řadě okolností. Typicky u kupní smlouvy musí brát v potaz nejen smlouvu samotnou, ale také vedlejší neformální doplňkové dohody stran (tzv. *pacta adiecta* – viz dále) obchodní zvyklosti místního trhu, předchozí obchodní zvyklosti mezi stranami atd. Tento typ žalob je mnohem náročnější na prokazování.

Rozdíl mezi těmito dvěma typy žalob je i v moderním právu, ovšem dnes je přenesen do hmotněprávní úpravy. **To, jestli půjde o žalobu přísného, nebo volného práva nebylo na volbě subjektů, ale bylo dáno předem povahou žaloby** – např. žaloby z formálních kontraktů byly vždy *stricti iuris*, naopak u konsensuálních to byly žaloby *bonae fidei*. Onu druhou skupinu je možno identifikovat tím, že ve formulí mají uvedenu větu: „... vše, co podle zásad dobré víry (*bona fides*) má dát, udělat...“

Z jednotlivých žalob je třeba upozornit ještě na následující pojmy:

- ***Actio in factum*** – tato žaloba byla používána v situaci, kdy nemohl pro daný problém využít žalobce žádnou žalobu, podstata této žaloby tedy spočívala v tom, že praetor v žalobě popsal faktický stav věcí a na základě tohoto popisu soudci určil, jak má být rozhodnuto.
- ***Actio utilis*** – označuje žalobu obdobnou. Tato žaloba byla odvozená od nějaké existující žaloby civilního práva a užívala se v situacích, kde ona původní žaloba nemohla být použita. Např. od klasické *reivindicatio* (žaloby na vydání věci) byla odvozena žaloba *reivindicatio utilis* (obdoba reivindikace) na vydání provinčních pozemků. Zde nebylo možno použít reivindikaci, neboť provinční pozemky patřily buď státu, nebo císaři a osoba, která je užívala tak technicky-právně

nebyla vlastníkem. *Reivindicatio utilis* takové osobě ale poskytovala obdobnou ochranu. Termín „*utilis*“ je také možno přeložit jako užitek – právě chybným překladem *reivindicatio utilis* jako žaloby k vydání užitku, vznikla ve středověku teorie děleného vlastnictví na vlastnictví přímé (*dominium directum*) a užitkové (*dominium utile*), která se stala základem feudálních vztahů

- **Adjektická žaloba** (*actio adiecti qualitis*) je označení pro žalobu, kterou praetor poskytoval ve chvíli, kdy bylo třeba žalovat *pater familias* za jednání, které provedla osoba *alieni iuris*. Podle civilního práva byl závazek osoby *alieni iuris* naturální obligací – tedy nebyl žalovatelný, *praetor* tento problém vyřešil uvedenou žalobou. Ta byla koncipována tak, že v intenci byl uveden ten, kdo se zavázal (tj. osoba *alieni iuris*) a v kondemnaci ten, kdo byl držitelem moci (*pater familias*). Bylo několik druhů těchto žalob podle toho, z jakého důvodu se ona osoba zavazovala. Ne vždy onen *pater familias* odpovídal za závazek plně – např. pokud šlo o závazek ze svěřeného pekulia, odpovídal jen do hodnoty tohoto pekulia (*dumtaxat peculio*). Velký význam měla *actio institoria*, která z původního využití v situaci, kdy byla osoba *alieni iuris* pověřena nějakým úkolem osobou *sui iuris*, začala koncem klasické doby být aplikována obecně subsidiárně ve všech případech vůči subjektu, který jinému subjektu (*sui iuris*) dal příkaz k uzavření nějaké smlouvy.

2.1.9 Prekluze a promlčení

S procesním právem úzce souvisí otázka prekluze a promlčení. **Prekluze** znamená **zánik práva** – pokud by tedy zanikl nějaký nárok a druhá strana by přesto plnila, tak se příjemce dopustí bezdůvodného obohacení. U nároku, který zanikl, není důvod, aby byl plněn.

Promlčení znamená **zánik vymahatelnosti práva**. Nárok jako takový v tomto případě existuje dál, nicméně právo již nadále neposkytuje ochranu na jeho vymáhání. Pokud by dlužník plnil sám a dobrovolně, příjemce se nedopustí bezdůvodného obohacení. Nárok nezanikl a pokud dlužník plnil sám, je jeho plnění platné. Pouze v případě, že by byl žalován a namítal by promlčení, tak soud nárok žalobce odmítne.

Promlčecí doba jako taková je spojena především s praetorským právem. V praetorském právu bylo možno některé z žalob použít jen po dobu jednoho

roku (tzv. *actiones annales*), typicky u praetorských deliktů, kdy po uplynutí roku nebylo možno žalovat na pokutu, ale jen na náhradu škody. Až v poklaskické době za Theodosia II. došlo k zavedení obecné, třicetileté promlčecí doby i pro dříve „nepromlčitelné“ žaloby civilní a nadále se nepromlčovaly již jen některé výjimečné žaloby, jako třeba žaloba o rodinná práva.

2.1.10 Mimořádné prostředky ochrany

Zatímco žaloba představovala řádný prostředek ochrany, existovalo zde i množství prostředků mimořádných. Důvod jejich existence byl dán především tím, že příprava žaloby a soudní spor byly vždy spojeny s časovou náročností (mj. soud se nemohl konat každý den, existovaly zde překážky náboženské atp.). A byly situace, které je třeba řešit rychle.

Základní typy mimořádných prostředků jsou:

- **interdikt (*interdictum*)** byl základní prostředek, který praetor poskytoval. Nejznámější jsou interdikty spojené s ochranou držby, ale škála interdiktů byla velmi široká. Interdikt příslušel např. na vymožení práva na plody, které spadly na sousední pozemek (*i. de glande legenda*), ale třeba také na zajištění práva na vystoupení z lodi na břeh.
- ***restitutio in integrum*** je pojem označující navrácení do původního stavu. Jeho cílem je tedy fingovat stav, jako by k danému jednání nedošlo. *Restitutio in integrum* byl typický prostředek využívaný na ochranu osob mladších 25 let. Restituční povinnost je známa i modernímu právu.
- ***missio in possessionem*** lze přeložit jako uvedení do držby. Reálně se ale odlišovalo mezi *missio ex primo decreto*, které zakládalo pouze detenci (viz téma držba dále) a *ex secundo decreto*, což je už skutečně uvedení do držby

Dalšími typy byla praetorská stipulace, kauce hrozící škody (*cautio damni infecti*), nebo svémocné *operis novi nuntiatio*, kdy symbolickým vhozením kamínku na sousední pozemek je zamezeno, aby dotýčný soused pokračoval ve stavbě.

2.2 Právní skutečnosti

Právní skutečnosti jsou okolnosti s nimiž právo spojuje vznik, změnu nebo zánik právních vztahů. Kategorizace těchto skutečností je do značné míry až záležitostí moderního práva počínaje novověkem, nicméně to nemění nic na skutečnosti, že byly jako takové známy i římskému právu, jež je obvykle chápáno jako kazuistické.

Právní skutečnosti mohou být **subjektivního charakteru** – tedy ovlivnitelné jedinci. Zde jde zejména **právní jednání**, popř. **protiprávní jednání** (dnes označované jako deliktů).

Jsou ale i právní **skutečnosti objektivního charakteru**, na lidské vůli do značné míry nezávislé. Jsou to především **právem předvídané stavy** – tedy např. narození či smrt člověka. Vedle nich to mohou být i nepředvídatelné tzv. **protiprávní stavy** – typicky živelné pohromy.

2.2.1 Čas

Římané znali den o dvaceti čtyřech hodinách, tak jako my. Nicméně jejich týden měl původně 8 dní, sedmidenní orientální se plně prosadil až ve 3. stol. n. l., ačkoliv se používal již od konce republiky. Ještě složitější vývoj měly měsíce a rok. Původně totiž bylo pouze deset měsíců, přičemž obecně měly třicet, výjimečně jednatřicet dní. První reformu dle pověsti provedl Numa Pompilius, tedy již od doby královské je rok dělen na dvanáct měsíců. Nejznámější je však reforma, kterou provedl Gaius Iulius Caesar (r. 46. př. n. l.) a hovoří se tak o Juliánském kalendáři. Jeho autorem byl reálně Řek Sósigenes působící v Egyptě a jako základ byl vzat rok o délce 365 a čtvrt dne. Tento kalendář byl používán v Evropě až do středověku, kdy byl nahrazen kalendářem Gregoriánským, ale pravoslavné země jej nadále používaly, některé až do 20. stol. (Rusko 1918, Řecko 1923). Dny v měsíci Římané nepočítali „popořadě“, ale vycházeli od prvního (Kalendy), sedmého či devátého (Nony) a třináctého či patnáctého (Idy) dne měsíce. Idy měly být středem měsíce, dobou, kdy je zpravidla úplňk. Z hlediska vymáhání práva byly důležité zejména tzv. *dies fasti* – tedy dny, kdy mohlo probíhat soudní jednání.

Pro právo jako takové byl důležitý zejména běh času v podobě lhůty. Zde byl důležitý nejen počátek a konec, ale i běh samotný.

Počátkem byl zpravidla den následující po oné události. Konec typicky nastával uplynutím posledního dne (např. u promlčení), ale někdy mohl již stačit i počátek daného dne (vydržecí lhůta).

Stran běhu bylo rozlišováno mezi dvěma způsoby. Běžným byl ***tempus continuum*** – počítaný kontinuálně tak, jak plynuly dny. Naopak typicky v procesním právu se používat ***tempus utile***. Te počítal s tím, že ne každý den mohl být nějaký úkon (typicky např. podání žaloby) vykonán. V tomto počítání se tedy započítávaly jen dny, kdy byl běh objektivně možný. Někdy nebyly započítávány i dny, kdy existovaly nejen objektivní, ale i odůvodněné subjektivní překážky.

Ve vazbu na běh lhůty někdy dochází k tomu, že dojde k přerušení lhůty. Toto přerušení může mít podobu buď přetržením, nebo pouhým stavěním. **Přetržení znamená, že proběhlá doba propadá a je třeba počítat od daného okamžiku znova.** V okamžiku, kdy dojde ke **stavění doby, tak pouze doba po určitou dobu neběží**, a po odpadnutí důvodu stavění počne běžet dál tam, kde skončila.

2.2.2 Právní domněnka a právní fikce

Oba tyto pojmy jsou si velmi blízké, nicméně je mezi nimi zásadní rozdíl. Oba navíc byly známy jak římskému právu, tak i právu dnešnímu.

- **Právní domněnka** (*praesumptio*) označuje situaci, kdy jde o nějakou pravděpodobnou skutečnost. **Právo předpokládá, že nějaká skutečnost se udála určitým způsobem.** Tyto domněnky jsou typicky vyvratitelné – tedy je možno dokázat, že se událost stala jinak a domněnku tak vyvrátit. Asi nejznámějším typem domněnek jsou domněnky otcovství. Můžeme sem s ohledem na latinský název, zařadit i dnes známou presumpci nevinny – tedy že na pachatele se do odsouzení má hledět jako na nevinného. Vedle vyvratitelných domněnek jsou i nevyvratitelné, nicméně ty se nevyskytují až tak často.
- **Právní fikce** je naopak situace, která **reálně neexistuje, jde o právní konstrukt.** Jednoduše řečeno, právo ví, že reálně se určitá událost

daným způsobem neudála, nicméně „tváří se“, jako by se tak udála. Jako příklad právní fikce je možno uvést tzv. fikci Corneliova zákona. Dle Corneliova zákona o zajatcích se mělo za to, že osoba, která zemřela v zajetí, umírala v okamžiku zajetí – smrt se tedy fingovala k poslednímu okamžiku, kdy byl dotčený svobodným člověkem, aby byla zachována platnost jeho závěti. Dalším příkladem fikce je tzv. *Actio Publiciana in rem* (viz více u ochrany vlastnictví), tedy žaloba, podle které se fingovalo uplynutí vydržecí doby, která však v reálu ještě neuplynula.

2.3 Subjekty

Subjekty práv jsou osoby, které jsou aktéry právních jednání. Subjekty jsou jednak osoby fyzické, jednak právnické.

2.3.1 Fyzické osoby

Fyzické osoby jsou lidé, je však třeba si uvědomit, že v otrokářské společnosti se za fyzickou osobu považoval jen člověk, který měl tzv. *caput* (doslovně „hlavu“, ve významu status). Platila zde zásada „*servus nullum caput habet*“ – Otrok nemá status, otrok není subjekt, ale objekt právního jednání, je to z pohledu práva věc.

2.3.2 Právní subjektivita

V souvislosti se subjekty mluvíme o právní subjektivitě – tedy způsobilosti být nositelem práva povinností. Vedle toho je pak třeba odlišit ještě způsobilost k právnímu jednání. Právní subjektivita – způsobilost k právům – vzniká u fyzických osob typicky narozením. Podmínkou ale bylo, aby se dítě narodilo živé a mělo lidskou podobu. Za určitých okolností však mohlo mít tato práva i dítě, které se ještě nenarodilo – tzv. *nasciturus*. Jeho nárok se týkal typicky dědického práva a jeho zájmy zastupoval tzv. *curator ventris* (doslovně přeloženo „opatrovník břicha“). Aby však tato práva získal, musel se narodit živý.

Z právního hlediska postavení narozeného dítěte záviselo na tom, zda se narodilo v manželství, či nikoliv. Dítě manželské mělo postavení otce v době početí. Po narození bylo dítě položeno před otce, který jej buď

přijal, nebo nepřijal do rodiny. Důvodem pro druhé byla typicky „nelidská“ podoba dítěte. Takové dítě bylo buď zabito, nebo odloženo. U nemanželského se vycházelo ze statutu matky v době porodu. Platila zde však výjimka „*favor libertatis*“, tedy i kdyby se narodilo dítě otrokyni, která však v době těhotenství byla alespoň na čas svobodnou, dítě se rodí svobodné.

S ohledem na existenci otroctví je třeba upozornit, že ona subjektivita mohla vzniknout i později – tedy ve chvíli, kdy se daný subjekt z otroka stal svobodným. Z pohledu Římanů bylo velmi důležité, jakou formou se propuštění odehrálo, neboť podle toho pak takový otrok nabýval (anebo naopak nenabýval) římské občanství a další práva.

Zánik těchto práv je pak spojen u fyzických osob typicky se smrtí. Ne vždy muselo být patrné, v případě více osob, kdo zemřel dříve a kdo později (např. při požárech či jiných katastrofách). Původně platila domněnka, že všichni zemřeli současně. Justinianéské právo začalo však rozlišovat a předpokládalo, že osoby s menší schopností přežít (staří, nemocní, malé děti) zemřeli dříve.

Jakýmsi ekvivalentem fyzické smrti byla smrt právní – tedy situace, kdy svobodná osoba upadla do otroctví. Jelikož se však z otroctví mohla vrátit zpět (*ius postliminii* – právo návratu), neměla právní smrt stejné účinky jako fyzická. Lze říci, že práva dané osoby byla pendentní (pozastavena), nedocházelo tedy k dědickému řízení v okamžiku, kdy byl dotyčný zajat, ale až ve chvíli, kdy dorazila hodnověrná zpráva o jeho smrti v zajetí.

2.3.2.1 Status – Caput

V rámci statutů Římané rozlišovali tři druhy.

- **Status libertatis – status svobody.** Status svobody byl nejzákladnějším kritériem pro subjektivitu, kdo nebyl svobodný, nemohl být subjektem. I přesto však v rámci tohoto statutu byly rozlišovány dvě skupiny osob. **Ingenuové, tedy osoby svobodné rodem**, byli to ti, kteří se zrodili z osob svobodných. Vedle nich pak zde byli **libertini, tedy propuštěnci**. Propuštěnec byla osoba, kterou její původní vlastník propustil z otroctví. Ačkoliv se stal svobodným, nebyla to plná svoboda. Byl stále vázán úctou ke svému patronovi (tj. bývalému vlastníkov) a při porušení této povinnosti mohl být znovu zotročen.
- **Status civitatis – občanský status.** V rámci občanského statutu rozlišovalo římské právo mezi **občany** (*cives*), **latiny** (*latini*) a **cizinci**

(*peregrini*). Je třeba si uvědomit, že až r. 212 n. l. se ze všech obyvatel říše stali Římané. Pojem cizinec tedy neoznačuje osoby za hranicemi říše, ale ne-Římaný na území říše. Latinové jsou pak osoby, které mají některá ze soukromých práv Římanů. Vedle veřejných práv (podílet se na politice státu) příslušela Římanům dvě práva soukromá.

Conubium (*ius conubii*) znamenalo právo uzavřít sňatek zakládající římskou rodinu. Druhým právem je **commercium** (*ius commercii*) – neboli právo obchodu. Pouze osoby s tímto právem měly možnost využívat instituty práva římské obce (např. dědicem Římana mohl být jen Říman, jen Říman se mohl obrátit na městského praetora).

- **Status familiae – status rodinný.** Pouze osoby, které měly *conubium*, mohly uzavřít řádné manželství podle římského práva – *matrimonium iustum*. Toto manželství pak zakládalo římskou rodinu a příbuzenské vazby postavené na agnátském, tj. právním příbuzenství. V rámci statutu familiae se osoby dělily na dva druhy. První byly **sui iuris** – osoby svého práva. Osobou svého práva mohl být muž, ale i žena. V rámci rodiny byla vždy jen jedna osoba *sui iuris* a to mohl být jen muž, otec rodiny – *pater familias*. Druhou pak **alieni iuris** – osoby cizímu právu podřízené. Tímto pojmem se označovaly všechny ostatní osoby v rodině. Tyto osoby podléhaly moci *pater familias*.

V době poklasické dochází k tomu, že část svobodného obyvatelstva se postupně stává nesvobodnou – šlo o **kolóny**, tedy pachtýře na zemědělské půdě. Tím, že jejich příjmy nestačily na splácení dávek, které měli plnit, se stali na poč. 4. stol. tzv. *servi glebae* – otroky půdy, z níž se nesměli hnout. To mělo stabilizovat zemědělskou produkci. Postupně, již v justiniánské kodifikaci, splynuli tito kolóni a původní otroci do jedné vrstvy poddaných.

2.3.2.2 Změna statutu – *Capitis deminutio*

Pojem kapitisdeminuce (*capitis deminutio*) označuje změnu statutu, proto kapitisdeminuce svým počtem odpovídaly statutům.

- **capitis deminutio minima** – Týkala se změny v rodinném statutu, šlo tedy typicky o situaci, kdy dcera z rodiny jedné, přecházela sňatkem do jiné rodiny, tj. stala se *alieni iuris* v jiné rodině.
- **capitis deminutio media** – Pokud byl nad někým vysloven „zákaz vody a ohně“, pozbyval dotyčný občanství a stával se cizincem.

- ***capitis deminutio maxima*** – Byla změna statutu svobody. K ní docházelo typicky upadnutím do zajetí a tedy *de facto* otroctví. Takovéto osoby přestávaly být subjekty práva, nicméně šlo o smrt právní – tento stav bylo možno zvrátit za pomoci postliminia.
- ***ius postliminii (postliminium)*** – **právo návratu**. Toto právo stanovovalo, že Římanovi, který se ze zajetí (otroctví) vrátí na území Říma nebo jeho spojenců, se automaticky obnovuje jeho právní status a vstupuje zpět do všech právních vztahů. Neobnovují se pouze faktické stavy (držba, manželství). Podobně se právem návratu obnovuje i vlastnické právo k věcem Římanů, které jim byly zabráný nepřitelem (s výjimkou zbraní).

2.3.3 Právnícké osoby

Právnícké osoby jsou umělými subjekty práva. Jejich subjektivita není ve srovnání s fyzickými osobami shodná, např. netýká se jich oblast práva rodinného, nebo deliktů. Možnost dědit mají právnícké osoby až v poklaskickém období. Osoba sama nemá způsobilost k právnímu jednání, jednají za ní její orgány.

Římské právo, na rozdíl od dnešní doby, rozlišuje dva druhy právníckých osob, a to **korporace (tj. účelové sdružení osob)** a **nadace (tj. účelové sdružení majetku)**.

- **Korporace – Korporací** je seskupení osob za nějakým určitým účelem. Rozlišováno může být mezi korporacemi veřejnoprávními a soukromoprávními. Veřejnoprávní korporací je třeba sám římský stát. Soukromoprávní korporace byly spolky. Spolky byly omezeny na začátku císařství (21 př. n. l.), kdy Augustus zavedl povinnost, aby spolek byl povolen senátem, nebo císařem. Spolčení bez povolení se stalo trestným.
- **Nadace – Nadace** je účelovým sdružením majetku – k tomuto majetku se váže subjektivita nadace a tedy i její existence. Nadace je typičtější pro dobu císařství, zejm. v souvislosti s rozvojem křesťanství, nicméně nadace existovaly i dříve.

Technicky vzato sem je možno zařadit i ***hereditas iacens* – ležící pozůstalost**. Jde o majetek zemřelého mezi okamžikem smrti a okamžikem, kdy se dědic chopil dědictví. Tento majetek je spravován *curatorem bonorum*.

Pojem ležící pozůstalost je s právnickou osobou spojován až od Justiniana. V našem právu se ležící pozůstalost neuplatňuje od r. 1950 a nic na tom nezměnil ani OZ 2012. Nicméně je známa řadě právních řádů dodnes, např. rakouskému ABGB.

2.3.4 Způsobilost k právnímu jednání

vedle způsobilosti k právům je třeba odlišit ještě způsobilost k právnímu jednání. Tuto způsobilost neměl každý subjekt práva. Pro způsobilost právnímu jednání byla následující omezení:

- **Věk** – Římané měli několik věkových hranic, kdy jednání nebylo možné vůbec (do 7 let), nebo mohly být děti příjemci nějakých jednání. Za dospělé (*puberes*) se považovaly dívky od 12 a chlapci od 14 let. Až do věku 25 let však byly tyto osoby chráněny jako nezkušené a plná způsobilost tedy nastávala až s 25. rokem věku.
- **Zdraví** – překážkou byla nejen **duševní choroba** (zastupuje *curator furiosi*), ale i **tělesný stav** (zastupuje *curator debiliū*). Němý nebo hluchý mohl jen stěží podstoupit ústní jednání, závět' nevidomé osoby umožnil až Justinian. Pokud duševně chorá osoba měla světlý okamžik (*intervalla delucida*), kdy byla duševně v pořádku, mohla jednat.
- **Marnotratník** (*prodigus*) – byla osoba, které z důvodu ochrany zájmu potomků, byla omezena dispozice s rodinným majetkem. Institut marnotratníka zná i OZ 2012.
- **Ztráta cti** (*infamia*) – dalším aspektem byla osobní čest, kterou člověk mohl ztratit např. tak, že byl odsouzen trestající (*poenální*) žalobou, nebo jako důsledek konkurzu. Tato osoba byla omezena zejména v jednání, které vyžadovalo svědky (stala se tzv. *intestabiles*). Důsledky infamie byly o to horší, že nebyla časově omezená, ale trvala až do smrti dotyčného. Navíc – na rozdíl od ostatních omezení na právním jednání – zde nepřicházelo do úvahy nahrazení tutorem či kurátorem. I proto je některými autory považována spíš za otázku statusu (tedy způsobilosti k právům). Dnes ji již nemáme, ale ztráta cti byla známa ještě rakouskému konkurznímu řádu platnému až do první republiky.
- **Víra** – s nástupem křesťanství jako státního náboženství se postupně prosazuje, že smlouvy mezi křesťany a pohany nejsou právně závazné

2.3.4.1 Opatrovnictví a poručenství

Jménem osob, které byly na jednání omezeny, jednaly jejich zástupci – **opatrovník** (*curator*) nebo **poručník** (*tutor*). Rozdíl mezi nimi spočíval v tom, že úkolem kurátora bylo toliko zastupovat majetkové zájmy (*c. ventris* u nenarozeného dítěte, *c. prodigi* u marnostratníka, *c. minorum* u osob do 25 let). Naopak **tutor měl nejen zastupovat majetkové zájmy, ale i přispívat k výchově**, formování osobnosti dotyčné osoby (*t. mulierum* nad ženou, *t. impuberum* nad nedospělci).

2.3.4.2 Zastoupení

Se skutečností, že některé subjekty nemohly právně jednat, souvisí fakt, že bylo třeba, aby je v jednání někdo zastupoval, kdo by jednal jejich jménem. Samo zastoupení však bylo v římském jednání poměrně problematické, neboť **Římané zastávali názor, že nelze nabývat skrz svobodnou osobu**.

Nebyl tedy problém, pokud jednal otrok, nebo osoba *alieni iuris*, neboť ti byli považováni za prodlouženou ruku pána. Pokud takto osoba *alieni iuris* nebo otrok jednali, praetor poskytoval proti nim adjektické žaloby, jimiž byl v důsledku odsouzen majitel moci.

Jiná situace byla, pokud by jednala osoba *sui iuris*. V zásadě v římském právu **nebylo možné zastoupení přímé**, tedy situace, kdy by jednáním nastávali účinky pro zastoupeného rovnou. Naopak typicky vystupuje jednající pouze jako **nepřímý zástupce, šlo tedy náhradnictví**. Zastoupení nepřímé bylo umožněno zejména skrze příkazní smlouvu (*mandatum*), kdy příkazník nejprve vykonal příkaz jménem svým a následně výsledek převedl na příkazce. To vyvolávalo určité problémy zejména u tutely a kurately.

Cestu k přímému zastoupení otevřely opět adjektické žaloby (exercitorní v případě loďaře a institorní v případě správce jiného podniku), z nichž pak byla Papiniánem myšlenka subsidiární odpovědnosti každého, kdo dal jinému příkaz k uzavření určitého jednání – použita byla žaloba kvaziinstitorní.

Od zastoupení je potřeba odlišit termín **posel** (*nuntius*) – tato osoba je pouze dopravcem určité informace, není tedy zástupcem. To je také důvodem, proč poslem může být i malé dítě, které nemá způsoblost právně jednat.

2.4 Rodinné právo

2.4.1 Příbuzenství

Rodina je nedílně spojena s pojem příbuzenství. Dnešní rodina je postavena na příbuzenství **pokrevním (*cognatio*)**, které znalo i římské právo, ale historicky významnější pro Římany byl vztah založený právním poměrem, tedy příbuzenství **agnátské (*agnatio*) – příbuzenství právní**.

2.4.1.1 *Agnatio*

Agnátský vztah byl založen na právním poměru mezi danými subjekty a byl základním stavebním prvkem římské rodiny s *pater familias* v čele. V tomto pojetí se **za členy rodiny považovaly ty osoby, které byly v moci *pater familias*** (s výjimkou *mancipia*).

Toto příbuzenství tak nevznikalo samotným narozením, ale přijetím do rodiny, i pokud šlo o dítě zrozené z řádného manželství. Dále však příbuzenství vznikalo právním aktem – např. adoptí, nebo adrogací, popřípadě tím, že dotyčná osoba vstoupila do moci *pater familias* jako jeho manželka, nebo manželka jeho mužského potomka (snacha) v rámci manželství přísného práva (*cum manu conventionē*).

Jelikož agnace byla založena na právním vztahu *pater familias* a dané osoby, existovalo jen tehdy, pokud tento právní vztah trval. Jakmile došlo k jeho zrušení, dotyčný již nebyl více chápán za příbuzného vůči otci rodiny. Tedy pokud *pater familias* emancipoval – propustil ze své moci – některé ze svých dětí, byť stále byly kognáty, ale agnátské příbuzenství skončilo. To mělo důsledky zejména v právu dědickém, kde civilní právo uznávalo dědický nárok jen agnátům, nárok emancipovaných kognátů začal teprve postupně připouštět praetor.

Římské právo znalo ještě tzv. širší agnaci. Širší agnace odkazuje k příbuzenství v rodině, z níž dotyčný pocházel – tedy k osobám, které spolu s ním byly (kdysi) podřízeny jejich otci, typicky by to byli sourozenci dané osoby. Tato agnace se objevuje v civilní intestátní posloupnosti – tzv. nejbližší agnát (*proximus agnatus*).

2.4.1.2 *Cognatio*

Příbuzenský poměr kognatní je založen na příbuzenství pokrevním, tedy týká se osob, které jsou „spojeni krví“ svých předků, zde může být obou, nebo i jen jedním (mající společného jen jednoho z rodičů – tzv. polorodí sourozenci).

Přestože pro fungování rodiny bylo prioritní příbuzenství právní, neznamená to, že by civilní právo pokrevní příbuzenství nepřiznávalo význam. Příbuzenská pokrevní vazba měla velký význam například v otázce uzavírání manželství, neboť byla překážkou pro vznik manželství. V právu dědickém však dostává kognátské příbuzenství jako takové význam až v praetorském právu a plně vítězí až v době justiniánské.

V rámci pokrevního příbuzenství jsou rozlišovány dvě linie – přímá a pobočná. Linie přímá postupuje po generacích – otec/matka – syn/dcera – vnuk/vnučka... Naopak pobočné linie jsou právě linie směřující k ostatním příbuzným – strýc, neteř, bratranec... pro určení příbuzenského stupně – tj. vzdálenosti mezi příbuznými, platilo pravidlo *quot partus, tot gradus – kolik porodů, tolik stupňů*. Zatímco příbuzenství přímé je absolutní překážkou manželství, u pobočné linie jde o relativní překážku a závisí právě na stupni příbuzenství.

2.4.1.3 Adopce a arogace

V souvislosti s adopcí Římané rozlišovali dva pojmy – adopce (*adoptio*) a arogace (*arogatio*). **Mezi adopcí a arogací byl ten rozdíl, že adoptovat bylo možno toliko osobu alieni iuris pokud, ale již byl někdo sui iuris, mohl být pouze arogován.** Ačkoliv osoby adoptované a arogované nebyly často pokrevními příbuznými, po dobu trvání adopce a arogace se na ně hledělo, jako na pokrevní příbuzné.

Je třeba s uvědomit, že adopce v římském právu neměla jako dnes význam pouze v situaci, kdy adoptující neměl vlastního legitimního potomka. Velmi často zde hrály roly zcela jiné pohnutky, často právě politické. Např. patricij Publius Clodius Pulcher se nechal adoptovat plebejem jen proto, aby mohl kandidovat jako plebej na úřad tribuna lidu (stal se jím r. 58. př. n. l.).

Tím, že se mezi adoptovaným a adoptujícím vytvářela vazba „předek-potomek“, bylo obvykle vyžadován, aby zde existoval patřičný věkový rozdíl, který byl však zakotven výslovně až Justiniánem.

2.4.2 Manželství

Manželství je chápáno jako spojení muže a ženy za účelem vytvoření rodiny – tedy **zplození legitimních potomků**. To platilo pro oba základní typy manželství, které byly římskému právu známy:

- ***matrimonium iustum (legitimum)*** – Je právě ono „pravé“ římské manželství. Podmínkou pro jeho vznik bylo, že oba subjekty budou mít *connubium*. Pouze toto manželství zakládalo římskou rodinu – *status familiae*;
- ***matrimonium iuris gentium*** – Manželství v souladu s právem národů, tedy typicky manželství cizinců, nebo manželství s osobou bez *conubia*, z pohledu římského práva toto manželství nevyvolává právní následky.

2.4.2.1 Překážky manželství

Vznik manželství není možný vždy. V situaci, kdy u jedné či druhé osoby se vyskytují okolnosti, které brání vzniku manželství – překážky manželství – nebude možné manželství uzavřít. Pokud **v daném okamžiku povaha překážek hovoří proti vzniku manželství s kýmkoliv, jde o překážku absolutní**. Naopak, pokud překážka brání uzavření manželství **jen s někým, jde o překážku relativní**. Řada překážek v římském právu je shodná s právem současným, nicméně jsou zde překážky vyplývající i z tehdejší společnosti.

Absolutní překážky

- Nedospělost – věková hranice byla pevně dána až později za Justiniána na 12 let pro dívky, 14 pro chlapce. Nedostatečný věk však byl překážkou již od počátků, jen určován byl schopností rodit (obecně ploidit) potomky;
- Duševní choroba – osoba, která není schopna jednat, nemůže vstoupit do manželství;
- Bigamie – nebylo přípustné žít ve více manželstvích;
- *Tempus lugendi* – vdova nesměla uzavřít manželství po dobu deseti měsíců po smrti manžela z důvodu právní jistoty ohledně otcovství dítěte narozeného v době po smrti manžela;
- Kastrát – tj. osoba nemající orgán potřebný k plození dětí;

- Kněžka bohyně Vesty – po dobu svého úřadu nesmí vstoupit do manželství;
- Voják – zákaz sňatků byl zaveden za Augusta, zrušen Septimiem Severem (poč. 3. stol. n. l.).

Relativní překážky

- Pokrevní příbuzenství – V rámci příbuzenství je vyloučeno uzavřít sňatek s osobou příbuznou v přímé linii zcela, v případě pobočné linie pak již byl sňatek možný ve vzdálenějším stupni. Známy je případ císaře Claudia, který r. 49 n. l. nechal vydat senatusconsultum umožňující sňatek strýce a netře (v jeho případě Agripina), týkalo se to však jen dcery bratra, nikoliv dcery sestry.
- Další typy příbuzenství – agnace, *affinitas* (švagrovství), adopce a adrogace (zde proto, že se jimi finguje pokrevní příbuzenství)
- Poručník a poručenka – Zákaz platil do majetkového vypořádání po skončení tutely. Cílem bylo zamezit aby poručník skrýval sňatkem machinace s majetkem poručenky. Zákaz se vztahoval i na jeho potomky.
- Cizoložství mezi snoubenci – Dáno zákony posilujícími pozici manželství přijatými za Augusta.
- Únosce a unesená – je vyloučen sňatek mezi nimi, ale každý z nich si může vzít někoho jiného.
- Úředník v provincii – Nemohl se po dobu svého úřadu oženit s ženou z dané provincie.
- Rozdílnost stavu – Původně od Zákona XII desek šlo o zákaz sňatků mezi patricii a plebeji (do r. 445 př. n. l.), později šlo od Augustovi doby o zákaz sňatků mezi členy senátorského rodu (tj. potomky senátorů) a libertini, nebo osobami stíženými infamií (např. z důvodu výkonu nízkého zaměstnání). Omezení bylo zrušeno za císaře Justina ve prospěch (budoucího císaře) Justiniana a Theodory (r. 525 n. l.).
- Náboženské důvody – Záležitost poklasického období v návaznosti na křesťanství jako oficiální náboženství. Sňatek byl vyloučen s kacíři (heretici), odpadlíky od křesťanství (apostati) a Židy.

2.4.2.2 Vznik manželství

Zásnuby

I římskému právu byly známy zásnuby (*sponsalia*), ale jejich právní význam byl velmi omezený. Na rozdíl od sňatku samotného zde bylo možno, aby byl souhlas snoubence nahrazen souhlasem držitele moci (*pater familias*).

Vznik

Pro vznik a existenci manželství byla rozhodující vzájemná náklonost – tzv. *affectio maritalis*. Nelze tedy vznik manželství – a také jeho zánik – spojit pouze s nějakým právním aktem tak, jako je tomu dnes. Takovým aktem bylo spíše uvedení do domu ženicha, či předání moci nad ženou (viz dále).

Pro vznik tedy byl potřebný souhlas obou dvou osob, který nebylo možno nahradit souhlasem otců rodin. Pokud však osoby byly *alieni iuris*, vedle jejich souhlasu byl vyžadován i souhlas jejich držitelů moci.

Zánik

Odhlédneme-li od ukončení manželství smrtí nebo z důvodu ztráty statutu svobody, tak ukončení na základě vůle stran bylo původně možné jen ze strany muže. Teprve manželství volného práva vedlo i k ukončení ze strany ženy. Oním nejstarším způsobem bylo zapuzení, které však později bylo možno jen z určitých důvodů. Další možností byl rozvod.

2.4.2.3 *Matrimonium iustum*

Římské manželství mělo dvě formy. Nejstarší typ je tzv. **manželství přísné (*cum in manu conventionione*)**. Název je odvozen od toho, že v tomto manželství byla žena předána do moci (*manus*) svého manžela, resp. jeho *pater familias*, pokud byl manžel sám *alieni iuris*. Tato moc byla předávána buď vydržením, koupí anebo tzv. konfareací, což byl slavnostní náboženský obřad.

Důsledkem bylo, že **žena se stala osobou *alieni iuris* v rodině svého manžela**. Přecházel tak na něj také veškerý její majetek, pokud jej měla. Její pozice byla tzv. *sororis loco* (pozice sestry) vůči svým dětem, tedy byla pro potřeby dědického práva na stejné úrovni jako děti.

Od konce republiky se rozvíjí více tzv. **manželství volné (*sine manu conventione*)**. Jeho hlavním rysem je, že muž v něm neměl moc (*manus*) nad svou manželkou. Ta zůstávala buď v moci svého *pater familias*, nebo (mnohem spíše) již byla osobou *sui iuris*. To mělo za následek, že po **majetkové stránce existovali manželé prakticky nezávisle na sobě** – muž měl svůj majetek a žena odděleně také. Děti byly vždy pod otcem, neboť jen muž mohl být hlavou rodiny. Aby bylo zabráněno majetkovým přesunům mezi rodinami, platil až na několik výjimek **zákaz darování mezi manželi**. V době klasické postupně manželství *cum manu* vymizela.

2.4.3 Římská rodina

Jak bylo řečeno, hlavou římské rodiny mohl být jen muž – ***pater familias***. Ten **byl jedinou osobou svého práva – *sui iuris***. To znamená, že jako jediný disponoval veškerým rodinným majetkem a také byl oprávněn za rodinu jednat. Měl ovšem také plnou odpovědnost za osoby podřízené své moci, a tedy musel hradit jimi způsobenou škodu. Této odpovědnosti se mohl zprostit jen tím, že by viníka předal poškozenému do noxálního ručení (*noxae datio*), aby škodu odpracoval.

Rodina je postavena na agnátském – právním – příbuzenství a je definována právě vztahem k otci rodiny. *Pater familias* nad osobami v rodině měl následující druhy moci:

- *manus* – moc nad manželkou přísného práva v rámci přísného manželství;
- *patria potestas* – moc nad dětmi, jak vlastními, tak adoptovanými, specifické postavení má syn tzv. *filius familias*, zejména prvorozený;
- *mancipium* – tento vztah se zakládal mancipací, a nezakládal se jím příbuzenský poměr. Důvodem mancipia bylo třeba noxální ručení, nebo šlo o potomka, který byl k dotyčnému dán na učení;
- *dominica potestas* – jde o moc nad otroky, tedy nikoliv osobami svobodnými.

Propuštění z moci patera familias – tzv. emancipace – závisí na vůli otce, nikoliv osoby *alieni iuris*.

2.4.3.1 Majetkové vztahy v rodině

Již bylo řečeno, že přísné manželství zakládalo společné podílení se na majetku, byť jeho vlastníkem byl jen *pater familias*, naopak volné manželství vedlo k oddělenému majetku obou manželů. Z hlediska majetku v rodině mají význam následující skutečnosti:

- **Darování mezi manželi** – bylo obecně nepřípustné, aby bylo zabráněno přesunům majetku mezi rodinami. Výjimkou bylo třeba darování před manželstvím (*donatio ante nuptias*) nebo darování, kterým nebyl ochuzen kmenový rodinný majetek.
- **Věno (*dos*)** – je majetek, který je předáván manželovi spolu s nevěstou a jeho cílem původně bylo přispět na náklady, které s manželstvím manželovi vzniknou. Muž měl s ním původně plnou dispozici, posléze však byla jeho dispozice omezována de facto na úroveň usufruktáře. V případě ukončení (volného) manželství měl povinnost jej také vrátit buď manželce, později případně i dětem.
- ***Peculium*** – je termín označující majetkový soubor (typicky nějaký statek, podnik atp.), který *pater familias* svěřil nějaké jiné osobě do správy. Tou osobou byl buď otrok, ale zejména *filius familias* – tj. syn v moci *pater familias*. V tomto případě je cílem, aby se syn naučil hospodařit. Jde stále o majetek *pater familias*, nikoliv toho, kdo *peculium* spravuje.
- ***Peculium castrense*** – je specifický typ *pekulia*. Označuje majetek, který *filius familias* získal službou ve vojsku. Jde sice stále o majetek *pater familias*, ale císařské konstituce umožnily, aby o tomto majetku pořídil dotyčný syn závěť. Obdobné právo měl později syn k majetku získaném ve službě císaři v úřadech (*peculium quasi castrensae*).

2.4.4 Obdobné instituty

Římské právo znalo ještě dva druhy soužití muže a ženy. Nešlo však o instituty právní, ale pouze o vztahy faktické, tedy z nich nevznikaly žádné právní následky.

- ***Concubinatus*** – V překladu znamená „sdílení lože“. Konkubinát je tedy faktický vztah mezi mužem a ženou, jehož účelem není vytvořit rodinu, ale ukojení pohlavního pudu. Aby šlo o konkubinát, musely obě osoby být svobodné. Typicky byl užíván, byla-li překážka manželství (např. vztah senátor-herečka).

- **Contubernium** – Označuje „sdílení chýše“ a šlo o vztah, kdy minimálně jeden z partnerů nebyl svobodným. Tedy šlo o vztah osoby svobodné s otrokem (otrokyní), nebo o vztah dvou otroků. Na rozdíl od mužů žijících v kontuberniu s otrokyněmi pro ženy existovalo omezení, zavedené skrz SC Claudianum (52 n. l.). Dle něj svobodná žena, která přes varování vlastníka otroka neupustila od soužití s tímto (tedy pro ni cizím) otrokem, byla sama zotročena. Shodně byly zotročeny i děti z tohoto vztahu zplozené.

2.5 Právní jednání

Právním jednáním se rozumí takové jednání, které je s to vyvolat právní následky – způsobuje tedy zejména vznik, změnu či zánik práv či povinností. Dříve bylo též označováno pojmem právní úkon. Jako latinský ekvivalent se používá termín **negotium**, který však není zcela přesný, jelikož je označením pro činnost – jednání obecně, nejen právní.

Z hlediska dělení právních jednání je možno uplatnit různá kritéria:

- **Druh práva** – (*ius civile* x *ius honorarium* x *ius gentium*) – Toto členění vychází z toho, o jaký druh práva se dané jednání opírá a mělo význam především pro Římany.
- **Majetková x osobní** – U majetkových jednání je předmětem věc – tedy může jít jednak o převod vlastnictví, ale třeba i o smlouvu nájemní atp. Naopak u osobních jednání je předmětem osobní status člověka. Takovým jednáním může být třeba propuštění z moci provedené otcem rodiny (*emancipatio*).
- **Dle počtu stran – unilaterální x bi(multi)laterální** – Jednání je typicky děleno podle subjektů, které se na něm podílejí. Unilaterální jednání je jednáním, kterým disponuje jen jedna strana – např. testament (závěť). Bilaterální jednání je typicky smlouva, pro jejíž vznik je potřeba alespoň dvou. Jakmile je jednání vícestranné, není jej možno jednostranně změnit či ukončit.
- **Dle formy – neformální x formální** – Důvodem formálnosti je zpravidla zvýšení právní jistoty – šlo tedy o jednání týkající se typicky předmětů vyšší majetkové hodnoty (převod vlastnictví mancipací, u věcí nejdůležitějších pro chod římské domácnosti). Je třeba si uvědomit, že zatímco obsahové náležitosti jednání je možno zhojit případným

výkladem, v případě formálních náležitostí tomu tak není a jejich absence vždy povede k neplatnosti daného jednání.

- **Kauzální x abstraktní** – Toto dělení je silně provázáno s předchozí dělením. Je-li jednání neformální, tak samozřejmě nemusí být na první pohled patrné, o jaké jednání jde. Proto je neformální jednání pevně provázáno s kauzou, tedy důvodem, proč k danému jednání dochází. Tato kauza musí být u těchto jednání patrná. Naopak u jednání formálních, které je možno označit za jednání abstraktní z důvodu, že pro vznik formálních jednání je podstatné splnění formy, není potřeba, aby kauza byla explicitně vyjádřena.
- **Lukrativní x onerozní** – Lukrativní jednání jsou jednání neúplatná (zisk – *lucrum*). To proto, že příjemce zde není obtížen žádným břemenem (*onus*) protiplnění. Naopak u jednání úplatných (onerozních) ono protiplnění existuje právě v podobě úplaty, která se dává proti hodnotou. Dělení má i své praktické důsledky – např. určení účelové (*modus* – viz dále), je možno spojit jen s jednáním lukrativním. Pokud by poskytnutá protihodnota byla ve značném nepoměru, je možno hovořit o jednání smíšeném.
- **Inter vivos x mortis causa** – Obecně je možno říci, že právní jednání probíhají mezi živými subjekty – jde tedy o jednání *inter vivos*. Naopak jednání *mortis causa* jsou jednání, u kterých účinky nastanou až v okamžiku, kdy nějaký subjekt zemře. Jde typicky o různá pořízení pro případ smrti – závěť, odkaz.

2.5.1 Obsah právního jednání

Každé právní jednání z pohledu své stavby v sobě nese tři složky, z nichž se skládá, resp. může skládat. Pro bližší vysvětlení je využita kupní smlouva (příslušné náležitosti v závorkách).

- **Essentialia negotii** – Podstatné náležitosti, jsou to takové náležitosti, které dané jednání tvoří a bez nichž by nevzniklo vůbec, nebo vzniklo jiné (způsobilé subjekty, předmět koupě, cena v penězích – kdyby byla protihodnotou věc a ne peníze, jde o směnu).
- **Naturalia negotii** – Přirozené náležitosti, které není potřeba v jednání výslovně uvádět, neb se rozumí samo sebou, protože vyplývají z právní úpravy samé (odpovědnost za evikci – právní vady).

- ***Accidentalialia negotii*** – Nahodilé náležitosti – jsou náležitosti, kterými si můžeme daný obecný rámec jednání daný právním řádem individualizovat na naše subjektivní potřeby (platba ve splátkách, podmínky).

2.5.1.1 *Accidentalialia negotii*

Jsou typicky tvořena těmito typy:

- ***Conditio*** – Podmínka váže účinky právního jednání na **nejistou událost budoucí**.
- Podmínky bylo možno dělit podle toho, zda je, nebo není v silách povinného subjektu splnění této podmínky ovlivnit. Základní dělení rozlišuje pak dva typy podmínek, podle toho, zda účinky odkládá až po splnění podmínky – odkládací/**suspensivní** (např. „až dostuduješ vysokou školu, dostaneš...“) nebo účinky nastanou ihned, ale naopak odpadnutím podmínky končí, tedy **rozvazovací/rezolutivní** podmínka (např. „dokud budeš studovat, budeš dostávat...“).
- ***Dies*** – Určení časové. Od podmínky se liší tím, že **musí nastat**, i když není jisté kdy se tak stane (např. úmrtí).
- ***Modus*** – Určení účelové (dnes v OZ 2012 jako příkaz) na rozdíl od podmínky vyvolává účinky hned, ale adresát modu povinen jej splnit. Jen kdyby směřoval ve prospěch adresáta (*modus simplex*), je chápán jako dobrá rada a tedy není pro adresáta závazným.
- ***Accessio*** – Připojení další osoby, nebo také zda věci k původnímu obsahu závazku. Jde třeba o situace, kdy je stanoveno, že plnění může být poskytnuto vedle věřitele ještě nějaké jiné osobě.

Pro rozlišení mezi podmínkou a uložením času je možno uvést následující věty.

Pro určené času:

- *Dies certus an, certus quando*. – Den je jistý, je jisté, kdy nastane (konkrétní datum).
- *Dies certus an, incertus quando*. – Den je jistý, není jisté, kdy nastane (smrt).

Pro podmínku:

- *Dies incertus an, certus quando*. – Není jisté, zda den nastane, ale je jisté, kdy nastane („v den 25. narozenin“).
- *Dies incertus an, incertus quando*. – Není jisté, zda den nastane, a ani není jisté, kdy nastane („až se vrátí loď“).

2.5.2 Vznik právního jednání

Pro vznik právního jednání bylo potřeba, aby existoval:

- **subjekt** – Aby jednání bylo platné, musí být subjekt způsobilý (viz kapitola subjekty);
- **objekt** – Objekt musí být fakticky i právně možný – nemělo jít o jednání v rozporu s právem, nebo s dobrými mravy, rovněž nemělo jít o obcházení zákona (*agere in fraudem legis*), aby jednání bylo dovolené a s ohledem na zásadu pekuniární kondemnaci i ocenitelné v penězích;
- **vůle** – Vůle musí být svobodná, významnou roli zde hraje pohnutka (viz dále);
- **projev vůle** – Vůle je věcí vnitřní daného subjektu, aby mohla mít efekt, musí být projevena navenek. Projev je učiněn **výslovně** (ústně, písemně, ale dle Římanů i gesto – třeba přikývnutí), **mlčky-konkludentně** (faktické konání s příslušnou vůlí – splácení dluhů po zůstaviteli dědicem, aniž by se za dědice výslovně prohlásil) a konečně mělo jistý význam i **mlčení**, to ale jen tehdy, když byl dotýčný výslovně dotázán a měl odpovědět;
- **soulad mezi vůlí a projevem** – Nesoulad – *dissens* – bude mít negativní následky ve směru k platnosti jednání.

2.5.3 Nesoulad vůle a projevu

Ve chvíli, kdy zde existuje vůle a je projevena, tak musí pro vznik jednání být také v souladu. Pokud mezi nimi nastal **nesoulad** – *dissens* – mohlo to mít negativní vliv na platnost daného jednání. Tento *dissens* mohl mít různou podobu:

- **Zjevný nesoulad** – je situace typická v divadle, výuce atp., tzv. *demonstrandi causa* – je sice projevována nějaká vůle, ale ta ve skutečnosti zde není (herci ve hře uzavírají manželství). Nemá právní účinky.
- **Překnutí či přehlédnutí** – z důvodu nepozornosti je projevena jiná vůle, než ve skutečnosti je projevena (záměna 31. června místo 31. července). To je problém zejména u formálních jednání.
- **Nepřavý omyl** – zde je sice vůle a projev v souladu, ale danému projevu je přikládán jiný význam (typicky např. nějakému rituálu nepřikládají právní následky, ale on je má). Takovéto jednání je platné, neboť zde byla vůle – neplatnost je podmíněna nedostatkem vůle, nikoliv mylnou představou.

- **Mentální rezervace** – navenek je projevono jednání, k němuž však dotyčná osoba nemá vnitřní vůli. Z důvodu právní jistoty je takovéto jednání s vnitřní výhradou platné (měl-li dotyčný jinou vůli, měl onu jinou vůli projevit).
- **Simulované jednání** – jednání předstírané. Strany za určitým účelem předstírají, že uzavřely smlouvu.
- **Disimulované jednání** – je situací, kdy je nějaké jednání předstíráno, aby bylo dosaženo jiného cíle. Typickým příkladem může být *agere in fraudem legis* – obcházení zákona je situace, kdy jednáním legálním záměrně obcházejím nějaký zákonný zákaz (nápadně levným prodejem obcházejím zákaz darování). Takové jednání je neplatné. Disimulované jednání by bylo platné jen tehdy, kdyby byl jeho cíl dovolen, pak by ale obcházení bylo zbytečnou složitostí.

2.5.3.1 Omyl – *error*

Další otázkou, která již byla výše naznačena, je situace, kdy zde sice je vůle, je zde i projev, ale zároveň v jednání došlo k nějakému omylu, stručně řečeno představy stran o jednání jsou rozdílné. Omyl může být buď právní, nebo faktický.

Pro **právní omyl** platí regule „*ignorantia iuris non presumitur nec toletratur*“ – **Neznalost zákona se nepředpokládá a není ani tolerována**. Ačkoliv směrem k ženám, mladším 25 let a někdy i vojákům zde byly výjimky.

V případě **faktického omylu** je důležité, zda šlo o **omyl podstatný** (*error essentialis*), nebo ne. Podstatným omylem, který vedl k neplatnosti, byl:

- omyl v jednání (*e. in negotio*) – Osoba A a B spolu uzavírají smlouvu, ale každý se domnívá, že jinou (A kupní, B nájem).
- omyl v subjektu (*e. in persona*) – Osoba s níž jedná A s tím, že jde o B, není ve skutečnosti osoba B, ale osoba C.
- omyl v předmětu (*e. in subjectu*) – Osoba A chce koupit předmět „první zleva“ (ze svého pohledu) a prodávající B dá první zleva ze svého pohledu (tedy jinou, než chtěl A).

Omyl ve vlastnostech věci – *error in qualitate* – není omylem podstatným a nevede k neplatnosti jednání.

2.5.3.2 Pohnutka

Pohnutkou se rozumí to, co jednajícího „pohne“ k určité vůli. Před vůlí koupit jídlo to třeba může být hlad, nebo jen pouhá chuť na určité jídlo.

Pohnutka obecně nemá právní význam, s výjimkou několika situací.

Tyto situace jsou však produktem práva praetorského, nebo někdy až císařského, a jde o důsledek větší akcentace neformálnosti jednání a vůle jako takové, před formálností a projevem vůle.

Tato akcentace projevu pod vůlí samotnou byla dána zejména skutečností, že řada jednání byla formalizovaných a obecný předpoklad je, že pokud někdo podstoupí, splní složité formální náležitosti, tak patrně má vůli je takto plnit. Pohnutka měla význam zejm. v následujících situacích:

- **bezprávná výhrůžka (*vis ac metus*)** – Jako praetorský delikt zavedena kolem r. 80 př. n. l. a umožňovala zneplatnit jednání, k němuž byl jednající donucen. Muselo však jít o hrozbu nezakládající se na právu a zvláště nebezpečnou – typicky újma na životě či zdraví (více viz praetorské delikty).
- **podvod (*dolus*)** – Byl jako praetorský delikt zaveden r. 66 př. n. l. pro situace, kdy jedna strana úmyslně lhala straně druhé o nějakých okolnostech (více viz praetorské delikty).

Praetorskou ochranu bylo v těchto situacích využít jen jako *ultima ratio* – tedy pokud nebylo možno použít nějakou jinou žalobu.

Císařské právo přiznalo pohnutkám význam v určitých otázkách i v dědickém právu – např. když zůstavitel ustanovil dědicem dceru, protože se domníval, že syn padl ve válce, ale ukázalo se, že syn je živý. Dědická instituce (ustanovení dědičky) v závěti se stalo neplatným, ale byla ponechána platnost ostatním pokynům v závěti (propuštění otroků na svobodu, odkazy atp.).

2.5.4 Neplatnost

Jsou-li jednání vadná, je následkem neplatnost. V souvislosti s neplatností je možno rozlišit o neplatnosti a nařikatelnosti.

Neplatnost (*nulita*) znamená, že dané jednání vůbec nevzniklo, jde o jednání nulitní (*negotium nullum*). Zde je možno hovořit o neplatnosti absolutní. Tak tomu bude např. ve chvíli, kdy nebudou např. naplněny formální náležitosti

daného jednání. V této situaci ani jedna ze stran nijak otázku platnosti či neplatnosti neovlivní – nulita typicky nastává *ipso iure* – z práva samotného.

Naříkatelnost je naopak situací, kdy neplatnost nastane jen tehdy, jestliže se jí jedna strana dovolává. Takové jednání je tedy platné a má právní účinky. Tento druh neplatnosti je typický pro praetorské právo. V této situaci se hovoří o neplatnosti *ope exceptionis* – neplatnost na základě námítky.

Negotium claudicans – doslovně přeloženo kulhavé jednání. Jde o situaci, kdy neplatnost může nárokovat pouze jedna ze stran. Takovým případem je smlouva mezi osobou dospělou a nedospělcem – žalovat může pouze nedospělec. Je to de facto ochrana slabší strany.

Jednání může být neplatné *ex tunc* – tedy od samého počátku, ale neplatnost může nastat i následně, např. když se narodí nový neopomenutelný dědic, který není v závěti zmíněn. Pak do té doby platná závět' se stává neplatnost *ex nunc* – „od nynějška“, tedy od daného okamžiku.

2.6 Nabývání a zánik práv

Právní jednání typicky vedou buď k nabývání, nebo zániku nějakého práva. V případě nabytí se rozlišuje nabytí **originární (původní)** a **derivativní (odvozené)**. Původní nabytí znamená, že pro vznik daného práva je rozhodující především subjekt, který nabývá. Své nabytí práv neodvozuje od žádného jiného subjektu. U derivativního nabytí je pro vznik práv naopak důležitá existence práva nějakého předchůdce, od něž je právo odvozeno.

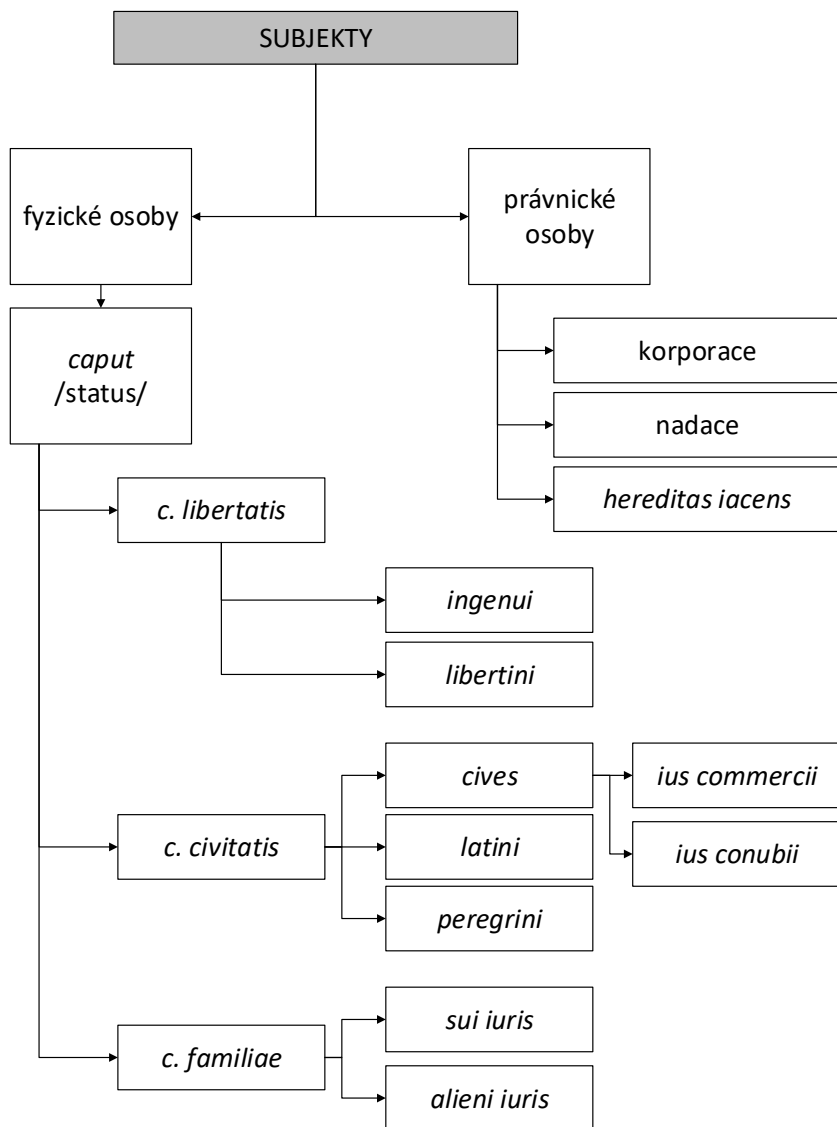
Sukcese (successio) je termín označující **translativní převod** práv, to znamená, že právo je převáděno na nabyvatele v plném rozsahu. Právo pak rozlišuje:

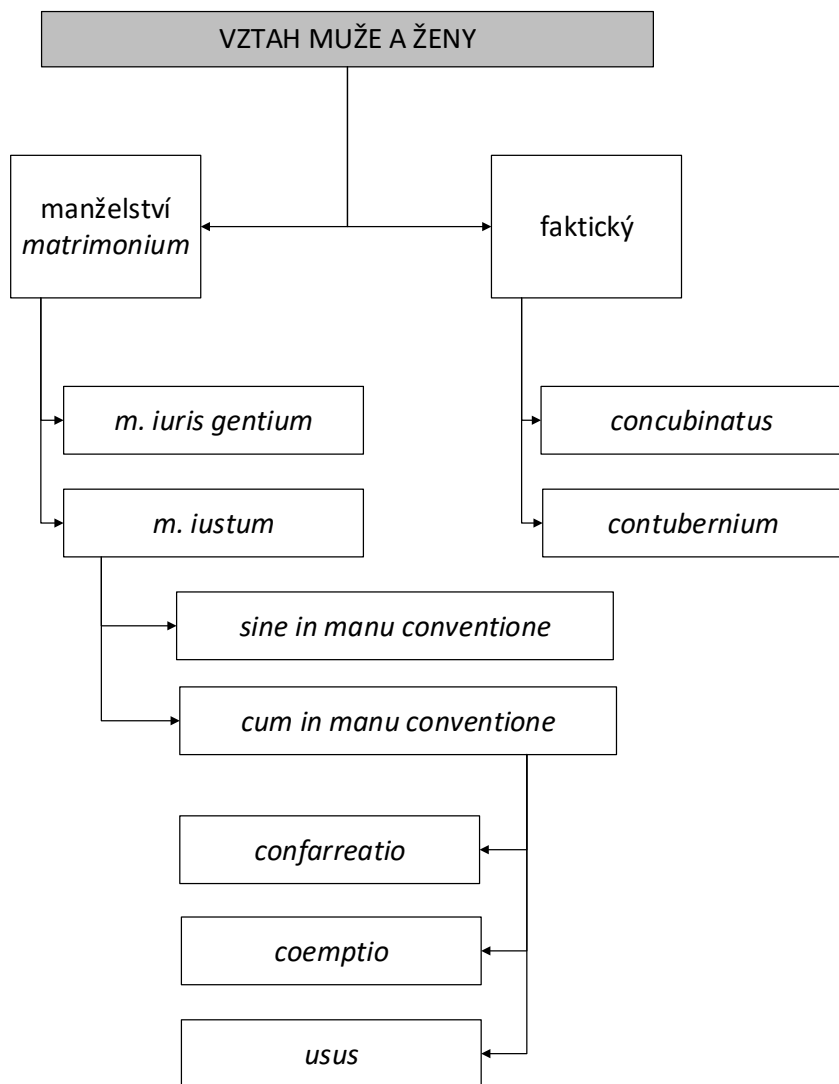
- **sukcesi singulární**, která se týká konkrétních věcí a práv k nim (např. převod vlastnického práva k otrokovi);
- **sukcesi univerzální**, kdy se naopak práva převádějí k určitému celku. Dodnes máme sukcesi univerzální v dědickém právu, kde se dědí pozůstalost jako celek a nikoliv jen jednotlivé kusy z ní. Římané však velmi dobře znali i sukcesi *iner vivos* – typicky když by žena nebo nějaká jiná osoba *sui iuris*, vstoupila znova do pozice osoby *alieni iuris*. V tom okamžiku na majitele moci přechází i všechna práva a povinnosti dané osoby.

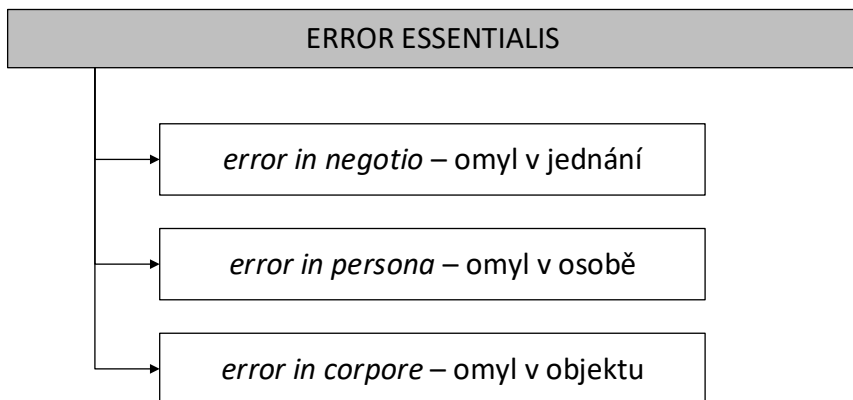
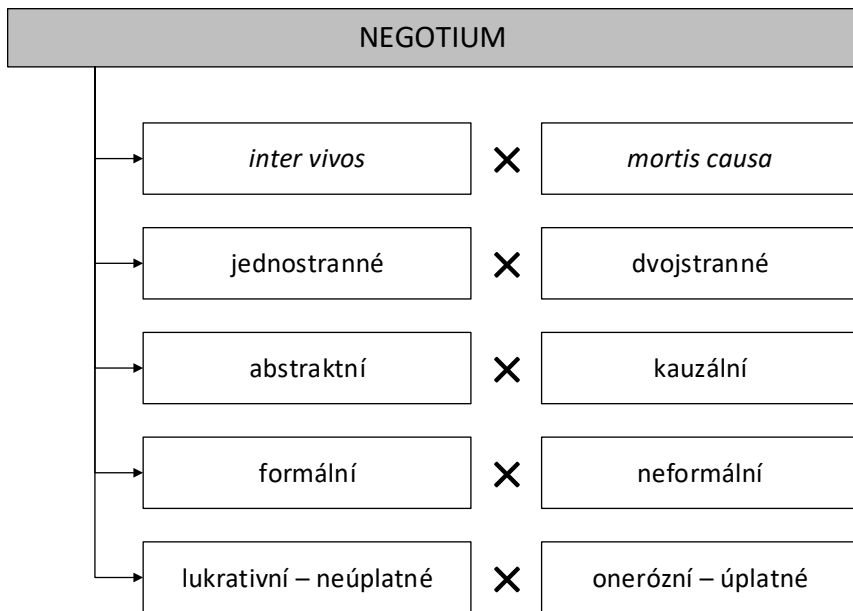
Opakem translativního je konstitutivní nabytí práva. To je situace, kdy osoba předá druhé osobě jen část svých oprávnění, a tedy vytvoří určité právo nové (např. někdo zřídí druhému služebnost ke své věci).

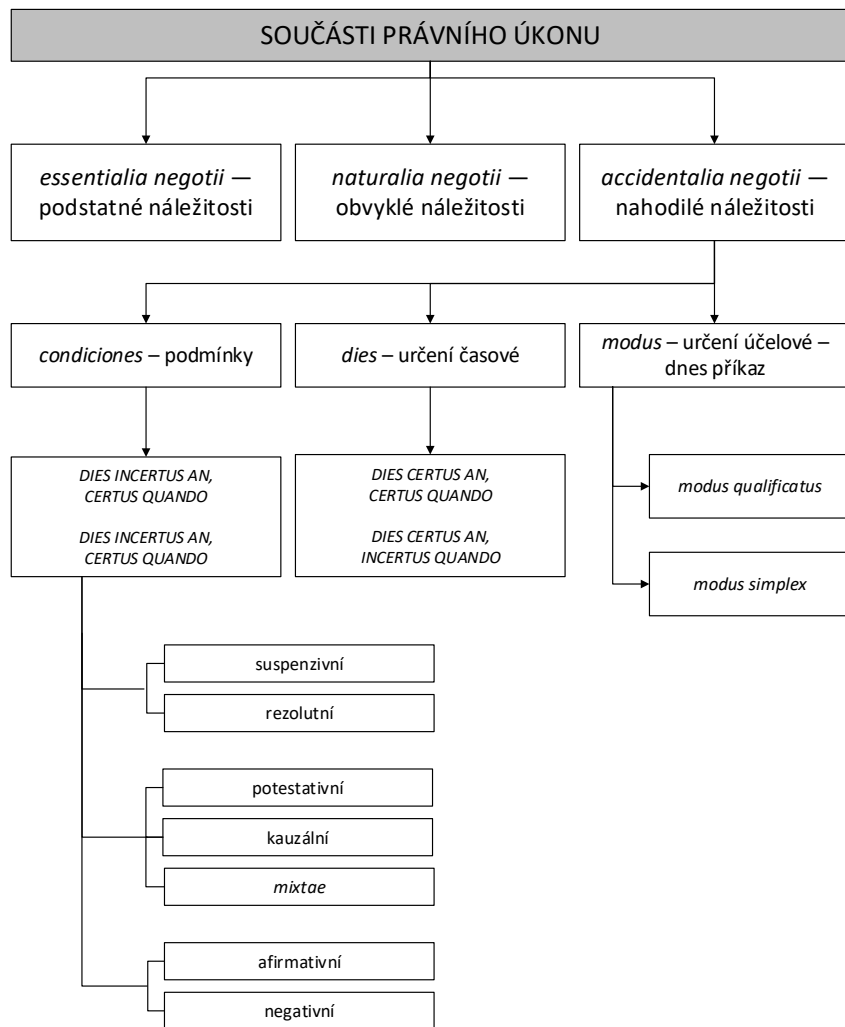
V souvislosti s nabýváním je ještě důležité rozlišit termín **zcizit** a **odcizit**.

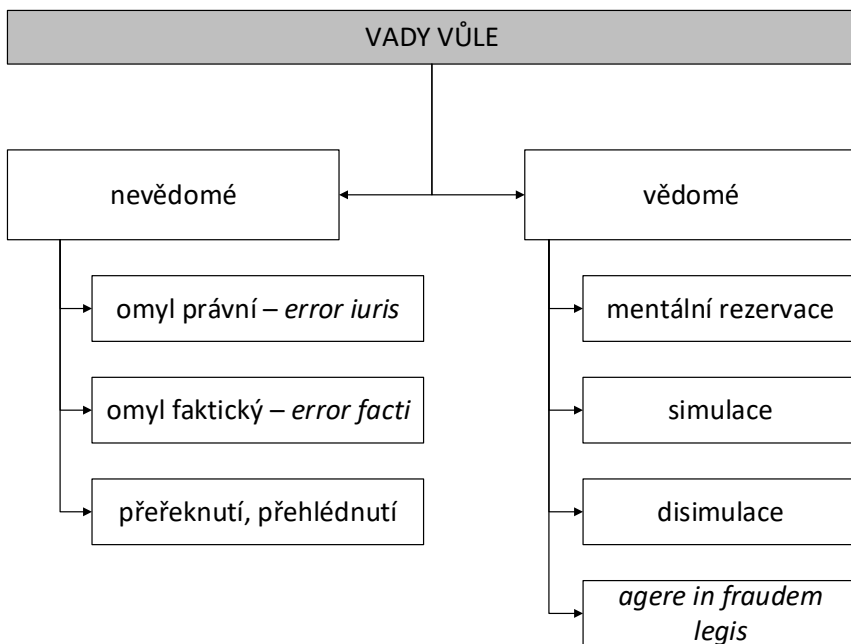
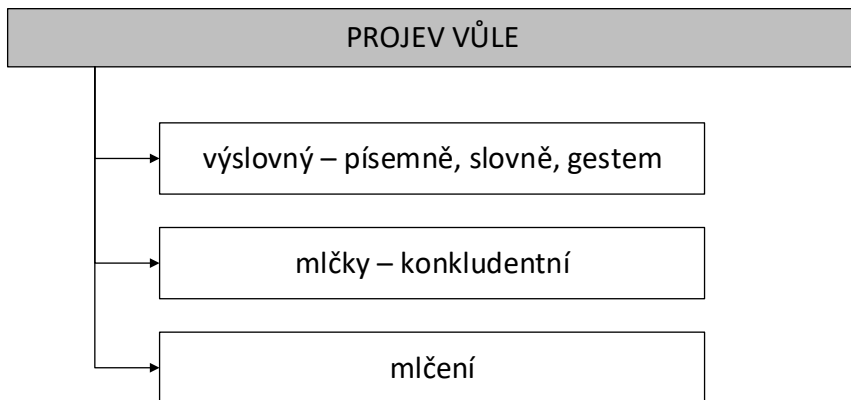
Termín zcizit označuje legálně disponovat s právy – tedy zahrnuje všechny výše uvedené situace. Naopak **odcizit** znamená ukrást.

3 PRÁVO VĚCNÉ

3.1 Obecná část

Právo věcné je největší oblastí práv, která můžeme společně označit jako **absolutní práva**. Nejtypičtějším představitelem těchto práv je právo vlastnické. Dále sem patří věcná práva k věci cizí, ale též dědické právo – zde se jen stačí podívat na strukturu OZ 2012. Podobný charakter mají ale i statusová práva (nejtypičtěji otázka statusu svobody) a řada vztahů v právu rodinném, která se statusovým právem úzce souvisí.

Charakter absolutních práv je dán tím, že působí proti všem (*erga omnes*) – tedy zajišťují oprávněnému, že všichni jsou povinni respektovat jeho právo, v případě věcných práv typicky právo vyloučit kohokoliv, aby na danou věc působil. To se odráží i v označení žalob jako *actiones in rem* (věcné žaloby – doslovně „do věci“), naopak od osobních žalob – *actiones in personam* – u práv relativních, které vždy směřovaly proti konkrétní osobě.

Rozdíl absolutních a relativních práv je nejlépe vidět na usufruktu (věcného práva k věci cizí) a pachtu (smluvního vztahu). Oba technicky vzato směřují k témuž – oprávněný v obou případech užívá určitou věc a má právo z ní brát plody. Pokud však dojde k rušení jejich práv, může se usufruktář proti rušiteli bránit sám přímo. Naopak pachtýř se musí obrátit na propachtovatele, aby jeho zjednal nápravu tohoto rušení, neboť jen propachtovatel je chráněn proti třetím osobám. Obecně také platí, že nárok opírající se o věcněprávní žalobu je vždy silnější než nárok obligační.

V rámci věcných práv bude pojednáno o:

- věcech – jako předmětu věcných práv;
- držbě – která sice není právem, ale je silně navázána na vlastnické právo;
- vlastnictví – jako nejtypičtějším institutu věcných práv;
- věcným právům k věci cizí.

Výklad o dědickém právu bude podán odděleně.

3.2 Věci

Věc – latinsky **res** – je odlišná od osoby. Jde o vymezenou část reálně existujícího světa. **Úkolem věci je, aby uspokojovaly potřeby osob.** Zatímco osoby jsou subjekty soukromoprávních vztahů, věci jsou předmětem (objektem) těchto vztahů. Zde je znova třeba zdůraznit, že pojem osoba není v době antiky totožný se slovem člověk. Za prvé i v antice existovaly právnícké osoby, zejména však zdaleka ne každý člověk byl subjektem. To byl jen člověk svobodný, ale velká skupina lidí, kteří byli nesvobodní, z pohledu práva byla věcmi – šlo o otroky.

Římské právo kategorizovalo věci dle různých aspektů. Některé z těchto kategorií jsou platné i dnes – to je nejlépe patrné na termínu nemovitost / movité věci, který má přímo kořeny v latině. Řada z nich je dána objektivními vlastnostmi věcí, jiné však závisí i na subjektivním pohledu toho kterého subjektu. Každé z těchto dělení se nějakým způsobem odráží v právu.

3.2.1 Obchodovatelné věci a věci vyjmuté z obchodu

Základním dělením pro soukromé právo bylo dělení věcí na **res in commercio** a **extra commercium** (tj. vyjmuté z obchodu). Pouze věci, které byly tzv. *in commercio*, mohly být předmětem soukromoprávních obchodních vztahů, mohly se stát naším vlastnictvím (tak je označuje Gaius, jako věci v našem vlastnictví – *in patrimonio nostro*). Naopak věci *extra commercium* byly z těchto vztahů vyloučeny. Ze soukromoprávních obchodů byly vyloučeny:

- **věci božského práva (*res divini iuris*)** – ať již to byly *res sacrae* (věci posvátné – chrámy nadzemních božstev), *res religiosae* (věci zasvěcené podzemním božstvům – tj. typicky hroby) a *res sanctae* (věci svaté – tj. pod ochranou bohů, jako např. hradby);
- **věci lidského práva (*res humani iuris*)** – kterými byly *res omnium communes* (věci všem společné – typicky vzduch, voda v řekách či mořský břeh), *res publicae / populi* (věci veřejné / římského státu – takovými jsou zejména veřejné stavby jako divadla, lázně nebo cesty) a konečně *res universitatis* (věci všech), což bylo vlastně totéž, jako *res populi*, jen nikoliv týkající se Říma, ale majetku municipií.

3.2.2 Mancipační a nemancipační

Z pohledu římského práva šlo o velmi významné dělení. **Mancipační věci** (*res Mancipi*) byly určeny v dávných dobách taxativně a šlo o nejdůležitější věci pro římskou (tehdy ještě zemědělskou) domácnost. **Šlo o: pozemky na italské půdě** (*solo italico*), **otroky, tažný dobytek** a konečně nehmotnou věc – **pozemkové služebnosti venkovské k italským pozemkům** (převáděly se s pozemky). Název nesly podle toho, že se k nim vlastnictví původně převádělo jen mancipací nebo později i iniurecessí (k tomu dle u derivativního nabývání vlastnictví). Naopak nemancipační věci (*res nec Mancipi*) bylo možno převádět i jen pouhou tradicí.

3.2.3 Hmotné a nehmotné

Dělení, které je známo i dnes a lze poměrně snadno dovodit, v čem spočívá. Hmotných věcí (*res corporales*) je možno se dotknout, takovými věcmi jsou třeba otrok nebo kniha. Nicméně již i římská věda si uvědomila, že zde existují věci, které nemají svou hmatatelnou povahu a přesto mají povahu věcí. Tak tomu je třeba v případě pohledávky, nebo jiných práv – jako třeba u výše zmíněných služebností. Podobně byla jako nehmotná věc chápána i pozůstalost (*hereditas*). Ačkoliv součástí pozůstalosti byly i pozemky, jako celek byla vydržována nikoliv ve dvouleté, ale v jednoleté lhůtě (právě pro svůj „nehmotný charakter“ – byť se samozřejmě skládala i z věcí hmotných, bere se celek jako věc nehmotná).

3.2.4 Movité a nemovité

Toto dělení je patrně nejznámějším dělením věcí, ale v samotném římském právu se objevuje až poměrně pozdě. To je dáno skutečností, že římské právo stálo prakticky důsledně na zásadě „*superficies solo cedit*“ – **povrch ustupuje půdě**. Dle ní vše, co bylo pevně spojeno s pozemkem se stávalo jeho součástí, lhostejno, jestli šlo o rostlinu, nebo stavbu. Římské právo tedy rozlišovalo pozemky a *cetera res* – ostatní věci. Movité věci (*mobilia*) je termín, který používá již Gaius, ale *immobilia* – tedy nemovitosti, se objevují až v Justiniánských institucích.

3.2.5 Genericky a speciálně určené

Toto dělení lze přeložit jako druhově (genericky) a individuálně (speciálně) určené. Přičemž se objevuje ještě dělení na věci zastupitelné a nezastupitelné, jež svou terminologií (*fugibiles x non fungibiles*) je vlastní až středověkému právu. Gaius říká, že druhově určené věci jsou ty, co můžeme měřit, vážit, počítat. Jako typický příklad mohou být vzaty peníze – u těchto věcí nerozhoduje jejich individualita, ale druhovost. Proto je rozhodující počet, či hmotnost. Jsou-li půjčeny peníze, tak se vrací nikoliv tytéž mince, ale tatáž suma. Naopak u individuálně určených věcí tyto věci nemusí být nutně jedinečné (mít povahu uměleckého díla), ale individualita převažuje nad druhovostí. Pokud půjčím někomu koně, budu vyžadovat zpět „svého“ koně, a ne jakéhokoliv jiného.

Toto dělení má význam u některých druhů závazků, zejména proto, že „*genus perire non censetur*“ – má se za to, že genericky určená věc nezaniká. Proto také závazek s generickým plněním nikdy nemůže zaniknout druhotnou nemožností plnění (viz kapitola zánik závazku).

Lze říci, že toto dělení je objektivní. Může se stát, že i u věci, která je typicky generickou, převáží její individuální prvek (např. mince sběratelské hodnoty) a naopak individuálně určená věc pro nás může být zaměnitelná (zastupitelná) jinou věcí téhož druhu – např. netrvám na „své“ krávě, ale postačí jakákoliv kráva. Zde již ovšem hraje role subjektivního náhledu.

3.2.6 Zuživatelné a nezuživatelné

Toto dělení je typicky opět objektivní, ale konkrétní subjekt může na věci nahlížet jinak. Obecně platí, že zuživatelná věc tím, že ji subjekt používá, tak zanikne – to budou typicky potraviny, ale římské právo (na rozdíl od našeho dnešního práva) sem řadí i peníze, které pro daný subjekt „zanikají“ tím, že jimi zaplatí. Naopak nezuživatelné věci užíváním nezanikají. Jistě i tyto věci se užíváním poškozují a dříve nebo později vezmou za své, nicméně u nich není prioritním cílem je užitím zničit. Toto dělení má za následek např. to, že věc zuživatelná nemůže být předmětem nájmu – je totiž potřeba věc vrátit. Respektive možné to je, avšak nebude sloužit jako zuživatelná, ale jako nezuživatelná (např. zapůjčení drahého archivního vína, aby se jím

dotyčný mohl před hosty pochlubit, že jej má ve sbírce, nikoliv za účelem jeho vypítí). Rovněž zužitovatelná věc pohledem jednoho, nemusí být zužitovatelnou pohledem jiného subjektu – strom švestka je stejně dobře zdrojem krásného dřeva jako plodonosná věc.

3.2.7 Jednoduché a složené

Toto dělení se týká fyzické podoby věcí, zda se skládají z jednoho celku, nebo naopak je tvořeno více složkami. Typicky třeba prsten s kamenem. Takovéto dělení má potom vliv i na další charakteristiky věcí níže. U složených věcí pak může nastat problém, že ve chvíli, kdy do jedné věci bude zapracována věc někoho jiného (prsten osoby A, kámen osoby B), by pochopitelně by osoba B měla nárok na náhradu. Nebylo totiž možné domáhat se vydání své věci, pokud by to poškodilo věc složenou. Na druhou stranu zde byla na místě náhrada, a to někdy až do výše dvojnásobku (tak typicky vestavěný stavební materiál, a nebo viničné tyče).

3.2.8 Dělitelné a nedělitelné

Dělení věcí na dělitelné a nedělitelné má význam zejména ve vazbě na spoluvlastnictví, či následně ve vazbě na plnění u závazků. Věci totiž je možno mít za dělitelné reálně a dělitelné právně. Reálně dělitelnou věcí je taková věc, jejíž rozdělení je možné skutečně provést – např. lze mezi více osob rozdělit bochník chleba, litr mléka atp., aniž by věc změnila svou podstatu. Naopak není reálně rozdělitelným např. strom – jistě by bylo možno jej rozdělit „na půl“ – nicméně již nebude existovat jako živý strom. V tomto okamžiku je možno mluvit o věci nedělitelné. I taková věc však je dělitelnou právně. Tato skutečnost je dána tím, že římské právo je ovládáno principem pekuniární kondemnace – tedy že soudní rozhodnutí zní na peníze. Je to proto, že peníze jsou věcí dělitelnou. Věc nedělitelnou tedy bylo možno (jako každou jinou věc) ocenit a oceněním v penězích se tak i nedělitelná věc stala dělitelnou. Dotyčný subjekt pouze nedostal „kus“ dané věci, ale finanční hodnotu odpovídající patřičnému dílu.

3.2.9 Součást a příslušenství

Součást a příslušenství jsou termíny, které se pojí s dalším termínem, a to věc hlavní. V zásadě lze hovořit o tom, že rozhodujícím kritériem je, jak pevné je ono spojení s věcí hlavní. Tato otázka má význam v okamžiku, kdy má dojít k jejímu převodu. Otázka zní, do jaké míry je ono spojení pevné. Pokud je řeč o **součásti** (*pars rei*), má se za to, že ono spojení je poměrně pevné – to znamená, že **za všech okolností sledují osud hlavní věci**. Jinak je tomu u příslušenství, kde byl ve středověku zaveden termín pertinence. Římané však v této otázce byli více kazuističtí a rozlišovali situace, kdy zde byla vazba těsnější, tzv. „*membrum rei*“ (doslovně končetiny věci) – a proto sledovaly osud hlavní věci. A dále vazbu volnější, kdy se reflektovalo, že taková věc může mít samostatný osud – u nich pak muselo být výslovně uvedeno, že mají být spolu s věcí převedeny.

3.2.10 Hromadné

Věc hromadná je specifickou skupinou věcí. Jde o soubor věcí, které si sami o sobě zachovávají svou vlastní podstatu, ale zároveň mají význam i v rámci určitého celku jako jeho součást. Tyto věci mohou být stejného druhu, ale mohou být i zcela rozdílné. Nejčastějším příkladem prvního je stádo (*grex*), ale stejně tak je hromadnou věcí i pozůstalost (*hereditas*), která opět je celkem, který je složen z věcí zcela různých. Podobně třeba i pekulium, věno.

Pro hromadnou věc je typické, že ji není možno držet jako celek – lze držet jen jednotlivé kusy. V případě sporu o vlastnictví muselo být vlastnické právo původně dokázáno ke každému z kusů celku. Teprve Justinian tento požadavek zmírnil v tom směru, že stačilo prokázání vlastnictví k nadpoloviční většině. Pokud by však takto bylo prokázáno právo k hromadné věci, jejíž součástí by ale byla nějaká věc odlišného vlastníka (např. jedna ovce ve stádu), jeho právo nezanikalo a mohl svou ovci získat na základě vindikační žaloby.

3.2.11 Plod a užitek

Pojem plod je termín, pod kterým si každý dokáže z běžného života představit nějaký příklad, ať již v podobě ovoce nebo mláďat. Základním charakteristickým znakem bylo, že **plod musí být něco, co plodonosná věc**

poskytuje pravidelně, aniž by tím byla nějak zničena její podstata. Plodem pak mohou být jednak **plody přirozené** (viz ovoce, mláďata atp.), ale také tzv. **plody civilní**. Těmi se nemyslí plod v klasickém slova smyslu, ale spíše věci, jež jsou „podobné přirozeným plodům.“ Nejtypičtější ukázkou civilního plodu jsou úroky – tedy peníze, které jsou „zplozeny“ z poskytnutí peněžního úvěru. Plodem otroka je jeho práce, ale nikoliv dítě narozené otrokyni. Z povahy věci **plody typicky náleží vlastníkově plodonosné věci**.

Naopak užitek je něco, do čeho můžeme mít z dané věci, avšak jen jednorázově, tedy nikoliv opakovaně. Pokud se vezme např. ovce, tak plodem jsou mláďata, vlna, či mléko – naopak užitek je kůže či maso.

3.3 Držba

Latinská maxima zní *possessio non est iuris, sed facti* – držba není právní vztah, ale faktický stav. Na rozdíl od vlastnictví, které je právním vztahem k věci, je **držba pouze faktickým ovládnutím věci**. Ačkoliv jde pouze o stav faktický, římské právo její existenci reflektovalo, neboť i jako faktický stav má závažné právní následky právě vzhledem k vlastnickému právu, a to včetně možnosti, že se z držitele může stát vlastník (skrze vydržení). O tom se přesvědčili i komunisté, kteří původně v r. 1964 úpravu držby z občanského zákoníku zcela vynechali, ale ji tam v rámci novely č. 131/1982 Sb. opět zavedli.

Právo věc držet je sice jedním z vlastnických práv, nicméně pro svou faktickou povahu může existovat i odděleně od vlastnického práva. Tedy vlastník a držitel mohou být osoby odlišné.

Skutečnost, že držba je faktickým stavem, se odráží v řadě specifik:

- nelze ji převádět (jako právní vztahy) – držbu jedna osoba opouští a druhá ji nabývá;
- není chráněna řádnými prostředky (žalobami), ale jen mimořádnými (interdikty);
- neobnovuje se právem návratu – zatímco při návratu ze zajištění vstupuje Říman do všech právních vztahů (tedy i vlastnictví), držby se musí znovu chopit;
- lze držet jen věc *in commercio*, i věc složenou, ale nikdy věc hromadnou – u ní lze držet vždy jen jednotlivé kusy;

- *beatus possidens* – blahoslavený držitel – právo předpokládá, že právní vztahy odpovídají faktické situaci, a proto je v případném sporu o vlastnictví držitel ve výhodnějším procesním postavení.

Existence držby je spojena se dvěma pojmovými znaky, které musí být splněny současně:

- *corporalis possessio* – fyzické, tělesné ovládání věci;
- *animus possidendi* – jde o vůli daného subjektu ovládat věc pro sebe (*rem sibi habendi*), tedy podobně jako by dotyčná osoba byla jejím vlastníkem.

Splňuje-li subjekt tyto dva znaky současně, je držitelem. **Bona fides – tj. dobrá víra není pojmovým znakem držby** jako takové. Tedy i zloděj, který se zmocnil věci pro sebe (nebo aby např. ji zpeněžil), je držitelem. Takovýto držitel je však držitel ve zlé víře (tzv. viciozni) a samozřejmě tato držba nikdy nemůže mít kýžené právní důsledky – dotyčný se nikdy nestane vlastníkem. *Fides* má pak právní dopad ještě např. v otázce odpovědnosti za škodu, která by na věci vznikla, nebo také v souvislosti s těžbou plodů dané věci.

Od držby je třeba odlišit detenci. Tento termín vznikl až v době recepcce a je spojen s německou pandektistikou, sami Římané takové situace označovali jako *possessio naturalis* – naturální držba. Jde o situaci, kdy osoba věc ovládá, ale neovládá ji s vůlí mít ji pro sebe. U dané osoby existuje vědomí o tom, že je limitován ve svém ovládání jinou osobou. Mohli bychom říci, že věc ovládá pro jiného. Takovým detentorem typicky bude nájemník, nebo osoba, která si nějakou věc vypůjčila a je si vědoma toho, že s věcí může nakládat toliko v mezích, které jí dává smluvní vztah, na jehož základě jí byla věc předána. Pokud by však tyto smluvní podmínky někdo porušil (např. se rozhodl byt neopustit po uplynutí nájemní smlouvy), tak by se stal držitelem. **Detentor, na rozdíl od držitele, nepožívá právní ochranu proti třetím osobám.** Typicky je chráněn jen skrz smluvní závazek toho, kdo mu věc poskytl. Z této zásady jsou **tři výjimky** – tzv. **odvození držitelé** (opět termín 19. stol.):

- **sekvestr** – sekvestrura je speciální typ úschovy, který se v našem OZ 2012 nevyskytuje (zná ho dodnes např. ABGB, Code Civil). Jde o situaci, kdy je věc, která je předmětem vlastnického sporu, uschována u nezávislé osoby;

- **prekarista** – výprosa (*precarium*) se vyznačuje od výpůjčky tím, že není stanovena doba, kdy má být věc vrácena. Má zpravidla dlouhodobý ráz a i proto se prekaristovi poskytuje ochrana, jako by byl držitel. Tím ovšem není, a proto je také vyloučeno, aby prekarista věc vydržel;
- **zástavní věřitel** – zástava je věcným zajištěním nějakého závazku – typicky půjčky (viz dále věcná práva k věci cizí a zajištění závazku). Dlužník předává věřiteli nějakou svou věc do detence.

Quasipossessio je na rozdíl od detence termínem ještě antickým. Zatímco držet bylo technicky možno jen věci hmotné, již klasické právo znalo možnost chránit požívací právo, což se později rozšířilo i na další služebnosti. Poklasické právo pak již zavedlo **pojem držba práva** – jako možnost ochrany věcných práv k věci cizí, ovšem jen tehdy, pokud bylo možno jej vykonávat opakovaně a bylo alespoň jednou vykonáno.

3.3.1 Nabytí držby

Jak již bylo řečeno, nabytí držbu je možné jen tehdy, jsou-li naplněny oba znaky. Fyzické působení bylo původně spojeno s těsným fyzickým působením – uchopením věci tzv. *aprehenzi*. Pokud šlo jen o vůli nabyvatele, je řeč o jednostranné *aprehenzi* a působení tak musí být těsné. Jakmile však bylo předání držby spojeno s převodem, již ono působení těsné být nemuselo a uchopení se stávalo jen symbolickým kontaktem (vstoupení na část pozemku), nebo i jen možností na věc působit (předání klíčů, ukázání na věc v obchodě) – tzv. *traditio longi manu* (nabytí držby dlouhou rukou).

Na rozdíl od fyzického působení není vůle věc držet na první pohled patrná. Aby bylo jasno, jak tomu je, musela tato vůle být nějak projevena navenek. Ve vazbě na to je třeba zmínit nabytí držby *brevis manu* (krátkou rukou) – tedy situace, kdy osoba má věc fyzicky ve své moci již dříve a držba se tak nabývá pouhou změnou vůle z detentora na držitele. Tak třeba v situaci, kdy pronajatou věc nějaká osoba koupí. Ale také ve chvíli, kdy vypůjčenou věc odmítne vrátit.

Držbu nemusí nabytí daná osoba přímo – osoby *alieni iuris* nebo otroci nabývají pro svého *pater familias* (pána) – zde ovšem musela být dána i vůle držitele moci. S jednou výjimkou a to bylo nabytí ve vazbě na *pekulium*, kdy se presumovalo nabytí držby i bez vůle pána. Naopak nabytí držby bylo vyloučeno

u osob, jež nemohly projevit svou vůli – tedy u osob, jejichž právní jednání bylo omezeno (věk, duševní choroba), ale také právnických osob.

3.3.2 Ztráta držby

Je-li k držbě třeba obou znaků, tak z logiky věci **držba zaniká v okamžiku, kdy dojde ke ztrátě alespoň jednoho z pojmových znaků**. Opět ale platí, že odpadnutí vůle (ztráta držby animo), je možno poznat jen podle toho, že bude nějak navenek projevono, což ovšem bude typicky spojeno se ztrátou fyzického působení (např. zahození věci, ponecháním půdy ladem...). Mnohem častěji však půjde o situaci, kdy je sice vůle vlastníka zachována, ale ztratí fyzické působení (ztráta držby corpore). Ať již tím, že mu bude věc odcizena, nebo tím, že třeba věc ztratí. Ztrátu možnosti fyzicky působit na věc však není možno chápat tak, že cokoliv člověk věc fyzicky nemá v ruce, tak k tomu ztrácí držbu. Držba je zachována i tehdy, když na věc sice přímo nepůsobíme, ale máme možnost vyloučit působení jiných (zamkneme dům). Zde však nastává řada situací, kdy nemusí být zcela jasné, zda již ke ztrátě držby došlo, nebo nikoliv. Obecně proto platí pravidlo, že **držba se ztrácí nejpozději v okamžiku, kdy se jí chopí někdo jiný**. A to s výjimkou pozemků, kde je ztracena až po marném pokusu dotyčného vypudit.

Držba pochopitelně zaniká i ve chvíli, kdy osoba zemře, nebo dojde k zániku předmětu držby.

3.3.3 Ochrana držby

Jak již bylo řečeno, držba je typicky chráněna mimořádnými prostředky, praetorskými interdikty. To je způsobeno zejména tím, že fakticita držby vyžaduje, aby byl zákrok proveden rychle, což soudní jednání neumožňovalo. Jejich cílem bylo jednak zajistit klidný výkon vlastnického práva, ale také zajistit jakýsi status quo pro případný vlastnický spor.

V tomto ohledu jde possessorní interdikty rozdělit do dvou kategorií:

Retineční interdikta (*i. retinendae possessionis*) jejichž cílem je zabránit rušení držby. Zde bylo rozhodující, zda jde o věc movitou, nebo nemovitou a názvy nesly podle posledních slov jejich formulace. Nemovitosti byly chráněny skrz ***interdictum uti possidetis***, které držbu zajišťovalo tomu, kdo byl

v dané chvíli držitelem (držte tak, jak držíte doposud). U movitých věcí, kde je jednodušší přechod držby, se použilo ***interdictum utrubi***, na jehož základě si věc od praetora odnesla ta ze stran, která prokázala, že v posledním roce (od vydání interdiktů) držela věc déle. Jelikož určení držitele bylo zásadní pro spor o vlastnictví, velmi často tato interdikta (zejména *uti possidetis*) byla vyvolávána po dohodě sporných stran, aby byla určena osoba, která je řádným držitelem.

Rekuperační interdikta (*i. recuperandae possessionis*) jejichž úkolem bylo zajistit vrácení držby, tedy měla de facto restituční účinek. Prvním z těchto interdiktů bylo ***interdictum de vi***, kterým se obracel držitel, jemuž byla držba odebrána násilím. Muselo však být použito nejpozději do roka od vypuzení. Toto interdiktum však nechránilo před vypuzením závadného držitele – ten mohl být oprávněným držitelem z pozemku vypuzen násilím. Jinak je tomu u interdiktů ***de vi armata*** (o ozbrojeném násilí), tedy v situaci, kdy bylo použito násilí vysoké intenzity. V tomto případě byl chráněn i držitel viciózní (tedy takový, jehož držba trpí nějakou vadou).

Pokud nebylo uposlechnuto interdiktum, mohla být neposlušná strana odsouzena k platbě poměrně značné pokuty, což mělo zaručit jeho uposlechnutí. Pozdní doba římského práva již neznala řízení před praetorem, ale šlo již de facto o řízení soudní, kde se mísila správní a osudní povaha.

3.4 Vlastnictví

3.4.1 Pojem a obsah vlastnictví

Vlastnictví původně římské právo označovalo výrazem *dominium*, který byl odvozen od termínu *dominus* (pán). **Vlastnictví – *dominium* – je právní panství nad věcí.** Tím se liší od držby, která je jen faktickým stavem. Pozdějším označením vlastnictví byl termín *proprietas* (od slova *proper* – vlastní, patřící někomu). Původní pojetí vlastnictví bylo chápáno jako moc, které však neodpovídala žádná povinnost – to byl také důvod, proč původně při prokázání vlastnického práva nebyla povinnost věc vydat. Tato povinnost se prosazovala postupně s tím, jak se v době císařské z vlastnictví stalo subjektivní právo.

Římské civilní vlastnictví se označovalo jako **kviritské vlastnictví** – *dominium ex iure Quiritium*.

Vedle toho vznikly časem v Římě ještě dva další vztahy, kde dnes používáme výraz vlastnictví, ale Římané sami jej nikdy nepoužili (slovo vlastnictví je s nimi spojeno až v 18.–19. stol.). Jde o:

- **bonitární (praetorské) vlastnictví** – *in bonis habere* (mít věc v majetku);
- vlastnictví k provinčním pozemkům – *possessio ac usufructus agri provinciales* (držba a požívací právo k provinčním pozemkům).

Technicky vzato šlo v obou případech původně o faktickou moc nad věcí, které však právem byla postupně poskytnuta stejná žalobní ochrana proti třetím osobám jako u vlastnictví.

Vlastnictví je nejširší možný právní vztah k věci, který může osoba mít. Jako typická vlastnická práva je uváděna tzv. vlastnická triáda, která však fakticky obsahuje pět základních práv:

- *ius possidendi* – právo věc držet;
- *ius utendi, ius fruendi* – právo věc užívat a brát její plody;
- *ius disponendi, ius abutendi* – právo s věcí nakládat (právně disponovat – např. věc prodat, zastavit) a věc zničit.

Tato práva však nevystihují komplexnost vlastnictví, jde jen o ta nejzákladnější.

Vlastnictví je pojmově neomezené. Tedy sice jde o nejširší právní vztah věci, ale i tento vztah má meze. Ty jsou typicky dány výkonem práv jiných osob. Zde jde o omezení z pohledu veřejného práva. Dalším takovým příkladem je třeba existence volných prostor mezi pozemky (*confinium / limes* – 5 stop mezi poli/budovami). Omezit ale lze i soukromoprávním jednáním (např. zřízení služebnosti, zastavení nebo pronajmutí věci). Pokud je právo omezeno a později odpadne důvod omezení, automaticky se rozšíří do původního rozměru – tzv. **elasticita vlastnického práva**.

Pod vlastnost pojmu „dominium“ lze zařadit i fakt, že se přičilo povaze tohoto pojetí vlastnictví, aby se z něj platila daň (je-li někdo výlučný vlastník, proč by měl za věc komukoliv jinému platit?). Toto pojetí však vymizelo s císařstvím.

Vlastnictví je výlučné – v jednom okamžiku může mít věc jen jediného vlastníka. V případě více osob majících stejný právní vztah k věci tohoto vlastníka tvoří tyto osoby dohromady. Ani jedna z nich nemůže říct, že je vlastníkem dané věci v úplnosti. Jde o **spoluvlastnictví (*condominium*)**, kdy každý ze spoluvlastníků má na věci ideální podíl. Ideální znamená, že mu patří patřičná část (např. 1/3) z každé molekuly dané věci – nelze tedy vyřešit „rozříznutím“ dané věci na patřičné části. Se svým dílem mohl každý z nich disponovat volně, a to i proti vůli ostatních. Jestliže však šlo o záležitost týkající se celé věci, museli postupovat ve shodě. Souhlas mohl být projeven i mlčením, avšak museli souhlasit všichni, i ti se sebe-menším podílem. Možnost většinového souhlasu zavedlo až justiniánské právo. Pokud nelze věc reálně mezi spoluvlastníky rozdělit, lze vždy využít platbu finanční hodnoty daného dílu, neboť peněžité plnění je vždy dělitelné. K ochraně spoluvlastnictví viz dále.

3.4.1.1 Kviritské vlastnictví

Jak bylo řečeno, šlo o vlastnictví civilní. Takovým vlastníkem mohl být jen Říman, neboť Quirinus, po kterém neslo název, byl bůh – ochránce Říma. Takovéto vlastnictví vznikalo vždy v případě originální nabytí vlastnictví. U derivativního vlastnictví vznikalo při nabytí tradicí jen u nemancipačních věcí, naopak u věcí mancipačních jen tehdy, pokud k převodu byla použita mancipace nebo iniurecesse.

3.4.1.2 Bonitární vlastnictví

Důvody „rozdělení vlastnictví“ popisuje Gaius ve svých institucích (Gai 2. 40–41). Rozvoj a větší dynamika tržních vztahů vedly k tomu, že v praxi se čím dál častěji mancipační věci začaly předávat pouhou tradicí, aniž by došlo k mancipaci nebo iniurecessi. Nedodržením patřičné formy však nabyvatel nezískal k takto převedené věci vlastnictví, ale technicky se stal pouze držitelem. Kviritským vlastníkem se nabyvatel stal až uplynutím vydržecí doby. Do onoho okamžiku byl vlastníkem stále převodce a nikoliv nabyvatel. Ten byl pouze držitelem. Postupem času mu praetorským právem byla poskytnuta ochrana skrz námitku, tou byla typicky námitka věci prodané a tradované (*exceptio rei venditae, ac traditae*). Povšimněte si, že i v této formulaci se odráží ono pojetí odlišení titulu/kauzy převodu (prodej) a pak

způsobu převodu (tradice). V případě darování věci byla používána *exxceptio rei datae ac raditae*.

Teprve praetor Publicius začal tohoto držitele chránit žalobou (*actio Publiciana in rem*), která byla koncipována dle civilní reivindikace, tedy poskytovala ochranu i proti třetím osobám. Tím se stalo že držitel, byl chráněn stejně, jako vlastník a je tedy možno hovořit o tzv. bonitárním vlastnictví.

3.4.1.3 Vlastnictví k provinčním pozemkům

Provincie z pohledu Říma byly od císařství buď státní (senátní) anebo císařské. Technicky vlastníkem pozemků tak byl stát anebo císař. Držba byla ponechána původním vlastníkům (tj. před vznikem provincie), nicméně jejich vlastnictví nebylo neomezené, neboť byli povinni platit daň – *stipendium, tributum*. Další odlišností bylo, že zde u provinčních pozemků nebylo možno uplatnit řádné vydržení, ale jen *praescriptio longi temporis*. Tento poslední rozdíl byl smyt až justiniánskou úpravou. Procesní ochrana se v zásadě odvíjela od ochrany civilní jako její obdoba (*actiones utilis*).

3.4.2 Nabývání vlastnictví

Římské právo rozlišovalo na prvním místě, zda nabytí vlastnického práva se opírá o právo civilní, nebo o právo národů. Z pohledu moderního práva je však významné dělení jiné. Jde o nabytí vlastnického práva derivativně, nebo originárně.

3.4.2.1 Derivativní způsoby nabytí

Derivativní nabytí vlastnického práva je možno přeložit jako nabytí odvozené. Jeho podstata spočívá v tom, že nabyvatel (nový vlastník), odvozuje své vlastnické právo od svého předchůdce (zcizitele), který na něj vlastnictví převedl. **Římané přitom rozlišovali důvod** (*titulus*, kauzu), proč k převodu vlastnictví došlo (typicky nějaká smlouva – kupní, darovací) **a převod vlastnictví** jako takového.

Základní derivativní nabývací způsoby byly tři – mancipace, iniurecesse a tradice.

Mancipace

Mancipace (*mancipatio*) byla základním formálním právním jednáním – *negotium per as et liberam* (pomocí bronzu a vah). Převod pomocí mancipace byl potřebný, aby vzniklo kviritské vlastnictví u těch věcí, které byly pro chod římské (zemědělské) domácnosti nejdůležitější – tzv. **mancipační věci**:

- pozemky na italské půdě (*solo italico*);
- otroci;
- tažná domácí zvířata;
- některé pozemkové služebnosti venkovské (převáděly se spolu s pozemky).

Mancipace byla univerzálním formálním právním jednáním. Vedle výše uvedeného bylo možno mancipaci využít i na převod moci nad osobami svobodnými (typicky dětmi). Používala se tedy k převodu osob do **mancipia**, a stejně tak i k propuštění dětí z moci *pater familias* – k **emancipaci** (opak mancipace). Stejně tak měla podobu mancipace i nejstarší soukromá závěť – tzv. **mancipační testament**.

Mancipace byla užívána od nejstarších dob, a i když byla postupně nahražována neformální tradicí, formálně existovala až do doby císaře Justiniana.

Mancipace byla původně prodejem, kdy původně reálný obchod se stal obchodem jen obrazným. Jeho název je odvozen od slov *manus a capere*, tedy „rukou se chopiti“. Z toho plyne, že převodu musel být přítomen nejen nabyvatel a zcizitel, ale také věc, která je převáděna, nebo alespoň její část (hrst hlíny z pozemku). Jednání pak muselo být přítomno ještě pět svědků a rovněž osoba, která držela váhy (tzv. *vāgný – libripens*). Váhy zde odkazují k době, kdy hodnota platidla byla odvozena od jeho hmotnosti a proto jej bylo třeba zvážit. Samotný převod spočíval v tom, že kupující pronesl formuli např. „Tento otrok budiž mnou koupen pomocí tohoto bronzu a této váhy“, a následně udeřil bronzem o ony váhy.

Iniurecese

Podobně jako mancipace, i iniurecese (*in iure cessio*) je jednáním formálním. Je historicky mladší než mancipace, a na rozdíl od mancipace také vymizela mnohem dříve, ve své podstatě vyšla z užívání v dominátu. Na rozdíl

od mancipace nebyla až tak univerzální. Bylo ji sice možno použít k převodu mancipačních věcí nebo ke zřízení služebnosti, nicméně oproti mancipaci nebyla použitelná ve všech situacích a před poklasickou dobou vyšla z užívání.

Sama iniurecese se odehrávala před magistrátem (typicky prétozem) a šlo de facto o fingovaný spor, kdy v rámci fáze *in iure* nabyvatel prohlásil, že daná věc je jeho a prodávající nic nenamítal. Úřad magistrátu zde tedy nahrazoval svědky potřebné k mancipaci.

Tradice

Tradice (*traditio*) je **neformálním** převodem vlastnictví. Podstata tradice tedy spočívá v tom, že věc bude předána „z ruky do ruky“. Jelikož je však toto jednání neformální, je u něj vyžadováno, aby byla patrná kauza – důvod, proč k předání dochází (*iusta causa traditionis*). Takovou kauzou byla typicky kupní smlouva a směna, poskytnutí úvěru, daru, věna, plnění dluhu nebo smír. Nebylo jí naopak předání věci, kde se nepočítalo se zánikem vlastnictví, nájem, úschova, výpůjčka, výprosa, předání za účelem usu nebo usufruktu.

Tradice měla rozsáhlé využití u věcí nemancipačních, ale postupem času začala – pro svou jednoduchost a rychlost – převládat i u věcí mancipačních (a vedla ke vzniku bonitárního vlastnictví).

Ostatní derivativní způsoby

Existovaly ještě další derivativní způsoby nabytí, které však svou povahou byly poměrně omezené. Šlo např. o nabytí majetku od státu. Jednou z možností byla *assignace* – tedy nabytí veřejných pozemků od státu (*ager publicus*). Podobně byla ve veřejných dražbách nabývána od státu i válečná kořist, nebo majetek dlužníka prodaný v dražbě. Podobně pak i rozhodnutí soudu (adjudikace), nabytí vlastnictví na základě rozhodnutí magistrátu anebo ze zákona.

Tyto způsoby jsou některými autory považovány za derivativní, jinými naopak za originární. Ať tak či onak, jde o velmi specifické situace, které ve vztahu k ostatním způsobům nabytí nejsou až tak časté. Nicméně z důvodu úplnosti jsou zde také pro pořádek zmíněny.

3.4.2.2 Originární způsoby nabytí

Lze říci, že originární nabytí je opakem nabytí derivativního. Není však přesné tvrdit, že u originárního vlastnictví neexistuje předchozí vlastník. Originární nabytí je možno charakterizovat jako situaci, kdy pro vznik nového vlastnictví není rozhodující existence předchozího vlastnictví. Nabyvatel tak odvozuje své vlastnictví z jiných skutečností, než je potenciální vlastnictví předchozího vlastníka.

Vydržení

Podstata vydržení spočívá v tom, že osobě odlišné od vlastníka, která věc fakticky ovládá (drží) za splnění určitých podmínek tento faktický stav se přemění na právní vztah (vlastnictví). Moderní právo (včetně OZ 2012) rozlišuje dva druhy vydržení – řádné a mimořádné. Oba tyto druhy vychází z práva římského. Svou povahou vydržení vycházelo z myšlenky promlčení vlastnického práva. Tento rys je patrný zejména v konstrukci mimořádného vydržení. Ačkoliv v zásadě podmínky vydržení, naformulované v 1. stol. př. n. l. platí dodnes (viz dále u *usucapio*), změnil se dnes jejich výklad a tím i účel a obsah vydržení. Vydržení hrálo v Římě velmi významnou roli při převodu vlastnického práva mancipační věci tradicí, pro zhojení formálních nedostatků převodu – k tomuto účelu jej dnes prakticky není možné použít.

Usucapio – vydržení řádné

Vývoj řádného vydržení byl završen někdy kolem přelomu našeho letopočtu, kdy se ustálil počet podmínek, které musí držitel pro vznik splnit, na číslu pět. Lze říci, že od té doby, až to doby Justiniánské se *usucapio* nezměnilo. A i justiniánská kodifikace představovala pouze úpravu podoby některých podmínek. Ačkoliv dnes se jednotlivé podmínky označují jinak, je možno říci, že platí dodnes. Jejich obsah a výklad je však zejm. u *bona fides* jiný. Podmínky jsou následující:

Res habilis – věc způsobilá. Předmětem vydržení může být jen věc, kterou je možno držet, a tedy i vlastnit. Musí jít tedy o věc *in commercio*. I mezi těmito věcmi však byly výjimky – nebylo možno vydržet věci kradené (*res furtivae*) a získané podvodem a násilím (*vis aut clam*).

Titulus – důvod, o který držitel svou držbu opírá. Zatímco dnes je přípustný pouze titul derivativní (typicky koupě, jinak viz výše *insta causa traditionis*) římské právo připouštělo i tituly originární (*usucapio pro suo* – např. nález).

Bona fides – dobrá víra. Římané dobrou víru definovali negativně – „domnívám se, že druhému nezpůsobuji škodu.“ Tento výklad také umožňoval jeden z hlavních účelů vydržení v římském právu. Bylo jej možno využít na zhojení formálních nedostatků při jednání (typicky mancipační věc byla převedena tradicí). Naopak dnes se dobrá víra definuje pozitivně. Dnes se také vyžaduje, aby měl nabyvatel dobrou víru až do posledního okamžiku držby, v souladu s kanonickou zásadou „*mala fides superveniens nocet*“ (následná zlá víra je na škodu). Je to pravý opak justiniánského práva, kdy postačovala dobrá víra pouze v okamžiku chopení se držby. Doba klasická měla přístup složitější – u lukrativních (neúplatných) nabytí platilo to, co dnes, naopak u onerózních (úplatných), byla vyžadována jen v okamžiku chopení se držby.

Possessio – držba je podmínkou, která ostatně dala institutu i jméno. Vydržet může toliko držitel, ne však detentor. Vydržet tedy nemůže např. prekarista. Jelikož držba byla faktickým stavem, původní pojetí bylo takové, že každé přerušení držby vede automaticky k tomu, že se přerušuje i vydržecí doba a je třeba, aby se počítala znovu. Postupně vak právní věda vytvořila výjimku ve prospěch dědiců (*successio in usucapionem*) a ke konci klasického období pak i jiné osoby, typicky např. kupující, si mohli započíst držbu svého předchůdce ke své vydržecí době.

Tempus – čas, tedy doba po kterou držitel věc ovládá. Tradičně se odlišovala vydržecí doba u movitých a nemovitých věcí. Pro movité byla nastavena na jeden rok, u nemovitostí pak na dva roky, což vycházelo ze způsobu, jakým Římané hospodařili (jeden rok pole oseli, druhý nechali ležet ladem). Takto nastavené vydržecí doby vydrželi až do Justinánské kodifikace. Tehdy se vydržecí doba prodloužila pod vlivem *praescriptio longi temporis* (viz níže). U movitých věcí na tři roky, u nemovitých pak byla vydržecí doba rozdílná podle toho, zda původní vlastník, a osoba, která věc vydrží, pocházeli z téže (*inter presentes*), nebo z jiné provincie (tzv. *inter absentes*). Pokud byli z téže provincie, byla doba 10 let, pokud z různých, tak 20 let.

Mimořádné vydržení

V souvislosti s životem v provinciích se postupně ukazovala potřeba chránit osoby, které měly provinční pozemky v držbě. V době dynastie Severovců (2./3. stol. n.l.) tak vznikl institut námitky uplynutí dlouhé doby tzv. ***praescriptio longi temporis***.

Definitivní podobu dostalo mimořádné vydržení v rámci novel za císaře Justiniána (r. 528) v podobě tzv. ***praescriptio longissimi temporis***. Jde tedy opět o předběžnou námitku uplynutí předlouhé doby. Tato doba činila třicet až čtyřicet let (to v případě majetku kostelů či nadací). I to se odrazilo např. v ABGB. Jak je patrné – rozdíl mezi řádným a mimořádným vydržením spočíval v mnohem delší vydržecí době. Tato délka byla dána faktem, že u mimořádného vydržení pak nemusel nabyvatel prokazovat titul – postačily tedy pouze čtyři zbývající podmínky. Vedle absence titulu pak byl u mimořádného vydržení ještě širší okruh věcí, jež bylo možno vydržet – šlo o věci fisku (císařské pokladny) a církve. U těchto věcí řádné vydržení rovněž nepřipadalo do úvahy.

Occupatio

Okupace je termín označující přivlastnění si věci ničí. Věc ničí (*res nullius*) byla v antice typicky divoká zvěř, kterou bylo možno volně lovit. Za věc ničí se rovněž považoval majetek nepřátel, který se nacházel na území Říma a konečně pak věci opuštěné (*res derelictae*). U věcí opuštěných je třeba upozornit, že **je musel za opuštěnou považovat její původní vlastník**.

Nálezce, který našel věc a chtěl si jí přivlastnit musí nejprve zjistit, zda ji nikdo nepostrádá. Pokud by tak neučinil, mohl by být považován za zloděje. Pokud by se nikdo nepřihlásil, tak nálezce vlastnické právo vydrží.

K tomu, aby se nabyvatel stal vlastníkem, musí věc uchopit – musí dojít k uchopení (aprehenzi).

Inventio thesauri

Dalším originárním nabytím vlastnictví je nález pokladu. Pokladem (*thesaurus*) se rozuměla ne každá cenná věc, ale skrytá věc cenná. Rozhodujícím znakem tedy nebyla cennost (šlo typicky o peníze, šperky předměty z drahých kovů), ale fakt, že byla skryta. Musela tedy úmyslně někde uložena. Pokud by bylo

z okolností patrné, že jde o věc ztracenou, nebo např. zapomenutou, i když by šlo o peníze, nešlo o poklad. Vlastnictví se v případě nálezů pokladu nenabývalo uchopením, jako u okupace, ale nálezem – tedy rozhodující bylo věc spatřit, nikoliv se jí chopit.

Vlastnictví k takovéto věci prošlo za staletí vývojem, nejprve patřil patrně vlastníkově pozemku, valnou část principátu i dominátu pak patřil císařské pokladně – fisku. Do právní úpravy moderních kodifikací (Code civil, ABGB, BGB) se však otiskla úprava císaře Hadriána (platná až do Severovců), kterou převzala a mírně modifikovala justiniánská kodifikace. Hadriánova idea byla, že se měl poklad rozdělit na půl mezi nálezce a vlastníka pozemku. Pokud by však nálezce hledal poklad přes zákaz vlastníka, ztrácel na svůj díl nárok.

Accessio

Akcese, neboli přírůstek, je možno použít jako souhrnné označení pro všechny situace, kdy dochází ke spojení dvou věcí a vzniká z nich věc jediná. Kazuistický charakter římského práva rozlišoval řadu situací, kdy k takovému spojení docházelo. Akcese však může být chápána jako jednotící termín pro všechny tyto situace. Aby došlo k přírůstku, musí být spojení neoddělitelné, resp. je nemožné, aby oddělením nevznikla škoda. Termín akcese v sobě zahrnuje řadu kazuistických situací, které sice jsou velmi podobné, ale někdy vykazují jistá specifika.

Nejtypičtějším druhem přírůstku je **spojení věci movité s nemovitou**. Typicky jde o zasazení rostliny. Pro tento druh přírůstku platila důsledně zásada *superficies solo cedit* – povrch ustupuje půdě. Důsledná aplikace této zásady způsobila fakt, že cokoliv, co bylo spojeno s pozemkem, bylo jeho součástí a patřilo tedy vlastníkově pozemku. To se týkalo nejen rostlin, ale i staveb. Pokud rostlina zakořenila, patřila již vlastníkově pozemku. Na tomto stavu se nic nezměnilo ani tehdy, když by byla z pozemku vyjmuta (např. za účelem přesazení). Jinak tomu bylo s vyjmutými viničními tyčemi či stavebním materiálem. Jakmile bylo u nich spojení s pozemkem přerušeno, mohl se jich původní vlastník domáhat. Nemohl se však domáhat toho, aby došlo k onomu vyjmutí a ani tak sám nemohl učinit.

Specifická situace nastala ve chvíli, kdy byly spojeny dva pozemky. Zde jde zejména o vznik nového pozemku ve vazbě na činnost vody – může jít např. o změnu říčního toku, dále o vznik nového ostrova v řece. Stejně tak i naplavenina (*alluvio*), kdy působením toku se postupně k existujícímu břehu naplazuje další a další země a také stržení kusu břehu (*avulsio*), který se na jiném místě připojil. I zde platí podmínka, že ono spojení by mělo být trvalé, tedy když došlo k zakořenění rostlin. Ve všech těchto situacích bylo rozhodující, jakou povahu měl původní pozemek. Pokud hranice byly dány přirozenými mezemi, docházelo k onomu rozšíření. Naopak, pokud hranice původních pozemků byly vyměřeny zeměměřiči, nebylo již možno tyto pozemky nijak rozšířit. V tom případě se pak onen nový kus pozemku stal věcí ničí a bylo vlastnictví k němu třeba nabýt okupací.

Zatímco u pozemků bylo pravidlo jednoznačné, jinak tomu bylo u spojení **dvou či více věcí movitých**. Obecné pravidlo u takovýchto věcí znělo – vlastníkem je **ten, jehož věc nezměnila podstatu**. Nerozhodovala tedy hodnota té které věci, ale skutečnost, jestli ona věc mohla dále existovat i samostatně. Pokud tedy byl do prstenu osoby A zasazen drahý kámen osoby B, tak vlastníkem se stala osoba A, bez ohledu na hodnotu kamene. Stejně tak, jako když na cizí desku (papír) někdo napíše text – a to i kdyby šlo o písmena zlatá (Gai II, 73–74), tak vlastnictví zůstává vlastníkovu desky. Není to však tak, že by jedna z osob nabyla onu druhou věc „zdarma“ – vlastník byl povinen uhradit náklady za věc přirostlou jejímu původnímu vlastníkovu (náklady na barvu, kámen).

Výjimkou je však situace, kdy je na desku namalován obraz. V tomto případě byl Prokuliánskou školou ražen názor, že malba má připadnout malíři, nikoliv majiteli desky. Zde však již de facto jde o situace, jež byla později označena za specifikaci.

Commixtio

Smíšení je velmi podobné přírůstku dvou věcí movitých, resp. jde opět o jistý specifický druh přírůstku. V tomto případě však jde o spojení více věcí sypkých či tekutých. Aby mělo toto spojení za následek vznik vlastnictví, muselo jít opět o spojení nevratné. V tomto případě měli vlastníci

jednotlivých smíchaných ingrediencí nárok na poměrnou část výsledné směsi a to o velikosti, která odpovídala hodnotě jejich suroviny.

Specificatio

Specifikace označuje vytvoření nové věci. Již bylo naznačeno, že i zde existuje vazba na akcesi věcí movitých. Obecně je možno říci, že spor Sabiniánů a Prokulianů, kteří zde vycházeli i z rozličných filozofických východisek, byl definitivně rozhodnut až v justiniánské době. Jde tedy o situaci, kdy typicky cizí materiál je v dobré víře zpracován tak, že návrat do původního stavu je již nemožný. Např. vytvoření sochy (ale klidně také třeba jen lžíce – nemusí jít jen o umělecký předmět) z cizího kusu dřeva, o kterém se tvůrce domníval, že je jeho. Vlastnické právo nabývá tvůrce, leda by bylo možno vrátit zpracovaný předmět do původního stavu.

Vlastnictví k plodům (faktickým i civilním)

Jak bylo již řečeno, římské právo znalo plody faktické (ovoce, mláďata) a civilní (např. úroky). V souvislosti s nabytím vlastnického práva k plodům pak rozlišovalo dva pojmy.

Separace, tedy oddělení. Oddělením se rozumí jakékoliv odpoutání plodu od plodonosné věci, může k tomu dojít nějakou činností člověka, nebo i prostým působením přírody (plod uzraje, plod bude větrem shozen ze stromu...). Jde o okamžik, kdy plod přestane být součástí plodonosné věci a stane se věcí samostatnou. Separací nabývá vlastnictví k plodu v zásadě vlastník plodonosné věci. Podobně nabývá plody i držitel v dobré víře, a mohl se tak stát vlastníkem, a to i v situaci, kdy plodonosná věc byla vyloučena z vydržení (typicky věc kradená). V případě zahájení sporu, byl držitel povinen vydat všechny plody nabyté po litiskontestaci, ale později dokonce i ty, které sice nabyl před litiskontestací, ale nespotřeboval je.

Percepce je pak sběr. Sběrem se pak, na rozdíl od separace rozumí takové jednání, které vyžaduje aktivní působení nabyvatele. Sběrem nabývá vlastnictví typicky usuář (pro svou spotřebu), nebo usufruktář – jde tedy o osoby, které mají právo brát plody z cizích plodonosných věcí. Jelikož taková osoba není vlastníkem, ale má pouze právo – nabývá vlastnické právo až tehdy, když je začne vykonávat, tj. plod sebere. Je přitom jedno, zda sebere plod

ze země, nebo utrhne ze stromu. Podobně nabývá vlastnictví percepcí i pach-týř, zde však šlo o specifický typ tradice. V případě emfiteuze, tedy dědič-ného pachtu, šlo však opět o originární nabytí, obdobně jako u usufruktu.

3.4.3 Ochrana vlastnictví

Vlastnictví řadíme do práv absolutních, což se odráží v povaze žalob, které působí *erga omnes* – proti všem. To znamená, že dotyčná osoba má nějaké právo, které musí být respektováno všemi ostatními subjekty. Pokud by některý z těchto subjektů ono právo narušil, poskytne se proti němu příslušná ochrana. Tím se však právo vlastníka nevyčerpává vůči ostatním subjektům a v případě dalšího narušení se vlastník opět může vůči tomu kterému narušiteli bránit.

Právní ochrana je poskytována buď řádná, tedy v podobě žalob, nebo mimo-řádná, skrz další magistrátské mimořádné prostředky.

3.4.3.1 Žaloby

Reivindikace

Reivindikace (*reivindicatio*) je žaloba na vydání věci. Aktivní legitimaci k této žalobě má pouze nedržící kviritský vlastník, pasivní legitimaci pak jen držitel, později každá osoba, která má věc u sebe, tedy nejen držitel, ale i detentor, resp. obecně každý, kdo mohl věc dotyčnému vrátit.

Ačkoliv jde o žalobu na vydání věci, samo vydání věci nebylo automatickým důsledkem této žaloby, a to až do doby Justiniánské. Tato žaloba původně byla koncipována tak, že pouze konstatovala, že ta která osoba je nebo není vlastníkem. Tedy **sloužila původně pouze k prokázání vlastnického práva, ale nezakládala povinnost věc jako takovou vydat**. S ohledem na princip pekuniární kondemnace bylo možné věc vlastníkovi nevydat, ale mohl místo vydání uhradit její cenu. Cenou se však nerozuměla tržní cena, ale cena podle ocenění vlastníka (tzv. *aestimatio*), která byla většinou stanovena tak vysoká, aby se vyplatilo spíše vydání oné věci. Jak bylo řečeno, **až za Justiniána sloužila jak na prokázání vlastnictví, tak i na vydání věci**.

Žalobce musel před soudem prokázat své právo k věci, přičemž u věci hromadné (stádo, pozůstalost), bylo potřeba původně prokázat ke všem kusům, až od Justiniana k nadpoloviční většině.

Vrácena neměla být jen věc samotná, ale vše, co k ní přibýlo. Jen držitel v dobré víře si mohl původně ponechat plody, které vytěžil před litiskontestací. Na druhou stranu měl držitel věci v dobré víře nárok na náhradu nákladů, které na věci vynaložil, pokud šlo o náklady nutné a náklady užitečné, ne již náklady z rozmaru. Nárok na úhradu nutných nákladů měl i držitel ve zlé víře, s výjimkou zloděje. **Dokud nutné náklady nebyly uhrazeny, měl držitel retenční právo k věci.** Stejně tak měl držitel i *ius tolendi* – tedy možnost odnést si vše, čím věc na své náklady obohatil. Ovšem jen tak, že nepoškodil nijak věc samou.

Publiciánská žaloba

Jak bylo řečeno, publiciánská žaloba (*actio Publiciana in rem*) je žaloba vázící se na bonitární vlastnictví. Aktivní legitimaci k ní měl nedržící bonitární vlastník. Žaloba byla odvozena z reivindikace, jako žaloba s fikcí, kdy se fingovalo uplynutí vydržecí doby (ve své podstatě praetor soudci přikazoval „postupuj, jako by již vydržecí doba uplynula a jako by Aulus Agerius byl kviritským vlastníkem“). Vedle tzv. bonitárního vlastníka ji později mohl použít i každý, kdo nabyt věc řádným způsobem (tj. *iusta causa*) a také *bonae fidei* držitel, který však držbu pozbyl.

Žalovaným byl typicky držitel věci, mohl jím být i kviritský vlastník. S ohledem na cíl žaloby je možno říct, že v zásadě je možno říci, že pro publiciánskou žalobu platilo totéž, co pro reivindikaci. Pokud šlo o spor dvou osob, které se opíraly o *fides*, tak se zkoumalo, či nárok je relativně lepší, což byl zpravidla ten, kdo nabyt dříve.

Potomkem publiciánské žaloby je dnes v OZ 2012 žaloba vlastníka, který není s to dokázat nabývací titul.

Žaloba zápůrčí

Zápůrčí žaloba (*actio negatoria*) svůj název nese proto, že je v ní povinnost žalovaného formulována negativně – je mu zakázána určitá činnost. Aktivně legitimován v tomto případě byl držící vlastník, jemuž ale jeho držba byla

nějakým způsobem rušena. Cílem tedy není vrácení věci, ale zabránění onomu rušení.

Klasické právo ještě neznalo jednotnou žalobu, ale spíše velký soubor kazuistických žalob, které postihovaly různé konkrétní situace (proti neoprávněnému odběru vody, těžbě plodů...), někdy zněla naopak i pozitivně (možnost stavět na svém pozemku do neomezené výše).

V poklasickém resp. justiniánském právu vzniklo obecné pojetí jednotné negatorní žaloby, která chránila proti všem zásahům do jeho vlastnické sféry vyjma odnětí držby. Vlastník prokazoval jen své vlastnictví, ne už neexistenci práva druhého. To bylo na žalovaném, aby prokázal oprávněnost svého nároku. Jde o důsledek elasticity práva. Cílem žaloby byl návrat do původního stavu, závazek, že nebude dále rušeno, popř. náhrada škody.

Podobně negativně jsou dnes typicky formulovány žaloby týkající se sporů o imise, jež jsou časté mezi sousedy (hluk, světlo, pach, otřesy – srovnej § 1013 OZ 2012).

Vedle těchto tří základních žaloby byly ještě další spojené s vlastnickým právem:

- ***reivindicatio utilis*** – tedy obdobné k reivindikaci. Jejich cíl nemuselo být vydání věci, ale spíš získání náhrady za věc, jež byla zapracována do věci jiné (viz zejm. akcese a specifikace). Dále pak byla využívána k ochraně držitelů provinčních pozemků;
- ***actio communis dividundo*** – je žaloba, jíž se spoluvlastníci domáhají vypořádání při rozdělení věci. Jde o *iudicium duplex* – tedy všichni jsou zároveň žalobci i žalovanými;
- ***actio finium regundorum*** – žaloba, při níž byly řešeny hraniční spory (od císařství), původně jen spor o *confinium/limes*, který rozhodovali zeměměřiči;
- ***actio aquae pluviae arcendae*** – žaloba proti zahrazení přirozeného odtoku vody;
- ***actio de arboribus caedendis/succisis*** a ***a. arborum furti caesarum*** – žaloby na škodu způsobenou na stromech.

3.4.3.2 Mimořádné prostředky ochrany

Je-li řeč o ochraně mimořádné, tak na prvním místě je třeba zmínit ochranu skrz **praetorská interdikta**. Ty nejznámější jsou spojeny s držbou, ale interdiktární ochrana se poskytovala např. i na zabránění přerůstání stromů ze sousedního pozemku (*interdictum de arboribus caedendis/succisis*), nebo naopak **na získání plodů ze sousedního pozemku** (*interdictum de glande legenda*), popř. při nedovolených pracích na cizím pozemku (*Interdictum quod vi aut clam*).

Ve vztahu ke stavbám je pak možno zmínit zejm. **kauci hrozící škody** (*cautio damni infecti*). Jetsliže vlastník stavby, která ohrožovala sousední pozemek odmítl slíbit tuto kauci, vystavoval se nebezpečí, že praetor umožní sousedovi, aby sám stavbu zajistil, a pokud i tyto náklady odmítne vlastník hrozící stavby uhradit, může být držba této stavby převedena praetorem na onoho souseda (*missio in possessionem*), který ji tak následně může vydržet.

Naopak ve chvíli, kdy je na sousedním pozemku teprve stavba zahájena, může být zastavena skrz **operis novi nuntiatio**, jehož základem bylo vhození kamene (*iactus lapidi*) – symbolický akt souseda, který se touto stavbou cítí ohrožen. Následným šetřením pak mělo být magistráty zjištěno, zda zde hrozba existuje, či ne. Pokud by stavebník tento akt ignoroval, může dojít na základě rozhodnutí magistrátu k demolicí.

3.4.4 Zánik vlastnictví

Vlastnický vztah věci daného subjektu zanikal typicky smrtí subjektu, avšak již ne nutně kapitisdeminucí (typicky při zasetí nepřáteli), kdy práva dotyčného byla tzv. pendentní (pozastavena).

Stejně tak zanikalo vlastnictví okamžikem zániku věci, zde však při zániku zaviněném cizí osobou vznikl nárok na náhradu škody. Tak jako fyzický zánik bylo možno považovat i zánik, kdy se věc komerční stala věcí *extra commercium*, a tedy s ní byl obchod a na něj navázané soukromoprávní vztahy jako vlastnictví vyloučeny.

Další situací je, kdy zaniklo vlastnické právo z důvodu vzniku vlastnického práva někoho jiného – ať již proto, že původní vlastník právo převedl, nebo proto, že mu zaniklo (viz originární způsoby nabytí).

Římské právo znalo i předchůdce dnešní konfiskace – tedy zabavení majetku neb náhrady (typicky z trestu) a pod pojmem *publicatio bonorum*. V případě dnešního vyvlastnění, tedy zbavení vlastnického práva ve veřejném zájmu za náhradu, se používala „*emere ab invito*“ – což bylo nucené vykoupení.

3.5 Věcná práva k věci cizí

Termín věcná práva k věci cizí (*iura in re aliena*) označuje obecně situace, kdy k nějaké věci má některé z věcných práv, která obvykle náleží jen vlastníkovi, má jiná osoba, tedy někdo jiný, než vlastník. Tato skutečnost navazuje skutečnost, že vlastnické právo je pojmově neomezené – tedy omezeno z určitého důvodu být může. Toto omezení pak může být založeno v právu veřejném, ale také v soukromoprávních vztazích.

V návaznosti na to je třeba zmínit znovu elasticitu vlastnického práva, tedy fakt, že po odpadnutí omezení se vlastnické právo znovu – elasticky – rozšíří.

Přestože řada institutů sem spadajících je velmi podobná některým závazkům – zejména smlouvě nájemní, resp. pachtu (*usufructus*, *superficies*, *emphyteusis*), je zde zásadní rozdíl v ochraně. U smluv je ochrana jen mezi smluvními stranami, ale věcněprávní ochrana směřuje i proti třetím osobám a je obecně považována za silnější. Např. u těchto institutů neplatí regule „koupě ruší nájem“, podle které, když dojde k prodeji pronajaté věci třetí osobě, automaticky skončí nájem.

Do věcných práv k věci cizí jsou řazeny následující:

- Služebnosti (*servitutes*);
- Dědičný pacht (*emphyteusis*);
- Dědičné právo stavby (*superficies*);
- Zástavní právo.

3.5.1 Služebnosti (*servitutes*)

V OZ 2012 jsou věcná břemena tvořena jednak služebnostmi, jednak reálnými břemeny. První kladou povinnému povinnost strpět (zdržet se), druhé pak aktivní povinnost konat. Zatímco služebnosti vznikly v antice, původ

reálných břemen sahá do středověku, kdy vznikly právě na odstranění hlavního nedostatku služebností. Pro služebnosti obecně platí následující regule:

- **Služebnosti nespočívaly v konání** (*servitus in faciendo consistere nequit*) – to byla jen jedna z jejich charakteristických rysů a zásad. Existuje tu jen jediná výjimka a tou je služebnost nést břemeno (*servitus oneris ferendi*), kdy sice jde rovněž o povinnost strpět, ale zároveň je dotýčný povinen udržovat zeď v takovém stavu, aby byla pro služebnost funkční.
- **Nelze mít služebnost ke své vlastní věci** (*nemini res sua serit*) – z povahy názvu samotného je jasné, že služebnost je možno mít pouze k věci, která má jiného vlastníka (věc cizí). Jakmile tedy se oprávněný stane vlastníkem sloužící věci, služebnost zanikne.
- **Služebnost má být vykonávána užitečně** (*Servitutibus civiliter utendum est*) – tedy právo má přinášet prospěch, na durhou stranu nesmí být zneužíváno, např. při průchodu přes cizí pozemek je ho třeba co nejvíce šetřit, tedy nechodit pokaždé jinudy, neníčit plodiny na něm.
- **Služebnost je nedělitelná** – služebnost existuje jako celek a jako taková i zaniká. Nelze ji rozdělit.
- **Lukrativnost** – výkon služebnosti je neúplatný, nic ale nebrání tomu, aby byl někým koupen (a tedy zaplacen) vznik oné služebnosti.

3.5.1.1 Druhy služebností

Základní dělení služebností bylo na služebnosti pozemkové a osobní. Pozemkové služebnosti se pak dále dělily na venkovské a městské.

Služebnosti pozemkové

Pozemkové služebnosti se – jak plyne z názvu – vztahovaly k pozemkům a proto **měly trvalý ráz**. Z toho plyne další vlastnost, a to, že **je bylo možno převádět**. Převádět je však možno jen spolu s pozemkem, nikoliv samostatně. U pozemkových služebností je vždy rozlišován pozemek oprávněný (panující) a pozemek, na němž povinnost leží (pozemek sloužící).

Pozemkové služebnosti venkovské, polní (servitutes rusticorum)

Tyto služebnosti byly historicky starší. Jelikož šlo o služebnosti vázající se k pozemku a bylo je možno převádět, byly (stejně jako pozemky *solo italico*),

nejstarší z nich, a to *iter*, *actus*, *via*, *aqueductus*, byly **mancipační věci**. Tyto služebnosti vycházely z potřeb, které s sebou nesl život starých Římanů – zemědělců. Tím hlavním problémem byl především přístup na určitá místa.

Podle toho, jakým způsobem bylo **právo průchodu** zajištěno bylo rozlišováno: právo stezky (*iter*), tedy oprávnění jít, jet na koni, dále pak průhonu (*actus*), kdy je umožněno využít cizí pozemek k průhonu dobytka či dopravě malého vozu. a konečně právo cesty (*via*) – které navíc umožňuje jet s vozem těžkým, resp. nákladem.

Další skupinu těchto služebností tvořily **služebnosti, které se týkaly vody**. Zejména zde bylo právo vodu vést (*aquae ductus*), dále pak čerpání vody (*aqua ehaustus*), kdy pro obě tyto služebnosti platilo, že oprávněných molo být více a jejich právo mohlo být časově omezeno – tedy každý jej mohl využívat jen v určený čas. Dalším právem je přístup dobytka k napajedlu na cizím pozemku (*servitus pecoris ad aquam appellandi*). Konečně pak převoz na loďce přes vodní plochu (*servitus navigandi*).

Poslední skupinou byly služebnosti směřující k využívání cizího pozemku jako takového, zpravidla k **získávání nějakých zdrojů**, typicky stavebního materiálu. Šlo o právo lámat kámen (*servitus lapidis eximendi*) a brát dřevo, resp. kácet stromy (*servitus silvae caeduae*). Dále sem patřilo oprávnění těžit písek (*servitus harenae fodienda*) či pálit vápno (*servitus calcis coquenda*). Konečně svou povahou sem patří i právo pastvy na cizím pozemku (*servitus pascendi*).

Pozemkové služebnosti městské (servitutes urbanorum)

Specifika rozrůstajících se městských aglomerací vyvolala potřebu vzniku nových oprávnění ve vazbě na poměrně stísňenou a postupem času i vysokou městskou zástavbu.

První skupinou byla tzv. **práva ke zdem**. Sem patří již výše zmíněné oprávnění využít k opoře vlastní stavby zeď či sloup sousedního domu (*servitus oneris ferendi*), právo zapustit do cizí zdi trám (*tigni immitendi*), dále mít nad cizí stavbou balkon či střechu.

Druhá skupina se týkala především **odtoku vody**. Sem patří zejména právo svést dešťovou vodu na sousední pozemek – služebnost okapu (*servitus stillicendi*), dále právo využívat cizí žlab anebo odtok odpadních vod (*cloacae immitendae*).

Poslední skupina se týkala **osvětlení**. Jejich cílem bylo zajistit přístup světla na panující pozemek, a to např. tak, že bylo proraženo okno do sousední zdi. Druhou situací byla snaha zajistit výhled, čehož mělo být dosaženo omezením, že sousední stavba nesmí přesáhnout určitou výši. Existovala i opačná práva – tedy např. právo stavět nad sousední stavbu anebo naopak vystavět stavbu tak, aby byl zamezen přístup světla.

Služebnosti osobní

Jestliže služebnosti pozemkové měly trvalý ráz, tak naopak služebnosti osobní byly časově omezené. Nejdéle mohly trvat dobu života oprávněného, pokud šlo o osobu fyzickou. Končily tak smrtí nebo kapitisdeminucí. U právnických osob pak trvaly nejdéle sto let. Důvodem je fakt, že byly vázány na osobu. To také vedlo k tomu, že je nebylo možno převést. Důvod byl ten, že tyto služebnosti měly velmi často **alimentační** účel, zejména na zajištění vdovy u volných manželství (typicky *usufructus*).

Klasické právo znalo dva druhy služebností:

- **Právo užívací (*usus*)** umožňoval osobě užívat nějakou věc (typicky např. určitý dům, či statek) pro svou potřebu a v tomto rámci umožňoval i brát plody – tedy jen k bezprostřední spotřebě. Od Justiniána byla posílena alimentační funkce, popř. pro potřebu své rodiny. Ve stejném rozsahu se týkalo i práv brát plody. V době Justiniánské se tedy začalo blížit usufruktu, ale jeho rozměru nikdy nedosáhlo.
- **Právo poživací (*usufructus*)** je velmi podobné předchozímu právu, ale na rozdíl od práva užívacího opravňuje právo poživací nejen právo věc užívat, ale i brát (těžit) plody. Pokud bylo toto právo zřízeno k otrokovi, byly plodem výsledky jeho práce. Vlastnictví k plodům usufruktář nabývá percepcí. Tento typ služebnosti byl využíván zejm. pro zajištění vdov na dožití, bylo přitom zřizováno skrz odkaz (*legatum sinendi modo, legatum per vindicationem*). K ochraně bylo možno využít *vindicatio usufructus* (proti vlastníkově) a *interdictum quem usufructum* (na vydání pozemku, který je předmětem služebnosti). Od Justiniána *actio confessoria usufructus*.

Zejména pro *usufructus* je charakteristická zásada „**salva rerum substantia**“ – tedy povinnost zachovávat podstatu věci. Nenese v sobě jen zákaz věc

zhoršit, ale i věc zlepšit – míněno ve smyslu změnit její ekonomické využití jako např. okrasnou zahradu přeměnit na pole.

Zvláštní typy usufructu byly:

- *quasi usufructus* – týkající se celé nebo části pozůstalosti s tím, že od Justiniana se týkal i spotřebitelných věcí, k nimž oprávněný získal vlastnictví, ale skrz *cautio* sliboval dědici, že mu stejné množství stejného druhu vrátí;
- *podusufructus* – situace, kdy je výkon postoupen jiné osobě (možno i za úplatu), Vztah končí smrtí/kapitulusdeminucí usufructáře.

Nejpozději v době justiniánské přibýly ještě dva druhy služebností, a to:

- ***habitatio*** – právo užívat cizí byt či dům s možností poskytnout ubytování další osobě (vč. úplatného ubytování), právě tato služebnost se vyskytuje již před Justinianem;
- ***operae servorum vel animorum*** – služebnost k práci otroka nebo zvířete, nemusí nutně končit smrtí, ale může přejít na dědice.

Jak je patrné, jde o speciální situace, které do té doby bylo možno zahrnout pod *usus* nebo *usufructus*.

3.5.1.2 Vznik, výkon a zánik

Služebnosti bylo možno zřídit původně jen způsobem přípustným pro *ius civile* a typicky podobně, jako bylo formální převáděno vlastnictví. Tedy typicky mancipací, nebo iniurecesí. Bylo možno je zřídit odkazem (legátem), nebo na základě soudního rozhodnutí (typicky při rozdělení spoluvlastnictví). Další možností bylo, že byl vznik služebnosti vymíněn při převodu pozemku ve prospěch jiného pozemku, a to buď zcizitelem (*deductio*), a nebo nabyvatelem (*impositio*). Zatímco u pozemkových služebností platil zákaz jejich vydržení (od 3 stol. př. n. l. – *lex Scribonia*), za Justiniana mohly služebnosti vzniknout i strpěním jejich výkonu (*patientia*) nebo *longi tempore praescriptio*. Stejně tak justiniánské právo připouštělo i *pactio et stipulatio*, či rozhodnutí otce rodiny.

V souvislosti s výkonem služebností se často mluví o držbě. Termín *possessio* však klasičtí právníci ve vztahu k služebnostem nepoužívají, byť zde je určitá podobnost, což si uvědomuje i Gaius který používá ve vazbě na služebnosti termín *quasi possessio*. Až justiniánským právem se plně prosadila myšlenka držby práva, kterou bylo možno na služebnosti vztáhnout.

Zánik služebnosti nastával typicky opačným jednáním, dále pak zřeknutím se (*remissio*) a neužíváním (*non uso*), kde doba odpovídala v zásadě době vydržecí. Dále pak splynutí (*confusio*), což souvisí se zásadou, že nelze mít služebnost ke své vlastní věci. Služebnost může zaniknout i objektivními okolnostmi – např. zanikne předmět služebnosti (vyschlá studna, zavalený pozemek, k původně nepřístupnému pozemku je zřízen přístup). U osobních služebností pak k zániku docházelo i smrtí, nebo kapitisdeminucí oprávněného.

3.5.1.3 Ochrana služebností

Řádná ochrana spočívala ve věcněprávních žalobách. U pozemkových šlo o *vindicatio servitutis*, u usufruktu o *vindicatio usufructaria* (od Justiniána obecně označovaná *Actio confessoria*) a *Actio negatoria servitutis*. Pokud šlo o provinční pozemky, byla užívána *Actio utilis*.

Vedle toho zde přicházely do úvahy mimořádné prostředky. Na prvním místě interdiktý (*interdictum quod usufructus*), dále např. *catio damni infecti* a *operis novi nuntiatio*.

3.5.2 Dědičné právo stavby (*superficies*)

Institut *superficies* vznikl v návaznosti na skutečnost, že existovala poptávka po pozemcích, kterých se však jejich vlastník nehodlal vzdát natrvalo. Tento vztah vznikl nejprve mezi státem (vlastníkem pozemků) a soukromníky (zejm. směnárníky, kteří si chtěli zřídit krámek). Jelikož se osvědčil, začal vznikat i mezi soukromníky.

Superficies svým pojetím v klasickém a poklasickém římském právu **nepředstavoval výjimku ze zásady *superficies solo cedit***. Podstata spočívala v tom, že v klasickém právu vlastník pozemku uzavřel se zájemcem o stavbu nájemní smlouvu. Na jejím základě pak dotyčný na pozemku zřídil stavbu. Ačkoliv tato stavba formálně patřila vlastníkovu pozemku, fakticky pronajímatel měl nejen právo ji užívat, ale i zničit. Ochrana byla původně v rámci nájemní smlouvy, praetor umožnil i ochranu proti třetím osobám, a to skrz interdiktý. Díky této ochraně měl oprávněný stejnou ochranu, jako by byl držitel.

Absolutním právem je *superficies* až od Justiniána, přičemž jednoznačně byla zakotvena jeho **zděditelnost a úplná podoba** (*solarium, pensio*).

3.5.3 Dědičný pacht (*emphyteusis*)

Emfyteuta je oprávněn užívat pozemek podobně, jako jeho vlastník. Má k cizímu pozemku právo jej užívat a brát jeho plody. Vývoj tohoto práva má kořeny v římské právu, ale i na východě říše, odkud ostatně pochází i název.

Ius in agri vectigali – označoval pronájem státní půdy již době republiky. Doba nájmu trvala až 99 let. Z tohoto vztahu plynulo právo věc zlepšovat a také přenést výkon práva. Ochrana byla původně interdikttní, později v klasické době i skrz obdobu reivindikační žaloby. Na něj navazovalo *ius perpetuum* a *ius emphyteuticarum*, což byla obě časově neomezená práva, která se vztahovala k císařským pozemkům za úplatu (*canon*).

Emphyteusis jako taková byla zavedena Zenonem II. na konci 5. stol. Oproti předchozí úpravě bylo možno, aby toto právo bylo zřízeno i mezi soukromými osobami. Od Justiniana již šlo jednoznačně o absolutní právo, ale odlišné od vlastnictví (i když vlastníkovu zůstávalo jen „holé vlastnictví“ – *nuda proprietas*). Emfyteuta byl povinen platit vlastníkovu a nesměl pozemek zhoršit. Na durhou stranu mohl převést výkon práva na jinou osobu, tedy šlo o právo zcizitelné, byť to musí vlastník schválit, má zde i předkupní právo a pokud jej neuplatní, smí požadovat 2% tržebné ceny pozemku (*laudemium*). Právo bylo také zděditelné. Právo mohlo zaniknout různými způsoby, zejména nezaplacením poplatku po dobu 3 let, ale také při porušení povinnosti informovat vlastníka o zcizení práva, nebo při rozsáhlém trvalém zhoršení věci.

Ochrana, která se poskytovala emfyteutovi, byla obdobou vlastnické ochrany (*utilis*). Toto pojetí pak vedlo ke středověké nauce o děleném vlastnictví (*dominium directum* – *dominium utile*). Název *dominium utile* (užitkové vlastnictví) byl odvozen od skutečnosti, že slovo „*utilis*“ je možno přeložit jako „užitek“ a nebo „obdoba“. *Reivindicatio utilis* byla Římany míněna jako „obdoba reivindikace“, ve středověku byl však zvolen z neznalosti druhý překlad, tedy „žaloba vlastníka užitku.“

Jak *superficies*, tak *emphyteusis* jsou vztahy, které původně byly založeny na závazku a tak také byly jejich strany chráněny. Pro svou dlouhodobost byla časem vedle obligací přiznána i věcněprávní ochrana.

3.5.4 Zástavní právo

Zástavní právo se ze všech výše uvedených institutů nejvíce pohybuje na hranici mezi věcnými právy a závazky. Z roviny závazkové jde totiž o jeden z prostředků, jakými může být existující závazek (typicky peněžní půjčka) zajištěn. **Jelikož zajištění vždy navazuje na jiný (hlavní závazek), jsou subjekty standardně označovány věřitel-dlužník podle jejich pozice v onom hlavního vztahu.** Ve vztahu k hlavnímu závazku má také **akcesorickou povahu** – existence tohoto závazku se odvíjí od hlavního závazku. Pokud ten zaniká, zaniká i zajišťovací vztah.

Protože zajištění spočívá v zajištění „věcném“, znamená to, že u něj nějakým způsobem dochází k omezení vlastnických práv a tedy spadá právě do skupiny věcných práv k věci cizí. V tomto ohledu bude o zástavním právu pojednáno zde. Významu z hlediska obligačního práva pak bude věnována pozornost dále.

Zástavní právo bylo realizováno třemi instituty, kterými jsou:

- *Fiducia*;
- Ruční zástava (*pignus*);
- Hypotéka.

U zástav (u ruční a hypotéky) bylo rozlišováno mezi **zástavou propadnou a prodejnou**, kdy první byla historicky starší (k nim viz dále v kapitole Zajištění obligace).

3.5.4.1 *Fiducia*

Termín *fiducia* je možno přeložit jako převod k věrné ruce. Ona „věrnost“ nebo spíš „důvěra“ má v tomto ohledu zásadní význam. *Fiducia* totiž byla koncipována tak, že **dlužník na zajištění svého dluhu převedl vlastnické právo k nějaké své věci**. Tento vztah byl tedy postaven na *fides* – důvěře, že po splacení dluhu věřitel sám převede vlastnické právo zpět na původního vlastníka. Tím, že bylo převedeno vlastnické právo, nebylo prakticky možné proti věřiteli použít reivindikaci, neboť v daný moment vlastníkem byl právě věřitel. Původně se závazek zakládal na pouhé dohodě (*pactum fiduciae*), že bude po splacení věc vrácena. Později na vrácení byla vytvořena *actio fiduciae*.

Nástupcem *fiducie* v moderním právu je tzv. zajišťovací převod práva (viz § 2040–2044 OZ 2012). Moderní právo zná pochopitelně i oba další druhy zástavního práva.

3.5.4.2 Ruční zástava (*pignus*)

Ruční zástava také spočívá v tom, že dlužník předává věřiteli nějakou svou věc. Rozdíl však je v tom, že v případě ruční zástavy nedochází k převodu vlastnického práva. **Věřitel onu věc získává pouze do detence**, byť – na rozdíl od jiných detentorů – je mu poskytována právní ochrana (je to tzv. odvozený držitel) a má právo s věcí disponovat. Mohl také k věci zřídit podzástavní právo. Možnost věc prodat byla původně zajišťována dohodou (*pactum de distrabendo*), v klasickém právu již ale bylo považováno u zástavy právo ji prodat za mlčky ve smlouvě samé obsažené.

Z hlediska kontraktačního jde o reálný kontrakt, a v rámci kapitoly o reálných kontraktech o ní také bude více pojednáno.

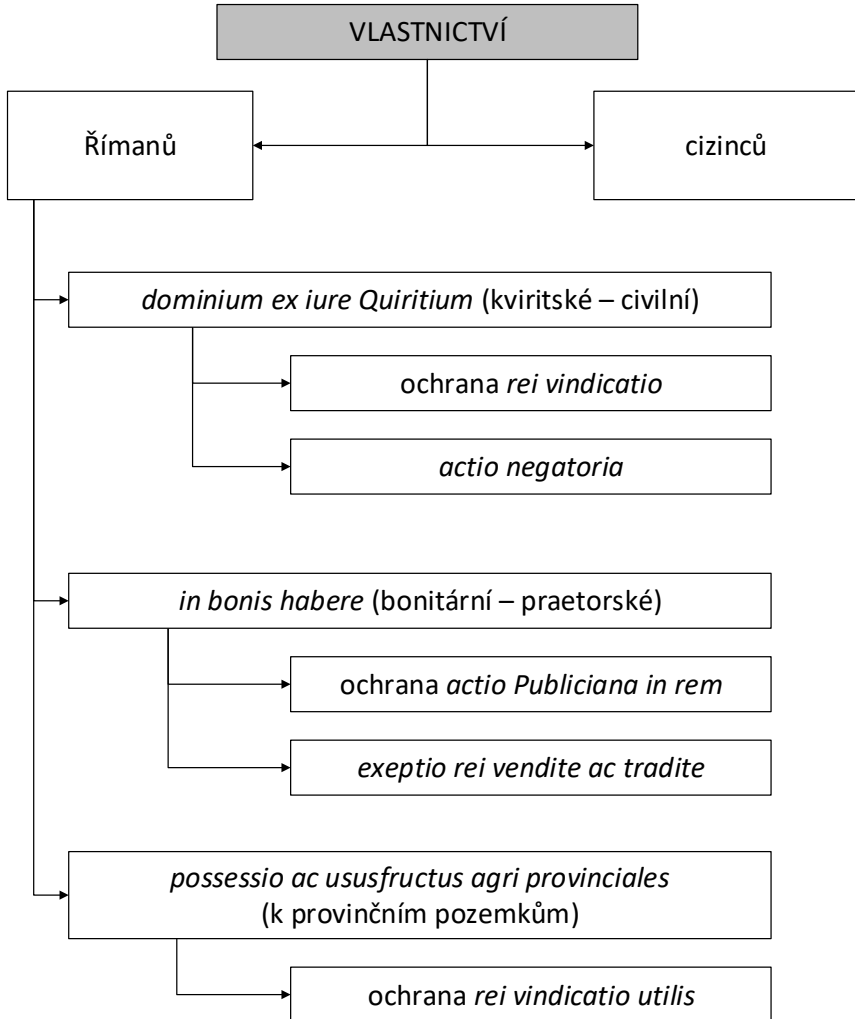
3.5.4.3 Hypotéka

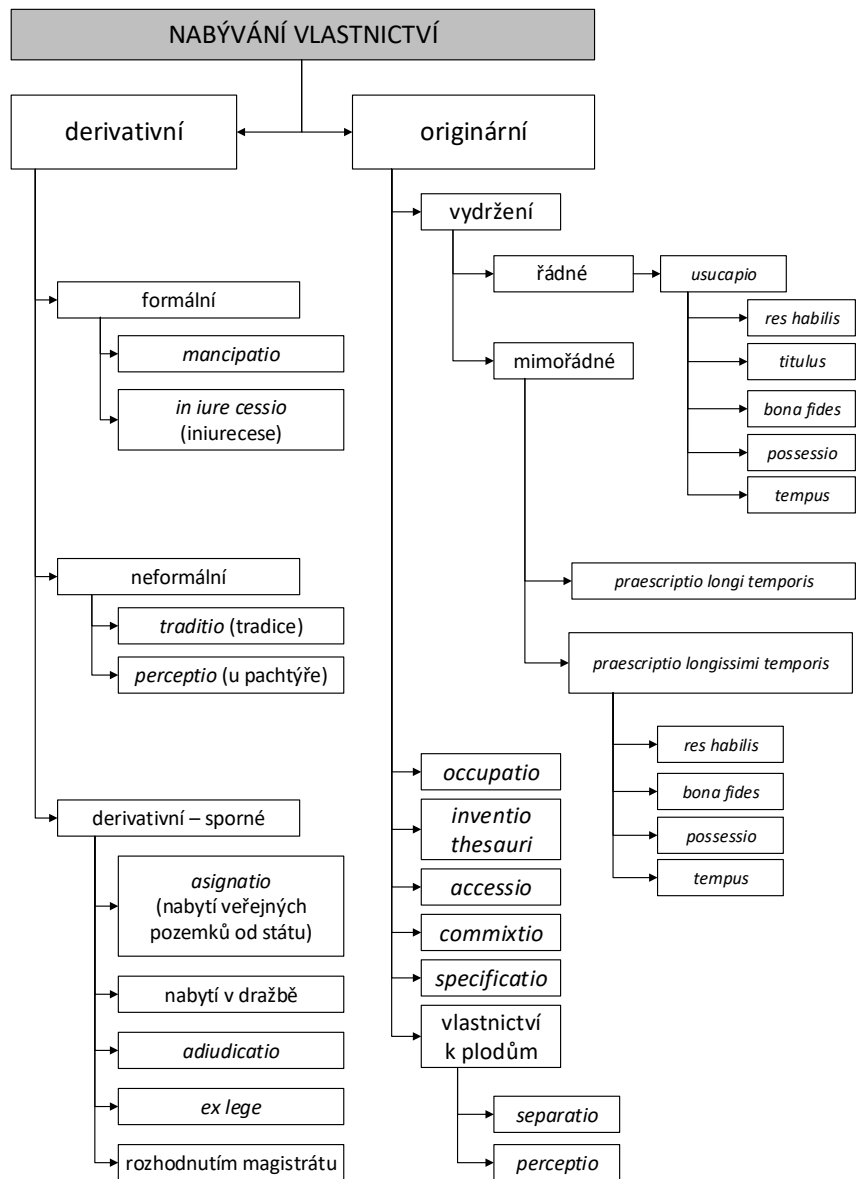
Hlavní nevýhodou předchozích druhů zástav byl fakt, že dlužník byl omezen v ovládání zastavené věci. Tuto nevýhodu odstranila hypotéka. Podstata hypotéky spočívá v tom, že zastavený předmět se do rukou věřitele dostává až ve chvíli, kdy dlužník svůj dluh neplní. To má z hlediska dlužníka dvě výhody. Předně, jak již bylo řečeno, **může zastavenou věc nadále používat** a přijde o ni až v okamžiku nesplácení dluhu. Druhou výhodou je fakt, že daný předmět **může sloužit na zajištění více závazků**, pokud dlužná částka nevyčerpává hodnotu zastavené věci.

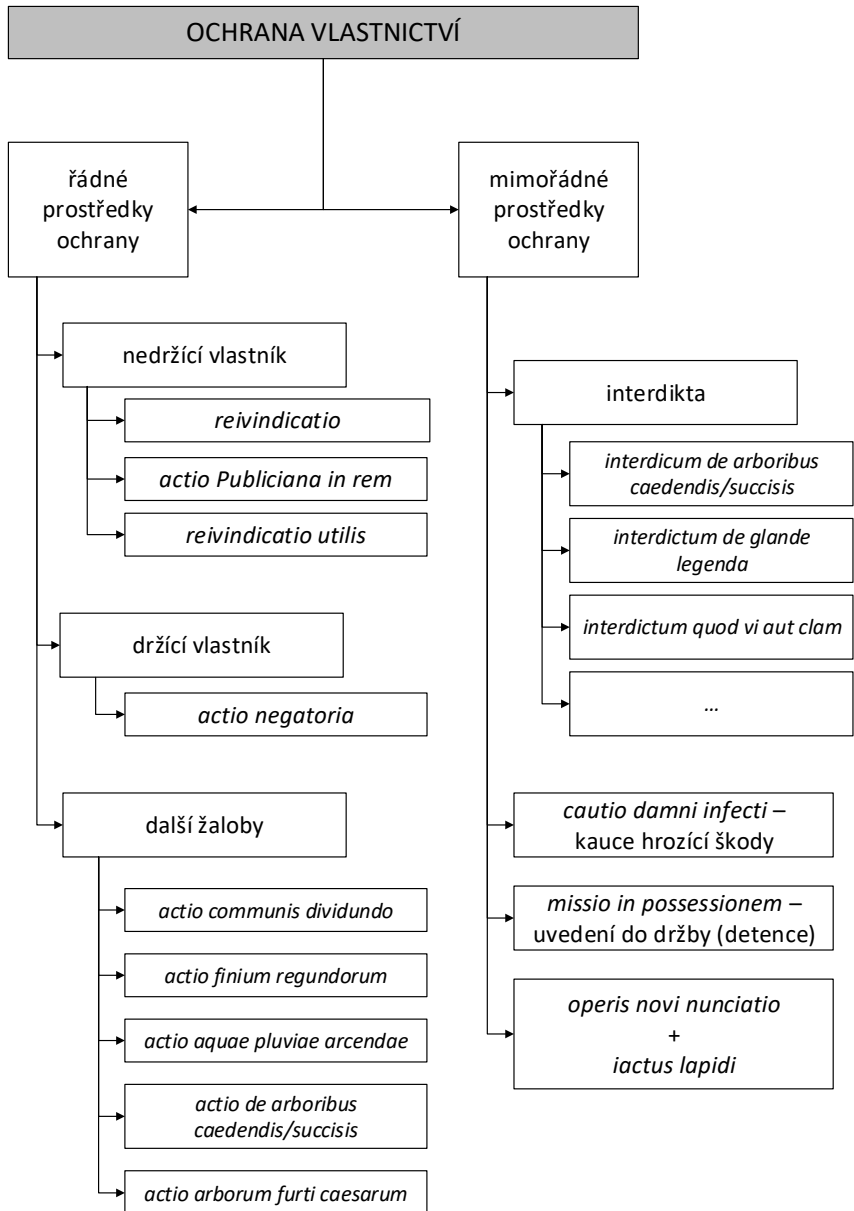
Na počátku vývoje hypotéky stálo *interdictum Salvianum*, které zajišťovalo zadržovací právo pronajímatele zemědělského pozemku k inventáři nájemce. Původně byla hypotéka zřizována neformální dohodou, v poklasickém právu v podobě listiny s nejméně třemi svědky či veřejnou listinou.

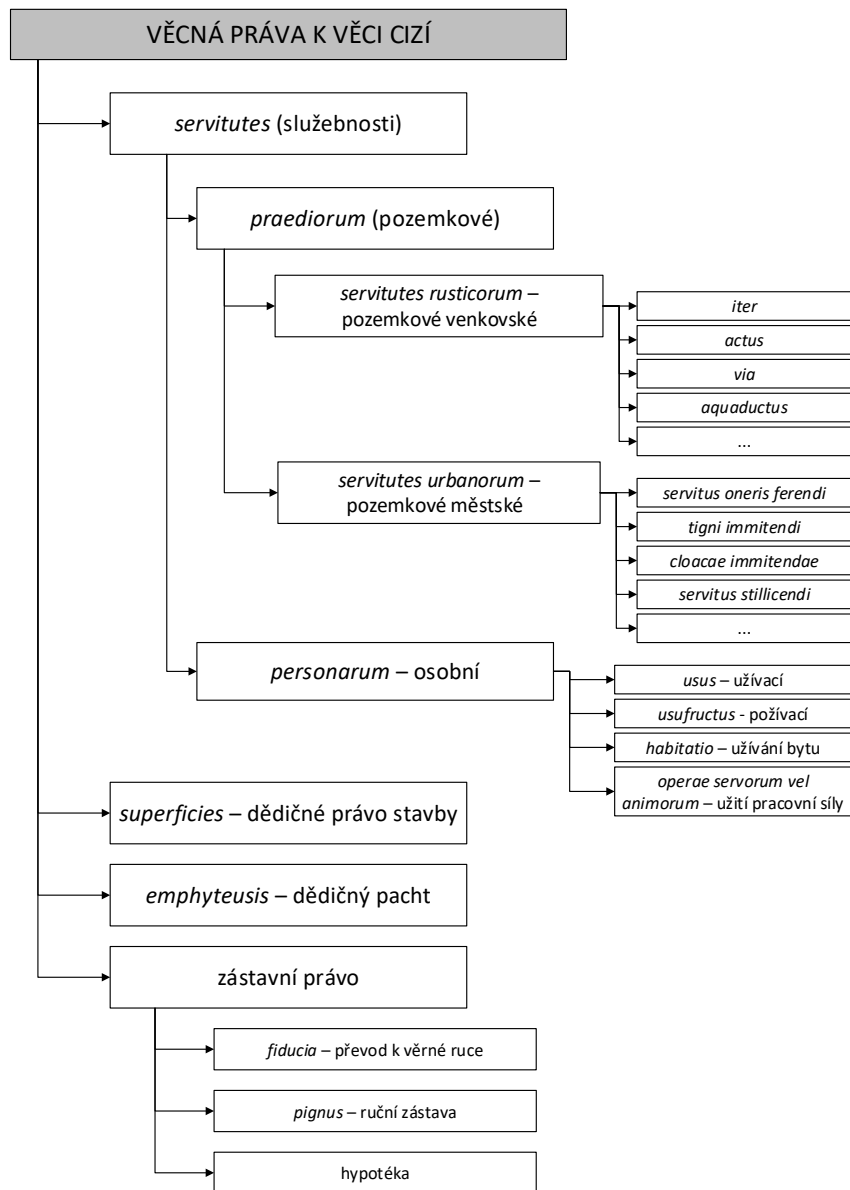
Věcněprávní ochrana zástavy ruční a hypotéky se poskytovala skrz interdikty i žaloby. Vedle Salviánského interdiktta chránícího pronajímatele existovalo ještě *interdictum de migrando*, kterým se bránil nájemce proti zadržování svých věcí pronajímatelem ve chvíli, kdy se chtěl z pozemku odstěhovat. Řádnými prostředky byly **věcněprávní žaloby**, a to zejména *actio*

Serviana, kterou má pronajímatel proti třetím osobám na vydání inventáře nájemníka/pachtýře (od 1. stol. př. n. l.). Další pak byla *actio pigneraticia in rem* (*vindicatio pignoris, quasi Serviana*) na vydání předmětu zástavy od kohokoliv, kdo jej má u sebe. Původně šlo o *actio utilis* od Serviánské žaloby.

4 PRÁVO ZÁVAZKOVÉ

4.1 Obligace obecná část

4.1.1 Pojem a vznik závazku

Z hlediska historického vývoje jsou obligace – závazky – mladší než práva věcná. Jako první se patrně začali vyvíjet závazky z deliktu. V situaci, kdy jedna ze stran způsobila škodu druhé, poškozený dotyčného pachatele spoutal (viz terminologie) a měl jej pak u sebe, aby z jeho příbuzných vymohl náhradu. Tento vztah se označuje jako *nexum*. Postupným vývojem došlo k tomu, že z faktického pouta se stalo pouto právní (*vinculum iuris*). Šlo o to, že závazek a ručení od sebe byly odtrženy. Tedy že poškozený pachatele propustil, přičemž ten se zavázal, že mu bude plnit. Jelikož jej poškozený už neměl ve své moci, bylo vše postaveno na důvěře – proto se také osoba očekávající plnění označuje jako věřitel. Obecně byl závazek považován za natolik důvěrný vztah věřitele a dlužníka, že do něj nemohl původně vstoupit nikdo třetí. Velmi důležitým bodem se stala r. 326 př. n. l. *lex Poetilia Papiria de nexis*, kterou bylo osobní ručení téměř bezvýhradně nahrazeno rušením peněžním.

Postupným vývojem se pak vedle deliktů začaly vyvíjet i závazky z kontraktů, tedy ze smluv. Nejprve patrně šlo o reálné obchody (směna, zápůjčka...) a následně o verbální formální závazky (stipulace), a pak další.

Předmětem závazku byl obecně dluh – *debitum*. Tento dluh mohl spočívat v:

- *dare* – povinnosti dát;
- *facere* – povinnosti konat, která v sobě zahrnovala i povinnost nekonat (*non facere*);
- *praestare* – poskytnout ručení, což by bylo možno dnes přirovnat spíše k termínu nést odpovědnost (např. za nedbalostní jednání atp.).

Plnění muselo splňovat tyto náležitosti, muselo:

- Směřovat k uspokojení věřitele (přímo či zprostředkovaně) a věřitel na něm musel mít zájem.

- Být majetkové a ocenitelné v penězích.
- Být možné. Tím se rozumělo jak fakticky (tedy mohlo být reálně vykonáno) nebo právně (nelze koupit věc *extra commercium*). Pokud bylo plnění objektivně nemožné, nemohl závazek vůbec vzniknout. U subjektivní nemožnosti však byla dána nemožnost jen konkrétním subjektem, tedy neplatnost nenastávala – dotýčný si mohl někoho, kdo disponuje potřebnými schopnostmi, sjednat.
- Být dovolené, tedy nesmělo jít o jednání v rozporu s právem (*contra legem*), nesmělo obcházet právo (*in fraudem legis*) a konečně ani jednání v rozporu s dobrými mravy (*contra bonos mores*).
- Být určité, nebo alespoň určitelné. Zatímco plnění určitelné znamená, že je předmět plnění jasně určen věc, částka peněz), určitelné plnění znamená, že je pouze určen způsob, jak bude předmět určen, nicméně hrají zde roli další okolnosti (např. budou koupena ta mláďata, která se narodí živá). Neurčitým plněním je i situace, kdy se obsah plnění nechá na libovůli jedné ze stran.

4.1.1.1 Důvody vzniku závazku

Gaius ve své učebnici rozlišoval dva základní důvody (tzv. **bipartice**) vzniku závazku – **delikt a kontrakt**. Delikt byl termín označující soukromé porušení práva, kontrakt pak smluvní závazek. V obou případech platila typová vázanost. Počet deliktů i kontraktů byl pevně dán zákony, jen postupem času byl doplněn činností praetorů. Ještě za svého života však dělení **rozšířil na tripartici**, kdy doplnil třetí skupinu s poněkud obecným názvem *ex varii causarum figuris* (tj. z mnoha jiných důvodů). **Justinián zavedl pak tzv. kvadripartici**, což je v zásadě dělení, které používáme dodnes. Kvadripartice spočívá v tom, že vedle deliktů a kontraktů přibýly dvě skupiny. Ty obsahovaly závazky, které byly výše uvedeným skupinám blízké, ale z nějakého důvodu je nebylo možné do nich zařadit. Vztahy blízké kontraktům byly zahrnuty pod tzv. **kvazikontrakty** (závazky jakoby z kontraktu), vztahy blízké deliktům pak do tzv. **kvazideliktů**. Znakem absentujícím u kvazikontraktů je nejčastěji konsensus. V případě kvazideliktů jde o situace, kdy již praetori začali uznávat určité situace za závazek. **Až moderní právo však spojilo kvazidelikty s objektivní odpovědností**, což byla věc Římanům neznámá a vždy určitou subjektivní (byť ne vždy přímo zaviněnou) odpovědnost

v těchto situacích předpokládali. Je trochu ironií, že svou skladbou a i pojmově se OZ 2012 vrací spíš ke Gaiovu „*ex variis causarum figuris*“ (srovnej § 2991–3014), byť v rámci této části lze vystopovat jak kvazikontrakty, tak kvazidelikty.

4.1.2 Druhy obligací

V návaznosti na výše uvedené důvody vzniku závazku je možno doplnit ještě další dělení závazků, a to zejména v závislosti na jejich předmět plnění:

Dělitelné a nedělitelné obligace. Zde platí, že u plnění typu *dare* je dělitelné plnění možné tehdy, je-li předmět plnění dělitelný. Pokud jde o *facere*, pak se obecně má za nedělitelné.

Generické obligace jsou takové, kde je předmět plnění druhově určen (typicky peníze, písek, víno...). U těchto plnění se předpokládá, že poskytnuto bude plnění prostřední kvality (tedy ani ne nejhorší, ani ne nejlepší). Zejména však povaha těchto závazků vede k tomu, že tyto závazky nemožnou zaniknout druhotnou nemožností plnění.

Alternativní obligace se charakterizuje větou „dvě věci jsou zavázány, jednu je třeba plnit“. Tak je tomu typicky u stipulací, kde je slíbeno dvojí plnění způsobem buď-nebo. Právo výběru mezi plněními náleží dlužníkovi, ale pokud jedno z těchto plnění zanikne (např. zemře slíbený otrok), musí poskytnout druhé plnění.

Alternativa facultas je situací, kde „jedna věc je zavázána, dvě je možno plnit“. Takovou situací je např. závazek *pater familias* za osobu *alieni iuris* nebo otroka. Zde vznikl závazek, ale *pater familias* má možnost si vybrat, jestli dluh zaplatí, nebo zda pachatele poskytne do *noxae datio*.

Akcesorická obligace je obligace existující ve vazbě na jinou obligaci. Typicky jde o závazek zajišťující závazek hlavní (např. úvěr). Z toho důvodu také sleduje osud hlavního závazku. Pokud ten zanikne, automaticky zaniká i závazek akcesorický.

Naturální obligace označuje závazek, který není podepřen ručením. Závazek sám o sobě je platný a pokud dlužník plní dobrovolně, jde o platné plnění a nikoliv o nedluh (*indebitum*). Pokud však neplní, není možno se plnění soudně domáhat. Takovým závazkem typicky byly závazky otroka anebo

osob *alieni iuris*. Vymahatelnost zde přineslo až praetorské právo pomocí tzv. **adjektických žalob**. Tyto žaloby byly postaveny tak, že v intenci formule byl jmenován ten, kde se zavázal, v kondemnaci pak nositel moci. Tyto žaloby se pak dělily podle situace:

- *actio quod inssu* – proti PF, pokud podřízená osoba jednala z jeho příkazu, plná odpovědnost;
- *actio de in rem verso* – proti PF za jednání osob bez pekulia, odpovídá se do hodnoty obohacení;
- *actio de peculio* – proti PF za osoby s pekuliem, odpovědnost „*dumtaxat peculio*“ – nejvýše do hodnoty pekulia;
- *actio tributoria* – proti PF, na poměrné vyrovnání, pokud přednostně uspokojil své pohledávky k pekuliu;
- *actio exercitoria* – proti PF nebo vlastníkovu loď (*exercitor navis*) za závazky osoby, která je kapitánem loď (*magister navis*);
- *actio institoria* – proti PF, pokud je předmětem pekulia dílna, nebo pokud je dílna pronajata jiné osobě.

Bez důvodné obohacení je proti tomu situace, kdy se majetek jedné strany zvětší o věc patřící straně druhé, aniž by zde existoval mezi nimi nějaký důvod. Např. jde situaci, kdy jedna strana poskytne druhé plnění, ačkoliv zde žádný dluh nebyl – jde o tzv. **nedluh (*indebitum*)**. Může jít ale i o obohacení z důvodu protiprávního. Navíc může k obohacení dojít nejen jednáním vlastníka věci, ale i jednáním osoby jiné. Jelikož zde neexistuje důvod takového obohacení, má poškozený nárok na vrácení takového plnění. Ochrana je zde poskytována skrz kondikce:

- *condictio ex causa furtiva* směřuje k náhradě za odcizenou věc. Aktivně legitimován pouze vlastník, pasivně pak osoba, která u sebe věc má, navíc je pasivně zděditelná;
- *condictio ob causam datorum / causa data causa non secuta* – se využije u bezdůvodného obohacení z nenastalého důvodu, tedy jestliže byla předána věc, ale očekávané protiplnění nepřišlo – směřuje na vrácení dané věci;
- *condictio ob turpem causam* je obohacení z potupného důvodu – na straně příjemce musí být potupný důvod. Pokud by byl potupný důvod na obou stranách, má lepší postavení držící;
- *condictio ob iniustam causam* se užije u plnění bylo vymáháno v rozporu s právem (stipulace vynucená násilím);

- *condictio sine causa* se užívá v situaci, kdy je věc je předána z důvodu, který později odpadl (např. *donatio mortis causa* a dárce přežije).

4.1.3 Subjekty obligací

Subjekty závazku se označují jako **věřitel** (*creditor*) a **dlužník** (*debitor*). U řady závazků však není možno považovat subjekt čistě jen za toho, nebo onoho – tak typicky u dvojstranných rovných kontraktů (*synallagma*): kupující je věřitelem, že obdrží zboží, je však i dlužníkem, neboť musí zaplatit kupní cenu.

Pokud zde existuje více osoba na té či oné straně, tak je možno rozlišovat následující způsoby plnění:

- **Podílové plnění** je základním způsobem v situaci, kdy předmět plnění je dělitelný – typicky peníze. Je-li více subjektů na straně dlužníka, tak každý dlužník je osvobozen tím, že splní svůj díl dluhu. Naopak je-li více osob na straně věřitelů, má každá z těchto osob nárok jen na poměrnou část dluhu.
- **Solidární plnění** je odvozeno od slov „*in solidum*“ tedy „v úplnosti“, plnění je tedy poskytnuto najednou, jedním z dlužníků, nebo jednomu z více věřitelů. Tím, že je plněno v úplnosti, je osvobozen nejen plnící dlužník, ale i všichni ostatní, stejně tak stačí splnění jednomu z věřitelů. Ze zákona je plnění solidární možné u nedělitelných plnění (stejně u spoluvlastníků, společníků, spoluporučníků). U dělitelných je možno solidaritu smluvně sjednat. Rozdělení plnění mezi ostatní spoludlužníky (spoluvěřitele) je pak možné na základě tzv. **regresu**. Ten ovšem původně bylo třeba předem dohodnout.
- **Kumulativní plnění** se vyskytuje typicky u deliktů a týká se trestajících (poenálních) žalob. Jeho podstata spočívá v tom, že každý z pachatelů je povinen plnit *in solidum*. Tedy dva pachatelé krádeže, chycení při činu, kteří jsou odsouzeni, musí každý za sebe uhradit čtyřnásobek hodnoty odcizené věci. Věřitel tedy dostane celkem osminásobek hodnoty věci. Je však třeba mít na mysli, že důkazní břemeno je na poškozeném a tato skutečnost mu má kompenzovat bezesporu horší situaci při dokazování více pachatelům. Kumulativní plnění se objevuje výjimečně i u dědictvého práva v souvislosti s některými druhy odkazů.

4.1.4 Převod závazku

Dle římského práva byl závazek postaven na důvěře mezi stranami, z povahy věci tedy nemohla do tohoto vztahu vstoupit osoba třetí (srovnej též kapitulu o zastoupení v právním jednání). Převod závazku se proto odehrával vždy cestou nepřímou:

- **Novace** – Vznik nového závazku, se stejným obsahem, kde novým prvkem je jiný subjekt (např. literární závazky – přepis z osoby na osobu, viz dále). Jelikož jde o zánik závazku, zanikají všechny obligace akcesoricky navázané (viz zajištění závazku).
- **Procesní záměna** – Podobně jako v případě tzv. adjektických žalob. V intenci bude jmenován původní subjekt, v kondemnaci nový. Až do litiskontestace je možno plnit původnímu věřiteli.

Změnu přinesla až doba císařská, kdy vznikla v reakci na potřeby trhu tzv. **cessio** (cese). Jde o neformální smlouvu skrz kterou cedent (původní věřitel) převádí svou pohledávku na cesionáře (nového věřitele). Kauzou této smlouvy může být prakticky jakýkoliv právem uznaný důvod (koupě, dar, vlastní dluh vůči novému věřiteli). Pro dlužníka má dohoda účinky až od okamžiku, kdy je oznámena (tzv. *denuntiatio*).

Na rozdíl od cese v případě převzetí dluhu je taková dohoda neúčinná pro dlužníka až do okamžiku litiskontestace.

4.1.5 Ochrana závazků

Žaloby ze závazků jsou obecně označovány jako *actiones in personam*. Tyto žaloby – na rozdíl od věcných žalob – **působí jen mezi stranami (*inter partes*)**. Vůči třetím osobám jsou tedy neúčinné.

S ohledem na uvedený rys je u těchto žalob vyžadována defenzivní povinnost žalovaného, který, pokud by se rozhodl spor ignorovat, se vystavuje riziku, že praetor ve prospěch žalobce provede *missio in bona* (tedy uvedení do držby žalovaného). Platí i zde, že rozsudek zní vždy na peníze, tedy není-li možno spor ocenit v penězích, není možno ani žalovat.

Civilní žaloby u závazků mohou znít na plnění neurčité (*dare, facere*), které pak musí být specifikováno v intenci, nebo na určité (*dare*), které specifikováno být nemusí. Zde jde typicky o *condictiones*. Tyto žaloby mají povahu

přísného práva (*stricti iuris*). Řada kontraktů má však žaloby volného práva (*bonae fidei*), kde se musí přihlížet i k paktům a jiným okolnostem. Tento rozdíl je v justiniánské době přesunut z procesu do hmotného práva (více viz kapitola procesní právo). Praetorské žaloby koncipované na základě faktického stavu pak obsahují příkaz k odsouzení formulován neurčitě (*quantum ea res erit*), se svou povahou blíží žalobám přísného práva.

Žaloby u deliktů se dělí na tři kategorie:

- **Poenální žaloby** – Jsou trestající a směřují jen vůči pachateli, tedy nejsou pasivně zděditelné. V některých případech nejsou zděditelné ani aktivně (*iniuria* – urážka). Trest zní vždy na peníze, **jde o pokutu**, jejíž výše se počítá jako X násobek hodnoty věci. Jako **další důsledek odsouzení následuje vždy infamia** – ztráta cti, která má trvalé následky. Uplatňují se kumulativně při více pachatelích a za delikt otroka je odpovědný jeho pán (může se zprostit skrz *noxae datio*).
- **Reipersekturoni žaloby** – Směřují na náhradu škody, proto jsou tyto žaloby aktivně, ale i pasivně zděditelné.
- **Actiones mixtae** – Tedy smíšené žaloby, které v sobě nesou rysy jak pokuty, tak i náhrady škody. Typickou je žaloba *actio legis Aquiliae* u poškození cizí věci.

Civilní žaloby obecně mají u deliktů trvalou povahu. **Praetorské žaloby** u deliktů se označují jako **actiones annales – roční žaloby**. To je dáno skutečností, že trestající charakter žaloby u nich existuje pouze rok od spáchání daného činu, po uplynutí tohoto roku je možno žalovat jen na náhradu škody.

4.1.6 Zajištění závazku

Aby byla ve věřiteli posílena důvěra, může být hlavní závazek – nejčastěji zápůjčka peněz – zajištěn dalšími závazky. Toto zajištění má za cíl:

- **usnadnit vymáhání závazku** – Tedy zajistit, aby vymáhání pohledávky při neplnění bylo co nejjednodušší, např. tím, že se věřitel může obrátit na ručitele;
- **zajistit hospodářský efekt** – Tedy chránit věřitele před ztrátou např. tím, že svou pohledávkou se bude hojit na zastavené věci;
- **sankci** – Neplnění smluvních podmínek může být spojeno se sankcemi, přičemž není nutností, aby na straně věřitele vznikla škoda

(např. smluvní pokuty je důsledkem toho, že nastaly okolnosti s ní ve smlouvě spojené, není potřebné, aby vznikla věřiteli škoda a dokonce ani není nezbytně nutné, že nastaly zaviněním dlužníka).

Základní dělení zajišťovacích institutů je na osobní a věcné zajištění, nicméně jsou i další prostředky, jimiž lze vymahatelnost zjednodušit, které nelze zařadit přímo do té či oné skupiny.

Zajišťovací závazky jsou akcesoricky navázané na hlavní závazek – to znamená, že pokud dojde k zániku hlavního závazku, automaticky zanikají i tyto závazky, neboť jejich osud je na nich závislý. I proto se subjekty zajišťovacích závazků označují podle závazku hlavního. Tedy zástavní dlužník je osoba, která je dlužníkem v hlavním závazku, a proto dává věc do zástavy.

4.1.6.1 Osobní zajištění

Osobní zajištění označuje situaci, kdy závazek jedné osoby zajišťuje osoba jiná. Ačkoliv se to zdá zvláštní při srovnání s dnešní dobou, Římané preferovali právě osobní zajištění před zajištěním věcným.

Obecně můžeme hovořit o **intercessi** – tedy o převzetí závazku jedné osoby osobou jinou. Rozlišuje se pak **intercesse privativní**, kdy tato osoba zcela nahrazuje původního dlužníka, nebo **intercesse kumulativní**, kdy nový dlužník přistupuje vedle dlužníka původního.

Solidární ručení

Solidární ručení se stalo jedním z nejjednodušších způsobů, jak zjednodušit vymáhání pohledávky. Bylo-li u smlouvy více subjektů, mohly si tyto subjekty dohodnout u dělitelného plnění, že nebude vymáháno podílově, jak by plynulo ze zákona, ale že věřitel se může obrátit na kteréhokoliv z dlužníků a ten bude plnit *in solidum* – tedy v úplnosti a osvobodí tak nejen sebe, ale i ostatní dlužníky. Výhodu, že bude celý dluh splacen najednou však vyvažoval fakt, že při neúspěchu žaloby, byli stejně tak osvobozeni od dluhu všichni dlužníci. Justiníánské právo toto právo zrušilo a osvobozen tak byl jen onen jeden žalovaný.

Solidární ručení se typicky zřizovalo stipulačním slibem.

Rukojemství

Rukojemství se obecně označuje jako **adpromisio**, což je v podstatě slib poskytnout totéž, co je dluženo. Rovněž se zakládalo různými typy formálních slibů – *sponsio*, *fideipromissio*, *fideiusio*. Od SC Vellaniana (46 n. l.) zde platilo omezení, že se ženy nemohly takto zavázat, což prolomil až Justinian, avšak mohly tak učinit jen velmi formalizovaným aktem ve formě veřejné listiny se třemi svědky.

Původní pojetí rukojemství bylo postaveno na dlužnické solidaritě – šlo o kumulativní intercessi a věřitel se tedy mohl obrátit na kohokoliv z dlužníků. Teprve Hadrián umožnil žalovanému dlužníkovi použít **beneficium divisionis**, které umožňovalo dlužníkovi žádat, aby věřitel svou pohledávku rozestřel i na ostatní dlužníky, kteří byli schopni platit. Až Justinian zavedl **beneficium excussionis**, podle kterého se musel věřitel nejprve obrátit na původního dlužníka a teprve následně na ručitele, podobně, jako to máme i dnes.

Vedle vztahu věřitel-dlužníci zde byl ještě důležitý poměr mezi dlužníkem a ručitelem. Jen výjimečně plynula povinnost dlužníka plnit ručiteli, který za něj dluh platil, na základě zákona (*lex Furia de sponsu*), jinak se ale vzájemný poměr rovněž musel zřizovat závazkem – typicky příkazní smlouvou, popř. mohla být považovaná situace za nepřikázané jednání. Později se prosadil názor, že splacením místo dlužníka ručitel koupil věřitelovu pohledávku a ten mu tedy postupuje své žaloby (*beneficium cedendarum actionum*).

Osobní ručení mohlo mít také podobu:

- **Constitutum debiti alieni**, což je neformální pactum, které ale bylo chráněno praetorským ediktem. Oproti *adpromisio* nebylo formalizované a plnění nemuselo být stejné (mohlo být tedy plněno jinde, či jiná věc atp.). Důležité je, že nebylo akcesoricky navázané – tedy neměly na něj vliv změny hlavní obligace.
- **Mandatum quaificatum** bylo úvěrovým příkazem. Osoba A (fakticky ručitel) přikázala osobě B (fakticky věřitel), aby osobě C (dlužník) poskytla nějaké plnění. Ve chvíli, kdy osoba C plnění nevrátila, mohla se osoba B obrátit na A, aby skrz *actio mandati contraria* po něm dlužnou částku vyžadovala jako náklady, které vznikly v přímé souvislosti s příkazem. Výhodou oproti *adpromisio* bylo, že jako konsensuální kontrakt jej bylo možné uzavřít i na dálku.

4.1.6.2 Věcné zajištění

Věcné zajištění spočívalo v tom, že při nesplnění závazku měl věřitel nárok na nějakou věc z vlastnictví dlužníka. Obecně je možno hovořit o zástavním právu. Zastavená věc v okamžiku nesplnění původně připadla věřiteli do vlastnictví – tzv. **zástava propadná (*lex commissoria*)**. Vzhledem k tomu, že zastavená věc mívala zpravidla vyšší hodnotu než samotný poskytnutý úvěr, vedl tento druh zástavy k možnému zneužití v podobě lichvy, proto byl s nástupem křesťanství jako státního náboženství zakázán. Tím se jedinou možností stala již předtím existující mladší varianta realizace zástavy – prodejná **zástava (*pactum distrahendi*)**, která spočívala v tom, že věřitel byl oprávněn předmět zástavy prodat a z utržených peněz hojit svou pohledávku. Pokud po splacení pohledávky a po odečtení nákladů, které měl s péčí o věc a prodejem ještě zbyla nějaká suma peněz (tzv. *hyperocha*), pak měl povinnost tyto peníze vrátit dlužníkovi. Toto *pactum* bylo možno původně sjednat vedle hlavního závazku, nicméně v návaznosti na zákaz propadné zástavy se postupně stalo podstatnou náležitostí zástavní smlouvy, byť s jistotou to takto bylo až za Justiniána. Za jeho vlády pak bylo možno si věc ponechat pouze tehdy, pokud se nenašel kupec a císař dotyčného věřiteli udělil na jeho žádost výjimku.

Věcné zajištění se realizovalo zajištěním skrze nějakou věc. Vzhledem k tomu, že jde o věcné zajištění, pohybuje se zástavní právo na rozhraní mezi závazky a věcnými právy (viz věcná práva k věci cizí). Zástavní právo je typicky zřízeno dlužníkem, ale může být i osobou třetí. Mezi věcně právní zajištění tedy patří:

- ***fiducia*** – převod k věrné ruce (převod vlastnického práva na věřitele);
- ***pignus*** – ruční zástava – převod věci do detence věřitele;
- ***hypotéka*** – zástava, přecházející na věřitele až v okamžiku, kdy dlužník neplní.

V podrobnostech viz výše u věcných práv k věci cizí.

Předmět zástavy může být jakákoliv věc *in commercio*, ale i právo, k němuž existuje *ius possidendi* a *ius distrahendi* (typicky peněžní pohledávky). Plody mohou být součástí zástavy, ale je možno je zastavit i samostatně. Může jí být i věc hromadná (sklad a zboží v něm) i souborná, přičemž v obou těchto případech rozhoduje stav v okamžiku zřízení zástavy. Justiniánské právo umožnilo zastavit i budoucí práva (služebností).

Předmět zajištění je jakákoliv obligace, která je v souladu s právem. Je tedy možná i obligace pod podmínkou (účinnost zástavy až od splnění podmínky), stejně tak dokonce i naturální obligace. Může jí být i budoucí závazek. Jelikož je zástavní právo nedělitelné, tak trvá, i když je závazek zčásti splněn, v plném rozsahu až do splnění závazku celého.

Zánik zástavního práva se typicky váže na osud hlavní obligace. Zaniká tedy spolu se zánikem závazku, ať již splněním, ale třeba také jen novací (viz dále). Výjimkou je tzv. *pignus Gordianus*, kdy si zástavní věřitel může ponechat předmět zástavy i po jejím splacení, pokud má vůči dlužníkovi ještě jiné pohledávky (i když tyto pohledávky samy o sobě zástavou původně zajištěny nebyly). Zástava může zaniknout také splynutím dlužníka a věřitele (*confusio*) anebo skrz *remissio*, tedy vzdání se zástavního práva věřitelem.

4.1.6.3 Ostatní prostředky zajištění závazku

Existují ještě další možnosti, které zlepšovaly postavení věřitele, případně sloužili jako záruka zvyšující důvěru. Zde lze jmenovat:

- **Závdavek (*arrha*)** vznikl původně jako doklad o uzavření smlouvy a do římského práva přišel z práva semitského. Z řeckého světa pak přišla tzv. *arrha poenientialis*, která v případě, že závazek nebyl naplněn, měla trestní sankci – příjemce arrhy si ji mohl při vině druhé strany ponechat, pokud ale byl nezdar způsoben jím, musel ji vrátit a uhradit dvojnásobek její hodnoty.
- **Konvenční pokuta (*stipulatio poenae*)** je označení pro závazek dlužníka poskytnout určitou částku, jestliže závazek nebude splněn. Mohla být sjednána i neformálně, skrz pactum, ale jen u smluv chráněných žalobami *bonae fidei*. Jinak musela být zřízena stipulací.
- ***Constitutum debiti proprii*** – de facto prohlášení o uznání dluhu, které je učiněno skrz pactum, které potvrzovalo, že bude plněn určitý závazek, ačkoliv u toho závazku došlo ke změně. Pokud takto byla potvrzena naturální obligace, stávala se žalovatelnou.
- **Úroky**, které mohou plynout buď ze zákona, nebo ze smlouvy mezi stranami. V době poklasické platil **zákaz anatocismu** – tedy úroky se počítaly do doby, kdy dosáhly hodnotu původního dluhu, bylo zakázáno brát úroky z úroků. Výše úroků se v průběhu doby měnila, což opět ovlivňovalo zejména křesťanství. Pro obchodníky

a námořníky však platilo, že mohou (z důvodu rizika s jejich podnikáním spojeného) požadovat vyšší úroky.

- ***Antichresis*** – je institut související s úroky. Jde o písemnou dohodu dlužníka, který umožní věřiteli užívání své nemovitosti tak, že věřitel si plody nemovitosti odečítal od své pohledávky.
- ***Iusiurandum*** – přísaha.
- **Přepis z věci na osobu** – typicky šlo o převod závazku žalovatel-ného žalobou *bonae fidei* na závazek žalovatel-ný žalobou *stricti iuris*.

4.1.7 Nesplnění závazku

Může nastat situace, kdy závazek nebude splněn, nebo kdy dojde k nějaké jeho změně. Důvody mohou být různé, ať již spočívající v subjektech vztahu, nebo existovat mimo ně. Nesplnění závazku či jeho změna mohou vést ke škodě. Škoda (*damnum*) se skládá ze dvou složek. Tou první je škoda samotná tzv. škoda vzházející (*damnum emergens*) a tou druhou je škoda vzniklá ušlým ziskem (*lucrum cessans*). Rozdíl mezi aktuálním stavem a stavem, jaký by byl, kdyby ke škodě nedošlo, se označuje termínem *interesse*. Je třeba poznamenat, že se počítá **obvyklá cena tržní**, nelze zohledňovat cenu obliby (*praetium affectionis*).

Pro náhradu škody nestačí pouze skutečnost, že škoda vznikla, je zde ještě potřeba, aby existovala příčinná souvislost mezi škodnou událostí a škodou (kauzální nexus) a konečně by zde také mělo být zavinění.

4.1.7.1 Zavinění

Zavinění (*culpa*) může mít povahu buď jednání **úmyslného (*dolus*)** nebo **nedbalostního (*culpa*)** – v užším slova smyslu). Úmyslné jednání je takové, kdy dotyčný jedná s úmyslem přivodit daný následek. Za úmyslně způsobenou škodu se odpovídá vždy a tuto odpovědnost není možno ani smluvně vyloučit.

Nedbalost lze charakterizovat jako nedostatek péče, kterou by běžně člověk měl věnovat. Kritériem této péče je ideální pečlivý *pater familias* (*diligentis pater familias*). Justiniánské právo rozlišovalo několik typů nedbalosti:

- ***culpa lata*** – Hrubá nedbalost – tedy nevědomí toho, co by měl vědět každý, a proto se staví prakticky na roven úmyslnému zavinění.

- **culpa omnis** (*levis*) – Již zmíněná běžná nedbalost, kde je oním kritériem *diligentis pater familias*.
- **culpa in concreto** – Je nedbalost ve specifických situacích, kdy se objektivní kritérium *pater familias* snižuje na subjektivní úroveň dotyčného (*diligentia quam in suis rebus*).

4.1.7.2 Náhoda

Termín náhoda (*casus*) je v římském právu rozdělen rovněž do dvou kategorií:

Casus minor – náhoda menší, tedy odpovědnost za nezaviněné jednání (typicky třetích osob), kterému ale je možno zabránit. **Odpovědnost za tuto náhodu se označuje pojmem custodia** a má jí typicky osoba, která zdarma využívá cizí věc (výpůjčka) anebo je jí naopak cizí věc za úplatu svěřena (např. smlouva o dílo u valcháře, tedy předchůdce dnešní čistírny oděvů). Tato osoba se má chovat jako přepečlivý *pater familias* (*diligentissimus pater familias*). Typickým příkladem je odpovědnost za to, že věc bude odcizena.

Casus maior – náhoda větší, je do značné míry ekvivalentem našeho pojmu „vyšší moc“ (*vis maior*). Jde tedy takovou náhodu, které není možno zabránit. Jde typicky o živelní pohromy, ale patří sem také válečný konflikt, útok lupičů či pirátů. Nebezpečí nahodilé zkázy typicky nese vlastník (*casum sentit dominus*), jen výjimečně někdo jiný (zloděj, dlužník v prodlení).

4.1.8 Zánik závazku

Dědictvím původního nexa byl fakt, že zánik závazku byl často spojen s nutností provést *contrarius actus* – tedy akt opačný aktu zřizovacímu. Typickým příkladem je *acceptilatio* (prominutí dluhu). Z pohledu římského práva byly jednotlivé způsoby zániku děleny především podle toho, zda šlo o zánik dle práva civilního, nebo dle práva praetorského. Rozdíl spočíval v tom, že dle **civilního práva jde o zánik ipso iure**, tedy právo jako takové s danou skutečností spojuje zánik. **U praetorského práva nastává zánik ope exceptionis** – tedy na základě námitky, kterou jedna ze stran (typicky žalovaný) uplatní. Pokud dojde k praetorskému zániku, fakticky to znamená, že daný vztah dle civilního práva nezanikl a trvá, ale jeho žalovatelnost může být odražena právě námitkou.

Zánik závazku je možno dělit i podle toho, zda jde o zánik:

- s uspokojením věřitele (typicky splnění, splnutím);
- bez uspokojení věřitele (typicky prominutí dluhu);
- s částečným uspokojením věřitele (např. započtení, smír).

Splnění (*solutio*) – Aby bylo splněno, musí být splněno řádně a včas. Římané vystihovali splnění slovy „*solvere dicimus qui fecit quod facere promisit*“ – splnil ten, kdo učinil to, co slíbil. Pro splnění musel být tedy naplněn předmět. Pokud nemohl být předmět splněn, bylo možné plnit (po dohodě) jiným způsobem. Pak se rozlišovalo, zda toto náhradní plnění bylo přijato místo plněného (tedy přijetím došlo ke splnění) anebo došlo k přijetí na plnění (přijatý předmět je zpeněžen a teprve tím dojde k zániku závazku). Čas plnění by měl být dohodnut a pokud nebyl stanoven, tak platilo na požádání. Zde však se muselo počítat s přiměřenou lhůtou, přičemž může dojít i prodloužení skrz tzv. moratorium (příročí). Aby bylo plnění řádné musí pak ještě být splněno příslušné místo, kdy dlužník může plnit technicky kdekoliv. Konečně poslední požadavek je, aby plněno bylo příslušné osobě. Tou může být buď věřitel sám, ale může to být i jeho poručník, ale také osoba *alieni iuris*, či vedlejší věřitel.

Pokud není plněno včas, dochází k prodlení (*mora*), k níž může dojít na obou stranách.

Mora debitoris – Prodlení nastává, jestliže je pohledávka dospělá a dlužník bez odůvodnění neposkytl plnění. Zpravidla předchází výzva od věřitele, nicméně nemusí být vždy. Prodlení dlužníka vede ke zhoršení postavení dlužníka. Zejména se zvyšuje jeho odpovědnost až do míry náhody (*casus maior*) a také má věřitel nárok na úroky z prodlení.

Mora creditoris – Prodlení věřitele nastává, jestliže věřitel bezdůvodně nepřijme nabízené plnění, nebo neposkytne součinnost na splnění závazku. Odpovědnost dlužníka se pak snižuje jen na dolus a může rovněž požadovat náhradu případné škody, která vznikla v souvislosti s prodlením. Předmět plnění může typicky uskladnit či nechat uskladnit ve veřejné pokladně, ve výjimečných případech i prodat či zničit.

Prominutí dluhu – Jde o zánik závazku typicky bez uspokojení věřitele. Podstata spočívá v tom, že věřitel o své vůli pohledávku vůči dlužníkovi

zruší. **Nejde o jednání jednostranná, vždy má povahu dohody.** Mohlo jít o **formální zánik (*acceptilatio*)** dle civilního práva, který fungoval de facto jako opak původního závazku. Vedle toho praetor připustil žalovatelnost **neformálních dohod tzv. *pactum de non petendo***. Tato dohoda mohla znamenat vzdání se pohledávky zcela, nebo třeba jen po určitou dobu. Závazek dle práva civilního trvá, nicméně praetor umožňuje jeho nevymahatelnost skrz ochranu ve formě námitek. Ochranu mohl použít buď jen dlužník sám (*de non petendo in personam*), nebo byla poskytována i jeho nástupcům (dědicům), či spoludlužníkům (*de non petendo in rem*).

Splynutí (*confusio*) – Ve chvíli, kdy se dlužník a věřitel spojí v jednu osobu, dochází ke splynutí. Tak tomu je např. ve chvíli, kdy se věřitel stane dědicem dlužníka, nebo ve chvíli, kdy dojde ke vzniku manželství *cum in manu conventionie*.

Souběh kauz (*concursum duarum causarum lucrativum*) – Tento zánik je možný u lukrativních, tedy neúplatných, jednání. Podstata spočívá v tom, že předmět plnění se věřiteli dostane do rukou z jiného důvodu, než byl původní závazek.

Odstoupení (*recessio*) – Dvojstranné jednání o své povaze typicky nelze ukončit z iniciativy jedné strany. Nicméně za určitých okolností to lze. Typicky bylo možno odstoupit od smlouvy společenské (*societas*).

Novace (*novatio*) – Novace označuje vznik nového závazku, který ale svým obsahem odpovídá závazku původnímu a je doplněn o nějaký nový prvek (*aliquid novi*). Novým prvkem může být další subjekt (viz literární kontrakty – přepis z osoby na osobu), ale třeba také jen nová forma (ústní nahrazena písemnou...). Novace může vést k úplnému nahrazení (n. privativní) původního závazku, nebo jestli nový závazek ke stávajícímu přistoupí (n. kumulativní). Pro zánik novací bylo za Justiniána stanoveno, aby vůle k novaci byla jasně vyjádřena. Pojem novace se používá i ve vazbě na litiskontestaci, která má tzv. povahu nutné novace. Dojde-li novací k zániku původního závazku, z povahy věci dojde k tomu, že zaniknou i všechny akcesoricky navázané závazky.

Smrt, kapitisdeminuce – historicky závazky nejspíš vždy zanikaly smrtí, nicméně postupně se staly ve většině případů zděditelné. Na druhou stranu

v situaci, kdy povaha závazku byla úzce navázána na subjekty, musely tyto závazky zaniknout smrtí jedné ze stran. Tak typicky společenská smlouva (*societas*), která byla postavena na důvěře, dále pak třeba příkazní smlouva (*mandatum*) a pochopitelně také pracovní smlouva (*locatio-conductio operarum*), podobně i smlouva o dílo, pokud se vázalo na specifické vlastnosti zhotovitele.

Druhotná nemožnost plnění – Závazek z tohoto důvodu zaniká, jestliže předmět jeho plnění **po vzniku závazku se stane nemožným**. Tak tomu je u individuálně určených plnění, neboť genericky určené věci nezanikají (*genus perire non censetur*). Pokud jde o zánik z důvodu vyšší moci, nenese typicky dlužník vinu, pokud jde o zánik z jeho viny, je zde na místě náhrada škody.

Praetorské právo, vedle již výše uvedeného neformálního prominutí dluhu, uznalo ještě další dva způsoby ukončení závazku.

Smír (*transactio*) byl nejprve paktem, následně innominátní smlouvou (viz dále u reálných kontraktů). Jeho podstata spočívá v tom, že strany sporu si vzájemnou dohodou učiní ústupky tak, aby byl soudní spor mezi nimi zažehnán.

Započtení (*compensatio*) je situací, kdy obě strany vůči sobě mají nějaké pohledávky – ty si potom vzájemně odečítají. Není ovšem možno započítat všechny pohledávky. Musí jít o pohledávky: vzájemné (tj. ne vůči třetím osobám), stejného druhu (kauza však může být rozdílná – např. zápůjčka, koupě, nájem...) a dále musí být platné, dospělé (tj. splatné) a snadno dokazatelné. Započítat nelze některé typy pohledávek – např. pohledávku z krádeže, úschovy, některé alimentární pohledávky a pohledávky vůči státní pokladně.

Závazek dále zaniká třeba splněním rezolutivní podmínky, vypršením lhůty, osvobozujícím rozsudkem, popř. pokud došlo k *restitutio in integrum*.

4.2 Kontrakty, kvazikontrakty a pakta

Moderní smluvní právo stojí na zásadě, že cokoliv si strany mezi sebou dohodnou, je závazné, což se obvykle vyjadřuje latinským rčením *pacta sunt servanda*. Tato zásada však má kořeny až ve středověku a je třeba zdůraznit,

termín *pactum* nebyl v římském právu výrazem pro smlouvu. Šlo jen o neformální dohodu, které se zpočátku neposkytovala právní ochrana.

Smlouvu vyjadřoval termín *contractus*, a tak jen kontrakt byl právně vymahatelný. Zároveň však platila typová vázanost – počet kontraktů byl pevně dán právem. Teprve postupně skrz činnost praetora se i pro další situace postupně objevovaly žaloby a teoreticky tak vznikly „nové smluvní typy.“ Sám výraz *contractus* v sobě nese podstatu, že jde o jednání více stran – které se spolu („*con*“) musí dohodnout („*trahere*“), lze ho doslovně přeložit jako „táhnout spolu.“ **Jde tedy o jednání vícestranné, kdy strany se musí shodnou – konsensus je potřebný pro vznik každého kontraktu.**

Základní členění kontraktů je na **kontrakty formální a kauzální (neformální)**. Formální kontrakty spočívaly v pevně stanovené formě, ať již ústní (verbální kontrakty) nebo písemné (literární), a kauza (důvod) vzniku takového smlouvy byl podružný. Tato jejich vlastnost svým způsobem dokázala vyvážit absenci výše zmíněné obecné závaznosti. Kauza byla naopak důležitá pro druhou skupinu kontraktů, které svou povahou byly neformální – tedy bylo je možno uzavřít v jakékoliv formě. Kauzální kontrakty se dělí na reálné – ke svému vzniku potřebují, aby alespoň jedna ze stran poskytla slíbené plnění a konečně konsensuální, které jsou vývojově nejmladší a ke svému vzniku postačí, když mezi stranami dojde ke shodě – konsensu.

Dalším dělením kontraktů je **dělení na jednostranné kontrakty a dvojstranné kontrakty, které nelze zaměnit s dělením na jednání jedno či vícestranné**. Smlouva je vždy jednáním dvojstranným. V případě kontraktů dělení vychází z toho, které straně se poskytuje ochrana skrz žalobu. U jednostranných kontraktů (všechny formální kontrakty a z reálných pak *mutuum*) disponuje žalobou jen jedna strana. Je tedy jednoznačné určit, kdo je dlužník a kdo věřitel (jen ten totiž disponoval žalobou). U dvojstranných kontraktů pak platí, že obě strany disponují žalobami, nicméně je třeba odlišit, zda je postavení obou stran shodné. Pouze u tzv. *synallagmat* (smlouva kupní, nájemní, společenská a většina inomínátních kontraktů) je postavení stran skutečně rovné a každá strana je dlužníkem i věřitelem zároveň. V případě ostatních kauzálních kontraktů (výpůjčka, úschova, zástava, příkazní a výprosa) je postavení stran nerovné – vždy zde bude existovat žaloba

na vrácení věci (*actio directa*), ale druhá strana může žalobu použít jen tehdy, pokud jí s výkonem smlouvy vznikly náklady, nebo škoda (*actio contraria*).

4.2.1 Formální kontrakty

Podstata formálních kontraktů spočívá k tomu, že ke vzniku těchto kontraktů je potřeba, aby zde byl **nejen konsensus**, ale musí být splněna i **patřičná forma**. Podle formy se kontrakty rozlišují na verbální a literární.

Zatímco literární kontrakty v době poklasické více méně vymizely, verbální kontrakty vydržely do Justiniánského období a jejich dozvuk je možno nalézt i ve středověkých kodifikacích (např. v Koldínových Právech městských Království českého).

Všechny formální kontrakty byly **jednostranné kontrakty**. U každé ze smluv tedy existovala pouze jedna žaloba, k níž byl oprávněn věřitel. Dlužník neměl žádnou žalobu, ale pouze námitky.

4.2.1.1 Verbální kontrakty

Ne každá ústně uzavřená smlouva je verbální kontrakt. Verbálním kontraktem je pouze smlouva uzavřená ústně v **přesně dané podobě – dání slibu (stipulace v širším slova smyslu)**. V obecné rovině byly rozlišovány dva druhy verbálních kontraktů:

- **sponse** – je závazek, který mohou uzavřít pouze Římané, a proto také musí být učiněn pouze v latině;
- **stipulace** – obecnější povaha, mnohem širšího rozsahu, je možno se jí zavazovat i s cizinci, a tedy vedle latiny je přípustná i řečtina, popř. další jazyky.

Podstata verbálního kontaktu spočívá v tom, že věřitel položí otázku a na tuto otázku dlužník odpoví. Vedle požadavku **otázka-odpověď** platilo v klasické době, že pro obojí musí být užít **stejný jazyk** a také stejná **formula (slova)**. Platná obligace by měla podobu:

- *DARI SPONDES? SPONDEO! – Slibuješ dát? Slibuji!*
- *FIDEI PROMITTIS? FIDEI PROMITTO! Na svou čest přislubuješ? Na svou čest přislubuji!*
- *PISTEI KELEULEIES? PISTEI KELEULO!*

Naopak nevznikne pokud bude znít takto:

- *PROMITTIS? FIDEI PROMITTO!* – smlouva nevznikla, neboť bylo použito různých slov
- *FIDEI PROMITTIS? PISTEI KELEULO!* – smlouva nevznikla, neboť bylo použito stejné slovo ale v jiném jazyce (latina/řečtina)

Postupem času v poklasické době docházelo k tomu, že formální náležitosti byly zvolňovány, zejména stran jazyka a posléze i užití formulace. **Stipulace nevyžadovala svědka**, dokladem o ní byla listina, která byla sepsána. V době justiniánské už i tato listina stačila, tedy nebylo potřeba prokázat, zda skutečně stipulace proběhla. I když postačovala jen ona listina, stále platilo, že jde o závazek ústní, nikoliv písemný.

Od počátku byly **dvě výjimky**, kdy ke vzniku závazku stačilo **pouhé ústní prohlášení dlužníka**, aniž by věřitel položil otázku. První byl **slib věna** (*dotis dictio*), ale jen pouze pokud byl slibován *paterem familias*, nevěstou, nebo jejím dlužníkem. Druhou výjimkou byl **slib propuštění patronovi**, tedy svému bývalému pánovi, že mu i po propuštění bude zachovávat úctu.

Actio ex stipulatu – žaloba ze stipulace, byla žalobou, kterou se věřitel mohl domáhat slíbeného plnění. Tato žaloba svou povahou byla žalobou přísného práva (*a. stricti iuris*).

Význam formálních kontraktů v systematice římského práva je spojen především s tzv. typovou vázaností smluv. Jelikož kontrakt pro svůj vznik vyžadoval souhlas a splnění formy, ne však konkrétní kauzu. **Kauzou – důvodem – stipulace mohlo být jakékoliv právem dovolené jednání.** Stipulace se využívala typicky k tomu, že se skrz ni zajistila vymahatelnost neformálních dohod (*pacta*), které strany uzavřely v návaznosti na jinou smlouvu. S ohledem na charakter *stricti iuris iudicii* navíc byla tato žaloba poměrně jednoduše vymahatelná, a tak se jevila jako praktická i tam, kde by i *pactum* mohlo být vymáháno (např. *pacta adiecta*).

Skrz stipulaci se třeba původně zajišťovala odpovědnost za vady u kupní smlouvy. V případě zápůjčky (*mutuum*), která sama o sobě byla neúplatná, pak stipulace sloužila ke zřízení úroků. Nešlo však o akcesorické kontrakty, které by sledovaly osud hlavní obligace. Šlo o zcela samostatné smlouvy, které však svou kauzou byly navázány na jiná jednání. Pokud by tento

důvod (*causa*) stipulace, který vycházel z oné jiné smlouvy, nenastal, nemělo to původně na platnost stipulace vliv. Později bylo možno se bránit námitkou podvodu (*exceptio doli*).

Stipulace byla využívána i na zajištění skutečnosti, že dlužník splní nějakou svou povinnost v podobě kauce. Využita tak byla v souvislosti s kaucí hrozící škody (*cautio damni infecti*) nebo Muciánská kauce (*cautio Muciana*) u negativně formulované suspenzivní podmínky v dědickém právu (viz dále). Praetorská stipulace byla rovněž jedním z mimořádných prostředků magistrátských.

Řadíme sem rovněž: vadiaturu (zaručení se třetí osoby, že se žalovaný dostaví k soudu), praediaturu (držitel se zavazuje vydat předmět držby osobě, kterou soud určí vlastníkem), nebo sliby na zajištění hlavní obligace typicky ve vazbě na ručení (*adstipulatio, fideiussio, fideipromissio*).

4.2.1.2 Literární kontrakty

Literární kontrakty nenabývaly v římském právu takového významu jako verbální a také v době poklasické postupně vyšly z užívání. Podobně jako u verbálních, i v případě literárních kontraktů jimi **není každá psaná smlouva, ale jen smlouva v určité stanovené podobě.**

Přepisované pohledávky (*expensilatio, nomina transcriptia*)

Tyto závazky byly vlastní Římanům a fungovaly v době předklasické a ještě v době klasické, následně však vymizely. Podstata spočívala v tom, že věřitel se souhlasem dlužníka pořídil zápis, že nějaké osobě byla vydána nějaká finanční částka. Tímto zápisem vznikl závazek dané osoby částku splatit. Slovo přepisované odkazuje k tomu, že zde existovala již nějaká jiná starší smlouva, která tímto přepisem byla zrušena. **Přepisované pohledávky byly novací starších závazků**, kdy původní závazek zanikl a vznikl skrz přepsanou pohledávku závazek nový o stejném obsahu, ale s nějakým novým prvkem.

V rámci přepisovaných pohledávek byly rozlišovány dvě situace a to:

- **Přepis z osoby na osobu** – Osoba A zapíše „jako vydané“ osobě B to, co osobě A dluží osoba C. Novace zde spočívala ve výměně subjektů dlužníka, kdy de facto C delegoval jako dlužníka místo sebe B. Využívala se proto, že povaze obligace bránilo,

aby do závazku vstoupila třetí osoba. Její hlavní nevýhodou bylo, že zánikem původní smlouvy zanikly i veškeré zajišťovací instituty na ní akcesoricky navázané.

- **Přepis z věci na osobu** – V tomto případě nejde o změnu subjektů, ale zapsán je dluh z jiné smlouvy, která mezi stranami existuje, typicky kupní, nebo nájemní. Význam spočívá v tom, že žaloby z přepisovaných pohledávek jsou v režimu přísného práva, zjednodušoval věřiteli přepis na tento typ smlouvy vymahatelnost jejich pohledávky (kupní i nájemní smlouva má žaloby *bonae fidei*).

Literárních obligací bylo vícero druhů, některé z nich vycházely z řeckého práva, což lze dovodit i z jejich názvů. Tyto ale byly spíše typické pro peregriny. Jde o:

- **Chirographae** – Jednalo se o dokument napsaný pouze v jediném vyhotovení potvrzeném věřitelem. Původně měl pouze důkazní hodnotu.
- **Syngraphae** – Dokument má dvě vyhotovení, jedno zůstalo dlužníkovi, druhé věřiteli. Byly často využívány k lichvě.

Za Justiniána bylo jako „*scriptura*“ uznáváno, když vydavatel dluhopisu ve stanovené lhůtě nepopřel částku. Tím zanikla stipulace, ale platil (dle institucí) dál závazek psaný.

4.2.2 Kauzální kontrakty

Pro kauzální kontrakty není rozhodující, v jaké formě jsou uzavřeny – mohou být uzavřeny písemně, stejně dobře jako ústně. Důležité však je, aby jednáním byla naplněna jejich kauza.

Kauzální kontrakty se dělí na reálné a konsensuální.

4.2.2.1 Reálné kontrakty

Termín reálné kontrakty odkazuje ke skutečnosti, že tento kontrakt se **kontrahuje „věcí“ – tedy smlouva vzniká až v okamžiku, kdy jedna ze stran poskytne plnění**. Jakékoliv jednání před tímto poskytnutím plnění je pouhou dohodou o tom, že bude smlouva uzavřena (*pactum de contrahendo* – smlouva o smlouvě budoucí) a v tomto pohledu nebylo původně vymahatelné, jelikož šlo o *pactum*. Z hlediska historického je možno reálné kontrakty

označit za patrně nejstarší skupinu smluv, i proto je Gaius ve své učebnici zmiňuje na prvním místě.

Reálné kontrakty jsou kauzálními, tedy není potřeba přesně dané formy, jediné je tedy třeba kauzy (důvodu) a již zmíněného předání věci (poskytnutí plnění).

Z hlediska systematiky rozlišujeme dvě skupiny reálných kontraktů, které se od sebe výrazně odlišují. Jde o kontrakty pojmenované a tzv. innominátní, neboli kontrakty nepojmenované. Pojmenované kontrakty jsou historicky starší a jejich název odkazuje na skutečnost, že jde o skutečné smluvní typy. Naopak innominátní jsou kontrakty, které jako samostatnou soubornou kategorii zná až justiniánské právo, i když jednotlivé smlouvy do inominátních kontraktů řazené vznikaly již v době principátu.

Pojmenované kontrakty

Do pojmenovaných kontraktů řadíme celkem čtyři smluvní typy: *mutuum* (zápůjčka), *commodatum* (výpůjčka), *depositum* (úschova) a *pignus* (zástava ruční). Jejich společným základním znakem, krom skutečnosti, že vznikají až při předání věci, je skutečnost, že **jsou lukrativní – tedy neúplatné**. Předmětem těchto kontraktů je jedna věc, která se jednou stranou poskytuje druhé a následně je vrácena. Z hlediska žalob je možno pak třeba oddělit *mutuum*, které je jednostranným kontraktem, tedy žalobou zde disponuje pouze jedna strana. Naopak zbývající tři kontrakty jsou pak kontrakty dvojstrannými nerovnými. Existují zde tedy dvě žaloby, zatímco však žaloba na vrácení poskytnuté věci zde existovala vždy (*actio directa*), druhou žalobu (*actio contraria*) bylo možno použít pouze ve specifických situacích (pokud s věcí byly spojeny náklady, nebo vznikla nějaká škoda).

Z hlediska odpovědnosti za škodu, která na věci vznikne, u těchto smluv funguje tzv. **princip utility – ta ze stran, která má z kontraktu větší prospěch, nese také vyšší míru rizika za vzniklou škodu**.

Zápůjčka – mutuum

Podstata smlouvy o zápůjčce spočívá v tom, že jedna osoba poskytne druhé osobě genericky určenou věc. Jelikož předmětem je genericky určená věc, dlužník není v tomto případě zavázán vrátit tutéž věc, nýbrž věc téhož

druhu – de facto dojde k tomu, že věřitel převede vlastnické právo ke své druhově určené věci na dlužníka a ten má následně patřičné množství vrátit. Nejtypičtějším předmětem byly pochopitelně peníze, ale bylo možno podobně poskytnout i jinou genericky určenou věc. Vzhledem k tomu, že šlo o jednání neúplatné, tak věřitel neměl nárok na nic víc než na tolik, kolik půjčil. Není zde dokonce ani nárok na úrok z prodlení. Pochopitelně bylo obvyklé, že byly brány i úroky (*usurae*). Ty však neplynuly z mutua samého, ale byly sjednávány zvlášť v samostatné smlouvě, typicky ve formě stipulace. Nebezpečí náhodné zkázy věci snáší dlužník a jelikož je předmětem druhově určená věc, nedojde k zániku druhotnou nemožností plnění. Od tohoto pravidla bylo možno se smluvně odchýlit (viz dále *fennus*).

SC Macedonianum – jeho cílem bylo omezit peněžité zápůjčky hotových peněz, které byly poskytovány osobám *alieni iuris* typicky s dobou splatnosti „až se stanou *sui*“. Důvodem úpravy byla vražda, které se dopustil Macedo (viz název, výjimka z typického názvu dle rogátorů normy) na svém otci, aby se dostal k jeho penězům. Smlouva s takovouto doložkou sice zůstávala platnou, ale stávala se nežalovatelnou a závazek byl platný jen jako naturální obligace. Tato úprava se nepoužila, pokud *pater familias* synovo počínání schválil (i dodatečně), nebo pokud byla částka vynaložena pro otce.

Procesní ochrana byla realizována skrz dvojici žalob, dle toho, co bylo předmětem zápůjčky. Žalobou tedy vždy disponoval jen věřitel, který danou věc poskytl a žaloba směřovala na její vrácení. Obě tyto žaloby byly **žalobami přísného práva** (*actiones stricti iuris*) – zněly na *certum*.

- *Actio (condictio) certae creditae pecuniae* – v případě půjčky peněz;
- *Actio (condictio) certae creditae rei* – u jiných genericky určených věcí.

Fennus

Vedle neúplatné zápůjčky znalo římské právo i půjčku, která byla spojena s úrokem přímo. Šlo o *fennus*. Jeho nejtypičtější využití bylo v námořním obchodu, kdy hrálo roli i určitého námořního pojištění (*fennus nauticum*). *Fennus* fungoval tak, že šlo o půjčku peněz, jejichž vrácení bylo spojeno s odkládací podmínkou, že se loď zdárně vrátí do přístavu. *De facto* tak osoba půjčující peníze přebírala riziko ztroskotání. Jelikož šlo o smlouvu aleatorní (riskantní), měl věřitel při zdárném návratu nárok nejen na vrácení částky,

ale také na úrok, který byl vyšší než úrok běžný. Původně jeho výše závisela na dohodě stran, Justinian jej omezil na *userae centisime* (12 % ročně). Podobným způsobem uzavírána smlouva i s rybáři (*fenus quasinauticum*). **Fenus sám o sobě nebyl reálným kontraktem**, ale zřizoval se zpravidla stipulačním slibem.

Půjčka, výpůjčka – commodatum

Výpůjčka se od zápůjčky odlišuje předmětem. V případě výpůjčky komodant (půjčitel) poskytuje do užívání na určitou dobu komodatáři (výpůjčitel) individuálně určenou věc typicky nezuživatelnou. V tomto případě je tedy komodatářovou povinností vrátit nikoliv věc téhož druhu, ale právě onu věc, která mu byla poskytnuta, nebo uhradit škodu. Po uvedenou dobu tedy komodatář může věc bezplatně užívat, přičemž z věcněprávního pohledu není držitelem, ale jen detentorem. Doba, na niž je předmět poskytnut, musí být určena přesně, pokud by tomu tak nebylo, jde o *prekarium* (viz dále). Obě žaloby u *commodata* jsou typově tzv. žaloby volného práva (*a. bonae fidei*).

Komodant – Jeho povinností je poskytnout bezplatně individuálně určenou věc do detence komodatáři a snášet důsledky běžného opotřebení věci. Má povinnost uhradit komodatáři škodu, která by komodatáři vznikla v důsledku nějaké vlastnosti věci, na kterou jej komodant neupozornil. Stejně tak je povinen komodatáři uhradit nutné a užitečné náklady, které komodatář na věc vynaložil. Snáší nebezpečí náhodné zkázy věci (*casus maior*).

Actio commodati directa – Na vydání věci a všeho, co k ní přibylo, případně na náhradu škody, která na věci vznikla.

Komodatář – Má právo věc používat po uvedenou dobu smluveným způsobem a po uplynutí doby je povinen ji vydat. Jelikož jde o jednání neúplatné, odpovídá, pokud by škoda na věci nastala jeho úmyslem (*dolus*), nedbalostí (*culpa*), ale dopadá na něj tzv. *custodia*. Jeho odpovědnost tak stoupá až na náhodu menší (*casus minor*), typicky tedy odpovídá za krádež. Pokud by porušil smluvní podmínky, dopouští se krádeže užíváním a stejně jako při prodlení odpovídá i za vyšší moc.

Actio commodati contraria – Nárok na náhradu škody, která by mu užíváním věci vznikla, či kterou by věc způsobila, nárok na úhradu nákladů nutných a užitečných. Do uhrazení nákladů má na věci retenční právo.

Výprosa – precarium

Velmi blízkým kontraktem ke commodatu je výprosa (*precarium*). V zásadě rozdíl mezi commodatem a výprosou spočívá v tom, že u výprosy není pevné časové omezení jejího trvání. Jinými slovy, u prekaria je věc poskytnuta, aniž by byla dohodnuta doba, na níž se tak stalo. Tato smlouva tak končí v okamžiku, kdy bude prekarista o vydání věci požádán. I když jde o smlouvu, která má dlouhodobější charakter, prekarista byl jen detentorem, tedy nemohl takto užívanou věc vydržet.

Výprosa není reálný kontrakt pojmenovaný, ale naopak innominátní. Původně byla chráněna jen skrz *interdictum de precario*, následně pak *actio praescriptis verbis*.

Úschova – depositum

Podstata úschovy spočívá v tom, že deponent (uschovatel) u depositáře (schovatel) uloží nějakou svou věc. Může jít o předmět genericky nebo individuálně určený, může jím být i zvíře, ale musí to být věc movitá. Po uplynutí doby, nebo na vyžádání, je povinen depozitář vydat deponentovi věc a vše, co k ní přibýlo.

Jelikož ze vztahu má prospěch deponent, platí pravidlo, že depozitář obecně odpovídá pouze za škodu, která by vznikla jeho zlým úmyslem. Respektive za nedbalost pouze ve dvou případech. Předně u tzv. hrubé nedbalosti (*culpa lata*), neboť ta podle justiniánského pojetí je blízká zlému úmyslu (*culpa lata dolo comparabitur*). Vedle toho má zde význam ještě tzv. **culpa in concreto** – jde o situaci, kdy by o svěřenou věc pečoval hůře, nežli o své vlastní věci. V tomto případě, podobně jako v několika dalších výjimečných situacích (např. societa, tutela), se objektivní kritérium nedbalosti (péče řádného otce rodiny) snižuje na úroveň subjektivní, kdy měřítkem je dotyčný sám. Pokud se o své věci stará nepořádně a stejně (špatně) se bude starat o uschovanou věc, není odpovědný. Pokud by se však o cizí věc staral hůře nežli o své, již odpovědný bude. Od tohoto je možno se odchýlit smluvně, případně, pokud by byla úschova ve prospěch depozitáře (např. sám se k úschově nabídl), tak bude depozitář odpovídat i za náhodu menší (*custodia*). **Depozitář nesmí věc, kterou má v úschově používat**, jinak se dopouští krádeže. Obě žaloby u deposita mají povahu žalob volného práva (*a. bonae fidei*).

Deponent má povinnost předat věc, snáší všechna rizika škody na věci až do míry běžné nedbalosti depozitáře.

Actio depositi directa – Na vrácení uschované věci či náhradu škody, žaloba má infamující následky.

Depozitář má za povinnost bezplatně pečovat o věc jemu svěřenou a vydat ji následně deponentovi. Pečovat o ni musí alespoň tak dobře, jako o svou vlastní.

Actio depositi contraria – Na náhradu užitečných nákladů či na náhradu škody, jež věc způsobila (je třeba ještě zmínit retenční právo, které měl).

Specifické druhy úschovy

Sekvestura je pojem označující úschovu předmětu, o němž se vede vlastnický spor. Do doby rozhodnutí má věc u sebe v úschově třetí, nezávislá osoba – sekvestr. Na rozdíl od ostatních uschovatelů má sekvestr k dispozici právní ochranu – je sice detentorem, ale v pozici tzv. odvozeného držitele. Sekvestura může být spojena s příkazní smlouvou, nebo s námezdní smlouvou. Sekvestura je institut známý dnes např. v Code Civil a ABGB, v našem právu jeho specifická úprava již není.

Depositum miserabile (nezbytná úschova) je úschovou v nenadálé tísní, např. vyvolané přírodní pohromou atp. Na vrácení věci pak byla prosti němu deponentovi udělena *actio in duplum*, tedy má uschovatel nárok na dvojnásobek hodnoty uschované věci. Justinián *duplum* omezil jen na situace, kdy dotýčný podvodně nechtěl věc vydat.

Depositum irregulare (nepravidelné depozitum) označuje situaci, kdy je předmětem úschovy věc genericky určená, tedy typicky peníze. V případě deposita irregulare je depozitář povinen vrátit nikoliv tytéž peníze, ale tentýž obnos (shodnou částku). Jinými slovy, může u něj uschované peníze použít. Stává se jejích vlastníkem a nese také riziko jejich zkázy. V tomto ohledu jde o jistou kombinaci deposita a mutuu, a je možno tuto úschovu považovat za předchůdce dnešního bankovního systému. Výhodou oproti obyčejnému mutuu byl mimo jiné fakt, že *actio depositi directa* je žalobou volného práva, a tedy bylo možno si vedle částky skrz paktum sjednat úroky, a stejně tak zde měly místo i úroky z prodlení. Dále není u tohoto deposita možno použít námitku opírající se o SC Macedonianum. Konečně má žaloba v tomto případě infamující následky.

Zástava ruční – pignus

Ruční zástava je zajišťovací institut (viz kapitola věcná práva k věci cizí a zajištění závazku). Tento aspekt má vliv na **označení stran, kdy věřitel a dlužník odpovídá hlavní obligaci s níž je pignus spojen**, tedy oproti obsahu zástavy je de facto „opačné“. Podstata závazku spočívá v tom, že zástavní dlužník předá nějakou věc (movitou i nemovitou) do detence zástavního věřitele, který má věc u sebe jako záruku, že jeho pohledávka bude splacena. Jelikož zástava je učiněna v jeho prospěch, odpovídá zástavní věřitel za škodu na věci až do míry náhody menší (tj. *custodia*). Zástavní věřitel je detentor, ale má pozici odvozeného držitele.

Zástavní dlužník je povinen předat věc věřiteli. Je povinen také uhradit škodu, kterou by věc jeho vinou věřiteli způsobila, stejně tak škodu, pokud věc vydával za cennější, než ve skutečnosti byla, nebo že šlo o věc již jinému zastavenou či o cizí věc (pokud by o tom zástavní věřitel dříve od dlužníka nevěděl).

Actio pigneraticia directa – Na vrácení věci, popř. přebytku nad rámec dluhu (hyperochy) u zástavy prodejně.

Zástavní věřitel je povinen věc přijmout do zástavy a následně ji vrátit, je-li dluh splacen, popř. pokud zanikl dluh z nějakého jiného důvodu. Pokud je věc vrácena, vrací se se vším, co k ní zástavní věřitel získal. Po dobu, kdy ji má u sebe odpovídá až do míry náhody menší (*custodia*). Pokud není výslovně dohodnuto, nesmí danou věc používat. V případě prodeje má jednat obezřetně a šetřit zájem svůj, ale i zástavního dlužníka.

Actio pigneraticia contraria – Směřuje především na škodu, za niž odpovídá dlužník a dále pak na užitečné náklady, které věřitel na věci učinil, nebo které byly spojeny s prodejem věci.

Obě žaloby u pignu mají povahu žalob volného práva (*a. bonae fidei*). **Tyto žaloby byly používány** i v případě, že nebyla věc odevzdána – tedy u zástavy ve formě hypotéky.

Nepojmenované kontrakty – innominátní kontrakty

Reálné kontrakty nepojmenované byly civilnímu právu neznámé, postupně se vyvíjely v době klasické a poklasické, zejména v režimu

praetorské práva. Historický vývoj začal v případech, kdy jedna ze stran poskytla straně druhé nějaké plnění a očekávala slíbené protiplnění. Pokud toto protiplnění nebylo poskytnuto, jediné, na co zde měl věřitel nárok bylo, aby mu jím poskytnuté plnění bylo vráceno (*condictio ob causam datorum*) z důvodu nenaplnění kauzy (*causa non secuta*). Nicméně v řadě případů vrácení protiplnění nebylo cílem věřitele, jeho cílem bylo, aby druhá strana poskytla slíbené plnění.

S jistotou již od počátku principátu toto bylo reflektováno a dle převládajícího názoru Prokuliánů zde našli uplatnění žaloby, kde bez použití technického označení smlouvy byl daný vztah v intenci popsán (*actio praescriptis verbis*), jedinou výjimkou v praetorském ediktu byla *actio de aestimato* (viz dále), která byla za vzor ostatním. Tento vývoj byl však završen až za Justiniána (žaloba se též označovala jako *actio in factum civilis*). I v Justiniánském právu zůstala vedle možnosti vymáhat slíbené plnění, možnost žádat poskytnuté plnění zpět skrz *condictio ob causam non secutam*, ale ta nově nebyla připouštěna v situaci, kdy věc vzala za své bez viny zavázaného.

Innominátní kontrakty jsou typické tím, že vznikají v okamžiku, kdy alespoň jedna ze stran poskytne plnění (jde o reálné kontrakty). Dalším charakteristickým znakem je, že v drtivé většině jsou zde dvě věci, které se poskytují, jedna věc přitom představuje protihodnotu druhé, a tedy tyto kontrakty jsou ve většině úplatné (onezrozní). To také vede k tomu, že obě strany jsou zároveň věřiteli a zároveň dlužníky, a tedy jde o kontrakty dvojstranné rovné (*synallamata*). V tomto ohledu mají mnohem blíže svými vlastnostmi ke konsenzuálním kontraktům. V případě, že strana, která plnila, se rozhodla odstoupit od smlouvy, měla k dispozici *condictio ex penitentia*.

Justinián kategorizoval innominátní kontrakty nikoliv podle typu smlouvy, ale podle způsobu plnění:

- **do ut des** – dávám, abys dal;
- **do ut facias** – dávám, aby udělal;
- **facio ut des** – dělám, abys dal;
- **facio ut facias** – dělám, aby udělal.

Většina innominátních smluv je úplatná a z hlediska práv a povinností jde o synallagmata – kontrakty dvojstranné rovné. V tomto mají blíže ke kontraktům konsensuálním.

Typické innominátní kontrakty

Vetešnická smlouva (*aestimatum, contractus aestimatorius*) je smlouva, která svou povahou má dnes nejbližší tzv. komisnímu prodeji. Jde patrně o jeden z nejstarších inominátních typů. Její podstata spočívala v tom, že jedna osoba předá osobě druhé nějakou svou věc a poverí ji, aby onu věc prodala za dohodnutou cenu. Pokud se to nepodaří, má být věc vrácena. Pokud se prodávajícímu podaří věc prodat za vyšší cenu, může si rozdíl mezi stanovenou a výslednou cenou ponechat. Prodávající odpovídá za nedbalost, pokud by si vyžádal k prodeji, tak i za *custodii*.

Směna (*rei permutatio*) je nejbližší kupní smlouvě a šlo o nejstarší typ kupní smlouvy. Za kupní smlouvu směnu považovali Sabiniáni, ale Justinian se přiklonil k názoru Prokuliánů, dle nichž jde o dvě různé smlouvy. Zatímco u kupní smlouvy se věc poskytuje za finanční částku, u směny dochází k výměně dvou věcí. Jelikož jde o reálný kontrakt, tak v případě směny dochází také současně k převodu vlastnického práva. Směnou smlouvou se převádí vlastnické právo k věci, ochrana za právní a faktické vady byla podobná jako u kupní smlouvy, u právní vady nebylo třeba čekat až na evikci, stačilo, když se dotýčný dozvěděl, že převodce nebyl vlastník.

Smír (*transactio*) je označení pro situaci, kdy obě strany sporu si vzájemně činí ústupky, aby se vyhnuly potenciálnímu soudnímu sporu. Smír je v tomto ohledu nejen smlouvou, ale z pohledu praetorského práva jde také o způsob, jak může zaniknout existující závazek. I v dnešní době jsou před každým jednáním strany soudem dotazovány, zda nedošlo ke smíru, neboť je i zájem státu, aby spor byl vyřešen smírem. Mezi innominátní kontrakty se dostal až v poklasickém právu, původně šlo o pouhé pactum.

Výprosa (*precarium*) byla již zmíněna výše ve vazbě na commodatum.

Datio ad experiendum, inspiciendum vendendum – věc je poskytnuta druhé osobě na vyzkoušení, ocenění a následně případně na prodej.

4.2.2.2 Kontrakty konsensuální

Konsensuální kontrakty je možno označit za nejmladší vývojový stupeň kontraktů. Tyto kontrakty jsou neformální a pro jejich vznik postačuje, aby mezi smluvními stranami došlo ke konsensu – tedy shodě mezi nabídkou (oferta) a jejím přijetím (akceptace). Žádná další náležitost nebyla vyžadována, podmínkou nebylo ani předání věci, ani např. poskytnutí závdavku (*arrha*). Klasické právo zná čtyři konsenzuální kontrakty.

Kupní smlouva – *emptio-venditio*

Kupní smlouva, nebo také starším názvem smlouva trhová, je patrně nejčastějším smluvním typem. Podstatou kupní smlouvy je **směna věci za peníze**. Kupní smlouva má společnou historii se smlouvou směnou – v dobách, kdy ještě nebyly ražené peníze a šlo o reálný obchod. Následně (někdy ve 2. stol. př. n. l.) se ale oba typy oddělily, což definitivně potvrdil Justinián. **Kupní smlouva je úplatný synallagmatický (dvojstranný rovný) vztah.**

Předmětem kupní smlouvy může být jakákoliv **věc *in commercio***. Může jí být nejen věc bezvadná, ale i vadná či dokonce zkažená (pokud to strany tak chtějí). Může jí být i věc ještě neexistující. V takovém případě se rozlišuje dvě situace. Předně *emptio rei speate*, kdy je kupní smlouva uzavřena s odkládací podmínkou (např. že koupené zvíře se narodí živé). Vedle toho existovala *emptio spei*, tedy „koupě naděje“. V tomto případě byla kupována věc bezpodmínečně. Šlo o obchod aleatorní, tedy rizikový. Typicky byl takový obchod uzavírán se zemědělci na úrodu na další rok, kdy byla ujednána kupní cena bez ohledu na výši úrody. Na dobré úrodě tak kupující profitoval, v případě špatné však nesl riziko.

Cena musela být určena v ražených penězích. Cena musela být určitá – tedy nemusela být stanovena pevná částka, ale musel být stanoven způsob, jak bude vypočítána. Výše ceny byla otázkou dohody stran, mohla být určena i osobou třetí. Nebylo však možné, aby cenu určil výhradně jeden ze smluvních partnerů (druhý se *de facto* vzdal práva o její výši jednat). Výše ceny nemusela odpovídat hodnotě věci, tedy mohla být jak vyšší, tak nižší. Teprve Justiniánské právo stanovilo, že v případě nemovitostí nebude smlouva platná, pokud je cena pod polovinou hodnoty (tzv. *laesio enormis*). Kupec však platnost smlouvy zachoval tím, že cenu dorovnal.

Kupující (*emptor*) je povinen zaplatit dohodnutou cenu a převzít věc a vše, co k ní přibýlo. Platí zde regule *periculum est emptoris* – tedy od okamžiku uzavření kupní smlouvy nebezpečí náhodné zkázy věci (*vis maior* – vyšší moc) přechází na kupujícího, a to i když věc ještě ani nepřevzal. Tato zásada však platila jen u individuálně určeného předmětu koupě, ne u věcí genericky určených a rovněž ne v situaci, kdy byla uzavřena pod odkládací podmínkou. Mělo se za to, že smlouva, uzavřená pod odkládací podmínkou je platná, ale účinky vznikají až splněním podmínky. Pokud jedna ze stran plnění poskytla, mohlo takové plnění mít povahu innominátních smluv (např. koupě na zkoušku).

Prodávající (*venditor*) – měl povinnost převést na kupujícího předmět koupě a vše, co k němu přibýlo. Koupí se nepřevádělo vlastnictví, ale **prodávající odpovídal kupujícímu za *habere licere* – tj. nerušenou držbu.** Tím kupujícímu zaručoval, že nikdo nemá k věci lepšího práva než on sám. Při porušení nastupovala tzv. **odpovědnost za evikci, která se týkala právních vad věci.** V případě sporu o předmět kupě měl prodávající povinnost dokázat oprávněnost nároku kupujícího. Při odejmutí (evikci věci), byl prodávající odsouzen na vrácení kupní ceny a náhradu škody, která však měla podobu pokuty, neboť mohla znít jen na dvojnásobek – duplum – kupní ceny. Původně tato povinnost byla sjednána stipulací, ale postupem času byla vymahatelná již skrz samotnou *actio empti*.

Odpovědnost za faktické vady nebyla původně známa, neb se vycházelo z obezřetnosti stran při trhu. I zde se nejprve šlo cestou vedlejších stipulací, případně odpovědnost prodávajícího byla dána povahou žalob *bonae fidei*, když by něco zatajil úmyslně. Takovou situací bylo, když by si kupující nějakou vlastnost výslovně vylíčil. Postupem času však došlo k tomu, že v **rámci ediktu kurulských aedilů**, kteří na obchody na trzích dohlíželi, se vyvinuly pro obchod s dobyt看 a otroky dvě žaloby, pomocí nichž bylo moci buď koupí zrušit (*actio redhibitoria*) zcela, nebo alespoň snížit kupní cenu (*actio quanti minoris*), z důvodu faktických vad, které byly aedily uznány (žaloby viz níže). Právo justiniánské ochranu přiznávalo pak už nejen u dobytka a otroků, ale obecně, a to skrz *actio empti*. Podmínkou bylo, aby ona vada existovala již v době koupě, aby o ní kupující nevěděl a ani ji nemohl při běžné obezřetnosti zjistit. U prodávajícího bylo jedno, jestli byl *malae*, nebo *bonae fidei*. Pokud tak však učinil úmyslně, měl kupující nárok i na *interesse*.

Připojené (doplňkové) dohody (pacta adiecta) u kupní smlouvy

Jelikož žaloby s kupní smlouvou spojené měly povahu *bonae fidei*, soud musel brát v potaz i mnoho jiných okolností, než smlouvu samou. Svou roli hrály obchodní zvyklosti, ať již mezi stranami, nebo místní (na trzisti), a také dohody (*pacta*), která vedle kupní smlouvy strany uzavíraly. Tyto doplňkové dohody se staly postupně typizovanými a je možno říci, že valná většina z nich existuje i dnes v rámci tzv. vedlejších ujednání u kupní smlouvy (§ 2132–2157 OZ 2012).

- ***pactum de retrovendendo*** – Výhrada zpětného prodeje zakládá kupujícímu závazek za určitou dobu prodat věc zpět prodávajícímu.
- ***pactum de retroemendo*** – Výhrada zpětné koupě zakládá prodávajícímu závazek po určité době odkoupit zpět předmět kupní smlouvy.
- ***pactum protimeseos*** – Předkupní právo, pokud by kupující chtěl prodat předmět koupě někomu jinému, musí jej napřed nabídnout prodávajícímu.
- ***pactum displicentiae*** – Dohoda o znelíbení zakládá kupujícímu právo vrátit zboží, pokud se mu nebude líbit (nikoliv tedy z důvodu vady) a požadovat zpět vrácení kupní ceny. Pokud si strany nedohnou dobu, po kterou lze vrácení provést, stanovuje se na 60 dní. Je konstruováno jako rezolutivní podmínka a lze je zařadit do širší kategorie koupě na zkoušku (*emptio ad gustum*).
- ***pactum degustationios*** – Dohoda o ochutnávce se týkala prakticky výhradně vína. Kupující mohl odstoupit od koupě, jestli víno nemělo dle ochutnávky třetí osoby (*arbitri boni viri*) potřebnou kvalitu. Teoreticky i toto lze zařadit pod koupi na zkoušku.
- ***in diem addictio*** – Výhrada lepšího kupce umožňuje prodávajícímu, pokud do určité doby nalezne lepšího (výhodnější) kupce, aby od původní kupní smlouvy odstoupil. Původní kupující však má možnost rozdíl cen dorovnat.
- ***lex commissoria*** – Spočívá v tom, že předmět koupě bude vrácen do vlastnictví prodávajícího, pokud do určité doby nebude kupujícím zaplacená dohodnutá kupní cena. Pro vyžádání vrácení předmětu koupě není v tomto případě třeba upomínka. Je spojena se smlouvou kupní, ale také zástavní, kde označuje zástavu propadnou.

Žaloby u kupní smlouvy:

- ***Actio empti*** – Žaloba na vymožení nároků kupujícího, má povahu *bonae fidei*.
- ***Actio venditi*** – Žaloba na vymožení nároků prodávajícího, má povahu *bonae fidei*.

Další žaloby kupujícího:

- ***Actio redhibitoria*** – Žaloba proponovaná pro kupujícího ediktem kurulského aedila na zrušení kupní smlouvy z důvodu závažných faktických vad na věci. Krom zrušení trhu byl prodávající povinen zaplatit *duplum*. Mohla být využita po dobu šedesáti dnů, pokud nebyla prodávajícím poskytnuta záruka, že zboží není vadné. Pokud byla poskytnuta, tak po dobu šesti měsíců.
- ***Actio quanti minoris*** – Žaloba proponovaná ediktem kurulského aedila pro kupujícího na snížení kupní ceny z důvodu závažných faktických vad na věci. Bylo ji možno použít po dobu jednoho roku.
- ***Actio de modo agri*** – Žaloba kupujícího na prodávajícího, která se používala v případě, že prodávající udal větší rozlohu pozemku, než skutečně měl. Proávající byl povinen zaplatit *duplum*.

Nájemní smlouva (*locatio-condictio*)

Nájemní smlouva typicky spočívala v přenechání práva věc užívat za úplatu na určitý čas. Historicky vzato tato smlouva vznikla ve vztahu stát – jedinec. Římské právo zná jediný smluvní vztah, nicméně v jeho rámci německá pandektistika rozlišila tři smluvní typy – nájem/pacht, námezdní smlouvu a smlouvu dílo. **Nájemní smlouva je synallagma.**

Nájem věci a pacht (locatio-conductio rei)

Nejtypičtější ve všech vztazích je situace, kdy pronajímatel (*locator*) poskytuje nájemci (*conductor*) nějakou věc do užívání na vymezenou dobu a za stanovenou úplatu. V případě nájmu jde o užívání, v případě, **je-li conductor oprávněn brát plody, jde o pacht**. Tak tomu bylo typicky u pronájmu zemědělské půdy a strany se pak označují jako propachtovatel a pachtýř (*colon*). V tomto případě je také obvyklé, že je pachtovné či jeho část hrazena v plodech (*colonia partiaria*). Úplata v penězích se u nájmu označuje *merces*.

Doba nájmu je stanovena smlouvou, nebo dle místních zvyklostí. Pokud po uplynutí doby pronajímatel nechá nájemníka nadále věc využívat, dochází k tzv. *relocatio tacita* – prodloužení nájemní smlouvy mlčky.

Pronajímatel (*locator*) je povinen předat nájemníkovi věc do detence se vším, co k ní náleží a udržovat ji také v řádném stavu. Na jeho účet také jdou všechny veřejné poplatky. V případě, že by někdo omezoval uživatele, je povinen zakročit. Pokud bude věc pronajímatelem prodána (kup ruší nájem – *emptio tollit locatum* – nájemní smlouva je proti kupujícímu neúčinná), je *conductor* povinen uhradit nájemníkovi škodu tím vzniklou. Stejně tak je mu povinen uhradit náklady nutné, které na věci vynaložil. Konečně *conductor* odpovídá ne smyslu *uti frui licere* – tedy za všechny právní i faktické vady, které by bránily v okamžiku vzniku smlouvy v užívání a které zamlčel. Může jednostranně smlouvu ukončit, pokud nebyl hrazen nájem. Disponuje *actio locati*, která je *bonae fidei*.

Pronajímatel/pachtýř (*conductor*) je povinen platit nájem, pokud věc užívá, ale i když ji neužívá z důvodu překážky na své straně. V případě mimořádné neúrody mohl pachtýř žádat za určitých okolností slevu. O věc musel pečovat řádně a jeho odpovědnost šla do výše custodie, tedy odpovídal i za krádež. Pokud věc používal v rozporu se smlouvou, jeho odpovědnost stoupala na *vis maior*, neboť se dopouštěl krádeže užíváním (*furtum usu*). Nenesl odpovědnost za běžné opotřebení a při ukončení nájmu měl povinnost věc vrátit. Výjimkou bylo *locatio-conductio irregulare*, kdy po skončení nájmu měl možnost věc odkoupit. Mohl jednostranně odstoupit od smlouvy, pokud věc měla závažné vady bránící užívání. Disponuje *actio conducti*, která je *bonae fidei*.

Námezdní smlouva (locatio-conductio operarum)

V rámci námezdní smlouvy zaměstnanec (*locator*) poskytuje svou tělesnou sílu zaměstnavateli (*conductor*). Tento druh smlouvy je svým způsobem dost netypický, neboť jejím **obsahem je fyzická práce**, což je činnost, kterou obecně v Římě vykonávali otroci. Tato smlouva byla využívána např. s *apparitores* – tedy s pomocným úřednickým aparátem, mezi soukromníky pak šlo o práce čeledínské, nebo řemeslnické. Práce vyžadující určité znalosti či vědomosti (lékaři, právní zastoupení atp.) byly čestnými – honorárními v režimu příkazní

smlouvy (*madatum*). Jím vymahatelnost zajistilo až císařské právo. **Předmětem je výkon práce** – je tedy třeba, aby ji zaměstnanec konal osobně.

Zaměstnanec (*locator*) – „pronajímá“ své tělo k fyzické práci pro objednatele, dle jeho pokynů. Je povinen jí konat osobně. Disponuje *actio locati*, která je *bonae fidei*.

Zaměstnavatel (*conductor*) – je povinen zaměstnanci zajistit pracovní podmínky a platit mu dohodnutou částku. Tuto částku platí i v případě, kdy z důvodu překážek na jeho straně není možno, aby *conductor* práci vykonával. Disponuje *actio conducti*, která je *bonae fidei*.

Smlouva o dílo (locatio-conductio operis)

Smlouva o dílo je smlouvou, kdy objednatel (*locator*) poskytuje zhotoviteli (*conductor*) nějakou svou věc, aby tuto věc nějakým způsobem *conductor* zpracoval. **Předmětem smlouvy o dílo je výsledek**, je proto možné, že *conductor* **nemusí pracovat osobně**. Tak je to jen tehdy, pokud to plyne z okolností (např. konkrétní umělec), ale jinak může práci svěřit jiné osobě. I v tomto případě však odpovědnost nese *conductor*, jeho odpovědnost se označuje jako ***culpa in eligendo et inspiciendo***, tedy odpovědnost za to, že práci svěří osobě, která má potřebné znalosti a schopnosti.

V režimu smlouvy o dílo pracovali např. valcháři (čističi oděvů), nebo různí správkaři, kdy existující věc byla jen nějakým způsobem upravena. Pokud měla vzniknout věc nová, musel *locator* jako objednatel dodat základní materiál ke zpracování (např. látku, ne už však nutně nitě, knoflíky). **Pokud by věc byla zhotovována ze zhotovitelova materiálu, šlo o smlouvu kupní**. To proto, že riziko vlastností materiálu (jeho vhodnosti) nese objednatel. Pokud by tedy z důvodu materiálu se dílo nepovedlo, je přesto povinností objednatele, aby provedené práce stejně zaplatil. Zhotovitel je však povinen jej upozornit, pokud shledá, že materiál není vhodný.

Objednatel (*locator*) je povinen dodat zhotoviteli základní potřebný materiál ke zpracování. Po provedení díla je povinen převzít výsledek a zaplatit dohodnutou cenu. Disponuje *actio locati*, která je *bonae fidei*.

Zhotovitel (*conductor*) je povinen provést dílo dle pokynů objednatele. Pokud materiál není ke zpracování vhodný, je povinen na to objednatele upozornit. *Conductor* odpovídá za zmar díla způsobený jeho zaviněním,

ale odpovídá typicky až do míry náhody menší (*custodia*). Disponuje *actio conducti*, která je *bonae fidei*.

Rhodský zákon o vyhozeném – lex Rhodia de iactu

Locatio-conductio byl základním vztahem, na jehož bázi se odehrávala přeprava osob a zboží. Jednou variantou byl pronájem lodi jako celku, druhou pak právě smlouva o dílo. Velmi často při přepravě zboží bylo na jednom plavidle přepravováno zboží více osob a velmi často, stejně jako i v pozdějších dobách, byly lodě naložené až za hranici jejich nosnosti. V případě bouře či jiného nebezpečí bylo potřeba lodi ulehčit a tedy často došlo ke svržení části nákladu do moře. V tom okamžiku však vznikla přepravci povinnost uhradit poškozeným škodu. Na druhou stranu tím, že tak učinil, zachránil náklad i ostatních, a proto tento zákon stanovil povinnost, aby se i ti, jejichž zboží bylo zachráněno, vedle dopravce spolupodíleli na náhradě škody podle poměru k hodnotě jejich zachráněného zboží. *Lex Rhodia de iactu* je dodnes součástí mezinárodních přepravních zvyklostí (tzv. společná havárie) a byl inspirací i pro § 3014 OZ 2012. I vzdor názvu zde není jednotný názor na řecký původ tohoto zákona, byť jsou řecké vlivy dosti možné.

Společenská smlouva – *societas*

Přestože na první pohled **připomíná societa naši právnickou osobu, není tomu tak. *Societas* zavazuje pouze členy mezi sebou, není účinná vůči třetím osobám** a každý ze členů society s třetími osobami jedná sám za sebe.

Podstata smlouvy spočívá v tom, že se **skupina osob spolu dohodne na splnění nějakého společného dovoleného cíle**. Ten mohl, ale rovněž nemusel být za účelem zisku. Stejně jako obě předešlé i **společenská smlouva je synallagma**, tedy jde o vztah dvoustranný rovný. Majetek do společnosti vložený tvoří spoluvlastnictví. Jejich vklad přitom nemusel být jen majetkový, ale mohl spočívat např. i v know-how, či kontaktech. Společníci se na zisku i ztrátě podílejí buď rovným dílem, nebo poměrem jejich vkladů, nebo i jiným dohodnutým způsobem. Je možné, aby se někdo podílel jen na ziscích, ale je zakázána lví společnost (*societas leonina*) – tedy situace, kdy by měl někdo podíl toliko na ztrátách.

Societas je postavena na důvěře mezi jejími členy, proto:

- odpovědnost se snižuje na subjektivní úroveň – *culpa in concreto*;
- zaniká vždy smrtí jednoho z členů;
- žaloba *actio pro socio* měla infamující následky (důsledek porušené důvěry).

Společnost zaniká pokud bylo dosaženo cíle, pokud se strany dohodly, pokud jeden ze společníků zemřel, nebo podáním žaloby.

Některé druhy societas

- **consortium (societas exco non cito)** – společnost členů rodiny po smrti *pater familias*, která existuje do rozdělení pozůstalosti;
- **societas omnium bonorum** – vyvinula se z výše uvedeného, zřízena vzájemnými iniurecessemi. Společníci mají navzájem *beneficium competentie*;
- **societas quaestus** – výdělečná společnost mající kořeny nejspíš v Řecku má za účel budoucí obchodní zisk, netýká se tedy majetku nabytého jinak (darem, děděním), souvisí s bankovními operacemi;
- **societas negotiatoria** – společnost za účelem provozování živnosti;
- **societas unius rei** – jednorázová společnost pro jeden určitý obchod;
- **societas publicanorum** – společnost založená výběřčími daní, kteří si pronajímali výběr daní na určitém území.

Žaloby

- **Actio pro socio** – žaloba, kterou má každý ze společníků a slouží k vyrovnání vzájemných pohledávek, vydání všeho, co bylo tím kterým nabyto pro společnost, včetně úroků z prodlení. Žaloba **měla infamující následky**.
- **Actio communis dividundo** – žaloba na rozdělení spoluvlastnictví, konkurenční žaloba k výše uvedenému, která ale **neměla infamující následky**.

Příkazní smlouva – mandat

Jako jediná smlouva ze všech konsensuálních kontraktů je **dvojstranná nerovná**, tomu odpovídá její lukrativní charakter a názvy žalob. Podstata příkazní smlouvy spočívá v tom, že příkazce (mandant) uloží příkazníkovi (mandatář), aby pro něj **bezplatně vykonal nějakou věc**. *Mandatum* bylo

využíváno pro zastoupení nepřímé – mandátář nabyl pro sebe a následně převedl na mandanta. *Mandatum* – na rozdíl od smlouvy námezdní (*locatio-conductio operarum*) – bylo využíváno **jak pro vykonání nějaké činnosti fyzické, tak ale i intelektuální**.

Příkaz nesmí směřovat ve výhradní prospěch mandátáře – pak je chápán jako dobrá rada a tedy není závazný. Příkaz tedy může být:

- ve výhradní prospěch mandanta – původně jediná možnost;
- ve prospěch osoby třetí;
- ve prospěch mandanta i mandátáře.

Mandatum končí splněním, odvoláním mandanta, odstoupením mandátáře, ale také smrtí jednoho z nich.

Příkazce (*mandant*) – Vydá mandátáři příkaz ve smyslu výše řečeného, je povinen od něj převzít předmět příkazu a uhradit mu náklady a škodu, která mandátáři s plněním příkazu vznikla.

Příkazník (*mandatář*) – Je povinen vykonat příkaz v souladu s instrukcemi, které mu mandant dal. Pokud by tyto instrukce překročil, převládá názor že nad hranici pověření je *mandatum* neúčinné (tj. koupil-li věc za 110, když měl nejvýše za 100, má příkazník nárok toliko na 100). Vykonání příkazu má ukončit ve chvíli, kdy se dozví o tom, že byl příkaz zrušen, nebo že mandant zemřel. Má nárok na úhradu nákladů a škody vzniklých v přímé souvislosti s výkonem příkazu. Podle klasického práva odpovídá jen za *dolus*, za Justiniána se odpovědnost stupňuje na *culpa*.

Odměna

Jak bylo řečeno, *mandatum* je o své povaze neúplatné, přesto, typicky při právním zastoupení, bývalo zvykem, že zastupující osoba dostala i jistou „čestnou“ odměnu – **tzv. honorář**. Na její vydání však původně nebyl právní nárok a ani nebyla stanovena jeho výše.

Tento honorář nebylo tedy možno žalovat z příkazní smlouvy samotné, ale byla v klasické době umožněna v rámci extraordinárního kogničního procesu, ale **jen skrz *actio in factum***, a to i v situaci, kdy odměna byla výslovně ve smlouvě příkazní uvedena.

Zvláštní druhy příkazní smlouvy

- **úvěrový příkaz (*mandatum qualificatum*)** – Je situace, kdy osoba A, přikáže osobě B, aby osobě C vyplatila určitou finanční částku (tj. aby B a C uzavřeli zápůjčku). Pokud by tato částka nebyla C vrácena (*actio certae creditae pecuniae* ze zápůjčky), může její zaplacení požadovat B po A, jelikož šlo o náklad spojený s vykonáním příkazu skrz *actio mandati contraria*. Svou povahou je blízké *fideiussio* (osobnímu ručení), ale odlišuje se od něj neformálností a tím, že nemá akcesorickou povahu. Lze jej tedy využít i v případě, že *mutuum* bylo neplatné.
- ***mandatum ad adquirendae hereditatis*** – Smlouva dědice s věřiteli zůstavitele. Věřitelé zůstavitele přikáží dědici, aby se chopil předlužené pozůstalosti. Ten je sice povinen hradit dluhy v plné výši, ale na základě mandátu se může po mandantech domáhat všeho, co ze svého majetku zaplatil.

Z příkazní smlouvy jsou odvozeny některé kvazikontrakty – Zejm. nepřikázané jednatelství a tutela (viz dále).

Žaloby

- ***Actio mandati directa*** – Má jí mandant na vydání příkazu mandatářem, popř. na náhradu škody vzniklé chybným vykonáním příkazu. Má infamující následky a je žaloba *bonae fidei*.
- ***Actio mandati contraria*** – Poskytuje se mandatáři na vymožení nákladů a škody vzniklých v přímé souvislosti s příkazem, žaloba *bonae fidei*.
- ***Actio in factum*** – Poskytuje se mandatáři na vymožení honoráře (odměny) za splnění příkazu.

4.2.3 Kvazikontrakty (*quasi ex contractu*)

Pojem kvazikontrakty v sobě zahrnuje různé situace, které jsou sice blízké kontraktům, ale na rozdíl od kontraktů **absentuje nějaký charakteristický znak kontraktů**. Tím typickým znakem kontraktů, který velmi často chybí, je **consensus**. Tak je tomu typicky u nepřikázaného jednatelství – viz dále. Pro tyto situace je charakteristické, že jsou velmi blízko k nějakému smluvnímu typu.

Pod tento pojem je ale možno zahrnout i situace, kdy existuje jistý konsensus, avšak není založen na jednání dvojstranném. Jde o konsensus mezi několika jednostrannými jednáními. Typickým představitelem je damnační legát.

4.2.3.1 Nepříkázané jednatelství (*negotiorum gestio*)

Nepříkázané jednatelství (jednatelství bez příkazu) svým názvem jasně odkazuje ke smlouvě příkazní (*mandatum*). Stejně jako ve smlouvě příkazní dochází k situaci, kdy jedna osoba (*negotium gestor*) obstarává nějakou záležitost pro osobu jinou (*dominus negotii*). Rozdíl však je v tom, že k tomu této osobě nebyl dán pokyn.

Aby šlo o jednatelství bez příkazu, musí být splněny náležitosti objektivní a subjektivní. **Z hlediska objektivního je nutné, aby šlo o záležitost cizí.** Jde-li (i když jen třeba zčásti) o záležitost jednajícího, nejde o nepřikázané jednatelství. **Subjektivně musí být dána vůle jednat pro druhého.** Absentuje tu přitom výslovný souhlas příjemce, který je buď předpokládán, nebo udělen jen mlčky. Aby šlo o nepřikázané jednatelství, musela být v klasickém právu splněna jak objektivní, tak i subjektivní stránka. Justiniánské právo uznávalo ochranu i jen v situaci, kdy byla splněna jen objektivní stránka a chránila ji jako „nepravé nepřikázané jednatelství“.

Stejně jako *mandatum* jde o **jednání lukrativní** a žaloby jsou odvozeny od žalob z příkazní smlouvy.

Dominus negotii je oprávněn jednání zakázat, což musí *gestor* respektovat. Pokud by jednající svým jednáním způsobil škodu, tak je rozlišováno, zda šlo o jednání při záchraně cizí věci (jen za *dolus*), běžně se při jednání odpovídá i za nedbalost. Pokud ale jednání vybočilo z běžných způsobů, jak by hospodařil *dominus negotii*, tak odpovědnost stoupá na *custodii*.

Actio negotiorum gestorum directa – Aktivně legitimován je *dominus negotii*, na ukončení jednání a vydání všeho, co jednáním získal.

Actio negotiorum gestorum contrario – Aktivně legitimován je *gestor* a směřuje na náhradu nutných nákladů s jednáním vzniklých, případně na náhradu škody.

Actio funeraria – Žaloba na náhradu nákladů za pohřeb odpovídající postavení zemřelého.

4.2.3.2 Poručnictví a opatrovnictví

Jde o poměrně staré kvazikontrakty, neboť již za republiky nebyl u poručenství vyžadován žádný zvláštní smluvní vztah mezi jednajícím a nezletilcem, pokud to byla tutela zřízená úřadem, později i testamentem.

Podobně jako nepřikázané jednatelství, tak i poručenství a opatrovnictví je odvozeno z příkazní smlouvy a byly zde žaloby *actio tutelae directa* a *contraria*. Na rozdíl od nepřikázaného jednatelství zde však byla jiná odpovědnost – justiniánské právo ji snižovalo na subjektivní úroveň (*culpa in concreto*). Odlišností byl i fakt, že žaloba měla infamující následky.

4.2.3.3 Bezdůvodné obohacení

Pod tento pojem jsou zahrnovány situace, kdy jedna strana poskytla druhé nějaké plnění, aniž by pro toto plnění existoval důvod. Na vymožení tohoto plnění byly využívány žaloby přísného práva – *condictiones sine causa*. Šlo o případy, kdy jedna stran druhé splatila dluh, ačkoliv žádný úvěr příjemce neposkytl. Později byly využívány i v situacích, kdy jedna strana přivedla vlastnictví druhé z důvodu, který nebyl dostatečný, nebo který se neuskutečnil (viz reálné kontrakty nepojmenované). Původně zněly kondikce jen na *dare*, ale od poklasické doby byly umožněny i na *facere* (*condictio incerti*).

V rámci bezdůvodného obohacení jsou rozlišovány následující situace:

- ***Condictio indebiti*** – Žaloba z nedluhu, tedy na vrácení **částky, která byla stranou poskytnuta** (*solutio indebiti*), **i když zde dluh fakticky nebyl**. Jednání muselo být v omluvitelném omylu. Pokud dotýčný plátce věděl, že zde dluh není, nebylo možno použít – bylo považováno za dar. Podobně, pokud by o nedluhu věděl příjemce a přesto jej přijal, dopustil by se krádeže.
- ***Condictio ob causam datorum*** (*causa data non secuta*) – Postihuje situace, kdy byla poskytnuta nějaká věc **v důsledku očekávání nějakého dovoleného jednání**. Tímto jednáním mohl být typicky sňatek (poskytnutí věna, neboť byl sňatek předpokládán, ale neuskutečnil se). Druhou možností je pak očekávané jednání v podobě protiplnění (viz nepojmenované kontrakty).
- ***Condictio ob turpem causam*** – Na vydání **plnění poskytnutého z nečestného důvodu na straně příjemce**. Typickým příkladem

je uschovatel, který si nechá zaplatit za vrácení věci, i když je úschova neúplatná. Pokud by však nečestnost byla na obou stranách, nejde žalobu použít.

- ***Condictio ob iniustam causam*** – Příjemce přijal z **jednání, které je zákonem zakázané**.
- ***Condictio sine causa*** (v užším smyslu) – Bezdůvodné obohacení v situaci, kdy zde **důvod neexistoval v okamžiku poskytnutí obohacení** (věno u sňatku, který byl od počátku absolutně neplatný).

4.2.3.4 Damnační legát

Damnační legát je druh odkazu, který **obtíženému zakládá obligační nárok na jeho vydání**. Podstata odkazu spočívá v tom, že obtíženému (typicky dědic) vznikne přijetím dědictví obligační závazek na vydání nějakého předmětu odkazovníkovi. V tomto případě zde existuje konsensus mezi vůlí zůstavitele (který v závěti odkaz učinil) a obtiženým, nicméně jde o dvě jednání jednostranná, která navíc odděluje smrt zůstavitele.

Stejně, co pro damnační legát platí i pro legát *sinendi modo* (bývá někdy považován za podtyp damnačního legátu). O odkazech více viz příslušná kapitola v dědickém právu.

Mezi kvazikontrakty je pak možno zařadit ještě další následující situace:

- ***Communio incidens*** – **Jednání** jednoho ze spoluvlastníků ve společném zájmu spoluvlastníků. Na náklady se používala žaloba jako u nepřikázaného jednateleství.
- **Veřejný slib občana** – Veřejný slib je jednostranným jednáním, které k závaznosti nevyžadoval přijetí ze strany příjemce. Zařadit sem můžeme dva druhy slibů. Byla jím *pollicitatio* – slib, že dotyčný **ve prospěch obce** (*civitas*) něco vykoná (typicky zřídí nějakou stavbu). Justinian uznával závaznost jen tehdy, byl-li oznámen termín zahájení. Druhý se pak označoval jako *votum*, což byl **náboženský slib**. Tedy prospěch směřuje ve prospěch božstva a je vymahatelný jeho kněžími. Vymahatelnost byla možná mimosoudními prostředky.
- **Alimentační povinnost** – Je termín označující vyživovací povinnost, která existuje mezi příbuznými. Povinnost byla zavedena v 2. stol. n. l. (Antoninus Pius a Marcus Aurelius) a od specifických případů postupně získala obecnou povahu povinnosti mezi předky

a potomky. Jde však jen o příbuzenský vztah legitimní – netýká se tedy nemanželských dětí.

4.2.4 Neformální dohoda – *pactum*

Vedle typizovaných a právem vymahatelných kontraktů zde existovala ještě *pacta* – tedy neformální úmluvy, které však v obecné rovině nebyly vymahatelnými. Platily však jako naturální obligace, tedy jejich dobrovolné plnění nebylo bezdůvodným obohacením na straně příjemce. Obecná vymahatelnost pakt není známa právu římskému, ale jde o dílo recepce, které započali italští komentátoři a definitivně byla prosazena až v pandektní vědě do často uváděné regule *pacta sunt servanda* (dohody se mají dodržovat).

Přestože pakta nebyla v římském právu vymahatelná obecně, existovaly u druhu pakt, kterým právo vymahatelnost přiznávalo. Podle toho, zda byla, nebo nebyla poskytována paktům žalobní ochrana nebo ne, bylo rozlišováno mezi pojmy *pacta nuda* (nahá – bez právní ochrany) a *pacta vestita* (oblečená – s právní ochranou). Kdy platila Ulpianova regule, že nahé *pactum* nezakládá závazek (*nudum pactum obligationem non parit*). Teprve právo kanonické od 13. stol. a později i právo přirozené opustilo tuto zásadu a zvýtčila výše uvedené regule o obecné závaznosti paktů.

4.2.4.1 Adjektické dohody – *pacta adiecta*

Adjektické (doplňkové) dohody byly známy již *ius civile* a šlo o dohody, které typicky **doplňovaly kontrakty, jejichž žaloby měly povahu volného práva (a. *bonae fidei*)**. Jelikož u těchto žalob musel soudce brát v potaz nejen kontrakt samotný, ale i další okolnosti mající vliv, byla touto povahou žalob chráněna i ona pakta, k nimž musel soud přihlížet. **Tato pakta tedy byla chráněna skrz žaloby z hlavního kontraktu, který doplňovala.**

Příkladem takového paktu je třeba úrok dohodnutý vedle deposita *irregulare*, případně jestli zástava bude prodejnou, nebo propadnou. Ze všech kontraktů *bonae fidei* byla těmito dohodami doplňována nejčastěji kupní smlouva, což se ostatně odrazilo i dnes v OZ 2012, jde např. o dohodu o znelíbení se, výhradu lepšího kupce atp. (viz příslušná kapitola o kupní smlouvě).

4.2.4.2 Praetorská pakta – *pacta praetoria*

Jak název napovídá, praetorská pakta jsou taková, kterým ochranu poskytl praetor ve svém ediktu, a to buď žalobou, nebo námitkou. Do této skupiny například patří:

- **Uznání dluhu (*constitutum debitis*)** – Jde o situaci, kdy dlužník uzná, že zde existuje nějaký jeho závazek. Toto uznání má mj. ten význam, že uznáním dluhu naturální obligace přestává být nežalovatelnou.
- **Smír (*transactio*)** – Označuje situaci, kdy si strany činí vzájemné ústupky tak, aby zamezily soudnímu sporu a jeho možným negativním důsledkům. Porušení vede k *infamii* strany, která se ho dopustila. Od poklasického práva je řazeno mezi innominátní kontrakty. I dnes má soud usilovat o smírné řešení sporu (§ 99 odst. 1 OSŘ).
- Pro další situace je společným označení „*receptum*“.
- ***Receptum argentarii*** – Závazek bankéře vyplatit na základě příkazu klienta určitou částku třetí osobě a to i v případě, že není kryta klientem (poskytnutí úvěru na pokyn klienta). Třetí osoba může na vymáhání plnění použít *Actio recepticia*.
- ***Receptum arbitri*** – Přijetí závazku rozhodnout spor rozhodčím, který byl na základě předchozí dohody stran požádán o rozhodnutí jejich sporu. Jeho rozhodnutí je závazné a strany se stipulacemi vzájemně zavazují k součinnosti. Sám arbiter, pokud by nekonal, může být praetorem donucen mimosoudními prostředky (např. pokutou).

Patří sem i třeba *pactum de non petendo* (viz zánik závazku), ale také situace, které můžeme slovy dnešního práva označit jako **odpovědnost za věci vnesené**:

- ***Receptum cauponum*** je závazek hostinského, že vydá věci, které přijal do opatrování nepoškozené. Odpovídá za své zaměstnance, případně hosty pobývající dlouhodobě.
- ***Receptum nautarum***, kdy kapitán lodi se jí zavazuje, že vydá zákazníkovi zpět věci jemu svěřené k přepravě. Jeho odpovědnost spočívá především za škodu způsobenou jeho zaměstnanci.
- ***Receptum stabulariorum*** je obdobná odpovědnost majitele stájí.

Ve všech těchto situacích odpovídá provozovatel **do výše custodie** (viz dále kvazidelikt). Provozovatel byl žalovatelný skrz *actio de recepto*.

4.2.4.3 Pakta zákonná – *pacta legitima*

Jestliže *pacta praetoria* opírala svou vymahatelnost o praetorský edikt, naopak legitima svým názvem odkazují ke slovu *lex* – zákon. Přestože některá z nich jsou velmi stará a jsou dohledatelná již v Zákoně XII desek, tak **drtivá většina z nich se vztahuje až k době císařské a byla zakotvena v císařských konstitucích.**

Zřízení věna

Účelem věna je poskytnout nadcházejícímu manželovi ze strany manželky (buď jí osobně, nebo nějakou osobou s ní provázanou) určité prostředky na ulehčení nákladů z manželství. Ačkoliv na zřízení věna nebyl právní nárok, patřilo k dobrému zvyku, že nevěsta věno měla (více viz v příslušné kapitole o majetkových vztazích v rodině). Svou povahou šlo *de facto* o darování. Závazek poskytnout věno ascendenty nastávající nevěsty byl v klasickém právu jen v morální rovině, teprve v poklasickém se stal závazkem.

Darování (*donatio, pactum donationis*)

Podstatou darování je typicky neúplatné převedení určité věci na jinou osobu. Jde o dvojstranné jednání a v současné době je považováno za smlouvu – **obdarovaný musí dar přijmout.** Římské právo se však obecně negativně dívalo na převod vlastnictví, který byl neúplatný. I to byl důvod, proč ve starších dobách existovala omezení maximální výše daru na 1 000 assů (*lex Cincia de donis et muneribus*, 204 př. n. l., zrušena za Konstantina Velkého), leda by šlo o dar mezi příbuznými, dar za záchranu života nebo za soudní zastupování. **V římském právu je *donatio* chápáno jako jakékoliv neúplatné a dobrovolné rozmnožení cizího majetku.** Nemusí tedy jít jen o převod vlastnictví, ale může jít i o postoupení pohledávky, nebo prominutí dluhu.

Vedle obecného darování existovaly ještě speciální situace jako darování v souvislosti s manželstvím (*donatio ante nuptias, donatio propter nuptias*) a také darování pro případ smrti (*donatio mortis causa*), o kterých je pojednáno v příslušných kapitolách.

Ještě v klasickém právu muselo být zřízeno stipulací, aby se stalo závazným. V době justiniánské již platilo jako právně vymahatelné paktum aniž by stipulace byla provedena.

4.3 Delikty a kvazidelikty

Z pohledu protiprávních činů můžeme rozlišovat delikt (*delictum privatum, maleficium*) a zločin (*crimen*), je však třeba vědět, že původní terminologie není zcela stoprocentní a někdy jsou oba termíny používány poněkud nekonzistentně, zejména termín *crimen* není v římských pramenech takto jednoznačně vymezen.

Delictum privatum je chápáno jako soukromý protiprávní čin. Jde tedy o porušení zájmu jednotlivce. Z toho důvodu je také plně na daném jednotlivci, aby se svého práva domáhal. **Sankcí je typicky trest peněžitý** – pokuta, který připadá poškozenému.

Crimen je chápáno jako porušení veřejného práva. Jde tedy o ohrožení zájmu celé obce a v tomto ohledu je tedy otázka žalování nikoliv otázkou poškozeného, ale každého (princip oficiality). V případě takového činu může být i trest smrti, či vyhnanství.

Aby bylo možno hovořit o deliktu, tak musí být splněny následující znaky

- **musí jít o objektivně protiprávní jednání** – Tedy není jím výkon práva (zabití zloděje, který byl přistižen v noci), nutná obrana či krajní nouze a konečně také souhlas poškozeného;
- **pachatel musí být způsobilý** – Pachatelem tedy nemůže být právnická osoba a z fyzických osob děti a nedospělci a také osoby s duševní poruchou;
- **musí zde být zavinění** – Tedy vázanost pachatele k činu, a to buď ve formě úmyslu (*dolus*) nebo nedbalosti (*culpa*) s tím, že úmyslné jednání znamená, že chtěl škodu způsobit. Nedbalostní pak, že nejednal dostatečně opatrně. Platí přitom, že není-li výslovně řečeno, že je možno spáchat z nedbalosti, lze spáchat jen úmyslně;
- **škoda ocenitelná v penězích** – jen pokud je škoda ocenitelná, je možno ji žalovat;
- **kauzální nexus mezi jednáním a škodlivým následkem.**

Žaloby v případě deliktů je možno rozdělit do tří kategorií:

Žaloby trestající (*actiones poenales*) – Jsou žaloby, které mají za účel potrestat pachatele. Proto je k nim pasivně legitimován jen on, a ne jeho dědicové – **tedy nejsou pasivně zděditelné**. Původně nebyly ani aktivně

zděditelné, ale později se jimi staly s výjimkou žalob, kde byl poškozen zájem výhradně poškozeného (typicky *iniuria* – urážka). V takovém případě není trestající žaloba ani aktivně zděditelná a dědicové mohou ve sporu pokračovat pouze v situaci, kdy již došlo k litiskontestaci. Zde se hovoří o žalobách dýchajících pomstou. Trest je typicky pokuta a pokud je **více pachatelů, je žaloba uplatňována kumulativně** (tedy každý pachatel plní v plné výši). Jako **důsledek odsouzení je žalovaný stižen infamií** – tedy ztrátou cti. Tyto žaloby se uplatňují kumulativně při více pachatelích a za delikt otroka je odpovědný jeho pán (může se zprostit skrz *noxae datio*).

Žaloby na náhradu škody (reipersekutorní) jsou žaloby, které netrestají ale vedou k náhradě škody – sám název lze přeložit jako „žaloba již se vymáhá pouze věc.“ V tomto případě již je naopak **žaloba bez problémů jak aktivně, tak i pasivně zděditelná**. Reipersekutorní žalobu **je možno kombinovat s žalobou poenální**.

Žaloby smíšené (*mixtae*) v sobě nesou prvky obou uvedených žalob. Jejich cíl je tedy jednak trest, ale zároveň i náhrada škody.

Praetorské deliktní žaloby jsou tzv. *actiones annales* – žaloby roční. Tedy mají onen trestající charakter pouze první rok, v následujícím období již směřují jen na náhradu škody.

Klasické římské právo rozlišuje delikty podle toho, zda byly známy právu civilnímu, nebo zda byly proponovány (jen) praetorským ediktem. Realita je totiž taková, že i v rámci civilních deliktů často praetor vedle existujících civilně právní ochrany proponoval další žalobu, či umožnil žalovat některé specifické situace.

Stejně jako u smluv i v případě deliktů platí v římském právu typová vázanost. V porovnání s moderní dobou se jejich výčet může zdát omezený, nicméně římské právo jednotlivé skutkové podstaty pojímalo poněkud šířeji než naše právo současné.

4.3.1 Civilní delikty

4.3.1.1 Krádež – *furtum*

Krádež je v pojetí římského práva vůbec nejšířeji pojatý delikt. Obecně lze říci, že jde o úmyslné nakládání s cizí věcí proti vůli jejího vlastníka.

Z hlediska zavinění je tedy možno spáchat krádež jen ve formě úmyslného zavinění a s vůlí ukrást (*animus furandi*), resp. obohatit se (*animus lucri faciendi*). Typicky půjde o situace, kdy si někdo přisvojí cizí věc za účelem, aby si ji ponechal, či ji zpeněžil. Krádeže je možno se ale dopustit i nedovoleným užíváním (tzv. *furtum usu*). Jde zejména o situace, kdy dotyčná osoba má danou věc u sebe z nějakého právního důvodu (typicky ze smlouvy), ale používá jí v rozporu s dohodnutými smluvními podmínkami. Příkladem může být třeba situace, kdy depozitář používá věc, která mu byla dána do úschovy.

Předmětem krádeže může být jen věc **in commercio**, jinak by šlo o svatokrádež (*sacrilegium*) nebo zločin proti státnímu majetku (*crimen peculatus*). Z věcí *in commercio* může být ukradena jen věc, která někomu patří a **jen věc movitá**. Nemusí jít nutně o věc cizí, může jít i o věc vlastní (odcizení věci dané do zástavy). Může být odcizena i osoba svobodná, je-li v pozici *alieni iuris*, která svou povahou byla blízka pozici otroka.

Římské právo původně trestalo krádež smrtí (pokud byl zlodějem otrok) nebo přirknutím pachatele poškozenému (v případě, že pachatel byl svobodná osoba). Časem byl zaveden trest finanční – **pokuta**. **Ta odpovídala několikanásobku hodnoty věci dle typu krádeže.**

Základními typy krádeže byla **krádež zjevná** (*f. manifestum*), tedy situace kdy byl pachatel přistižen při činu, nebo cestou z místa činu (trest čtyřnásobek – *quadruplum*) a **krádež nezjevná** (*nec manifestum*), což byly prakticky všechny ostatní, a byl zde trest nižší (trest dvojnásobek – *duplum*). Vedle toho však kazuistika klasická a poklasická (ale ne už právo Justiniánské) rozlišovala ještě další situace. Bylo to *furtum prohibitum*, kdy se někdo vzpíral domovní prohlídce, která měla směřovat k nalezení věci (*quadruplum*). Dále *f. oblatum*, když věc byla nalezena u nějaké třetí osoby a šlo o trest pro osobu, kdo věc podstrčil někomu třetímu (*triplum*) a *f. non exhibitum*, když někdo odmítl u něj nalezenou věc vydat (*quadruplum*). Konečně pak *f. conceptum* v situaci, kdy byla věc nalezena u třetí osoby (*triplum*) – a to i v případě, že dotyčný nebyl nijak s krádeží spojen (tedy byla mu věc podstrčena – sám se pak mohl bránit skrz *actio furti oblati* – viz výše). V době císařské potom byly vyčleněny další speciální situace, jako zejména krádež dědictví, noční krádež, krádež v lázních či krádež dobytka. Zde však již šlo o veřejnoprávní trestné činy.

Actio furti byla základní žalobou, která měla **poenální charakter** (byť trest měl původně směřovat i k náhradě možné škody). **Pasivně legitimován byl pachatel**, spolupachatel či návodce. U více pachatelů se uplatňovala kumulativně. **Aktivní legitimaci měl ten, kdo měl právní zájem na tom, aby věc nevzala za své.** To nemusel být jen vlastník, např. u výpůjčky to byl komodatář, u zástavy ruční zástavní věřitel. Obecně šlo o osobu, která odpovídala do míry *custodie (casus minor)*. **Žaloba byla zděditelná aktivně**, pro svůj trestající charakter však **byla pasivně nezděditelná**.

Trestem byla pokuta (dvoj až čtyřnásobek dle typu krádeže – viz výše) a vedle toho měla též infamující následky.

Condictio furtiva měla naopak povahu **reipersekutorní**, tedy sloužila k vrácení věci (popř. náhradě škody, vzala-li věc i třeba vyšší mocí za své). Vytvořena byla v době Justiniánské, do té doby byly používány vlastnické žaloba (reivindikace, publiciánská) nebo kondikce. Pasivně je legitimován je pachatel, ne pomocníci, aktivní legitimaci v tomto případě měl jen vlastník, případně zástavní věřitel. Pokud pachatelů bylo více, ručí solidárně. **Tato žaloba byla zděditelná nejen aktivně, ale i pasivně.**

Mezi *actio furti* a reipersekutorními žalobami nebyla konkurence, tedy bylo možno žalovat obě.

4.3.1.2 Loupež – *rapina*

Loupež obecně spočívá v **úmyslném zmocnění se cizí věci za použití síly**. Právě použití síly je odlišujícím znakem loupeže od krádeže a je také znakem, která i dnes loupež řadí mezi trestní činy proti životu a zdraví, i když pachatel tak činí s cílem zmocnit se majetku. Jelikož pochází z krádeže, i loupež je možné spáchat pouze ve formě úmyslného zavinění. Skutečnost, že hlavním cílem pachatele je majetková újma pak *rapinu* odlišuje od urážky (*iniuria*).

V nejstarších dobách neexistovala speciální úprava loupeže a ta v zásadě byla chápána jako určitý podtyp krádeže. To je důvod, proč je tradičně *rapina* řazena mezi civilní delikty, i když **svou povahou jde o delikt praetorský**, což se ostatně na řadě míst projevuje. Samostatná žalovatelnost loupeže byla, podobně i jako několik dalších praetorských deliktů, byla zavedena do ediktu v 1. stol. př. n. l. (Lucullus, r. 77 př. n. l.). Původně šlo o reakci na akci ozbrojených osob či násilí spáchané sročením lidí, ale později bylo

rozšířeno i na útok provedený jedincem. Další činností praetorskou byla poskytnuta ochrana i v případě, kdy akt nebyl násilný, ale pachatel využíval nějaké pohromy (požár, ztroskotání), tedy pod *rapinu* bylo možno zahrnout i tzv. **rabování**. Speciální situací pak byla ***rapina publikánů***. Publikáni byli lidé, kteří měli pronajatý od státu výběr daní. Systém fungoval tak, že státu byla zaplacená požadovaná suma a oni sami pak měli na svůj účet daně vybrat. Pokud se při tomto dopouštěli násilí nebo protiprávního poškození, mohla proti nim být žaloba použita.

Actio vi bonorum raptorum (žaloba z majetku odejmutého násilím) byla žalobou, která se poškozenému nabízela proti pachateli. Žaloba zněla na čtyřnásobek, byla pasivně nezděditelná a měla **infamující následky**, což odpovídá poenálním žalobám. Justiniánské právo ji považuje za žalobu smíšenou (*a. mixta*). Jde žalobou proponovanou v praetorském ediktu, tak má roční působnost. První rok zní na *quadruplum* (čtyřnásobek), následně už zní jen na náhradu (*simplum*).

4.3.1.3 Poškození cizí věci – *damnum iniuria datum*

Delikt poškození cizí věci **byl jediným deliktem, který bylo možno spáchat nejen úmyslně, ale nedbalostně**. Některé specifické kauzy škody znal již Zákon XII desek, jako např. pokutu za pořežení (pokácení) stromů. Skutečnou komplexní úpravou však byl až plebiscit přijatý patrně r. 283 př. n. l. nazvaný ***lex Aquillia de damno***. Tento zákon byl dělen na tři kapitoly:

- první kapitola – Trest za zabití otroka nebo dobytčete (trestem byla nejvyšší hodnota věci v posledním roce);
- druhá kapitola – Trest pro adstipulátora (spoluvěřitele), který bez vědomí hlavního věřitele prominul dlužníkovi dluh;
- třetí kapitola – Byla nejobsáhlejší a postihovala všechnu ostatní škodu (trest – nejvyšší hodnota věci v posledních třiceti dnech).

Poškození cizí věci se týkala tedy první a třetí kapitola. Škoda musela vzniknout jednáním pozitivním, tedy nikoliv nekonáním. Jak bylo řečeno, zavinění mohlo být ve formě **úmyslné (dolus) i nedbalostní (culpa)**, kdy je někdy používán termín culpa Aquilská. Jejím specifikem bylo jednak ono pozitivní konání, ale také měla specifický rozsah, protože se za nedbalostní jednání

v jejím smyslu považovala nejen neopatrnost (ve formě *cupa levis*), ale i nedostatek náležitých znalostí, zručnosti nebo síly.

Na poškození cizí věci bylo možno použít dvě žaloby, kdy druhá vznikla praxí a odvozena byla z první.

Actio legis Aquiliae – Příslušela pro škodu způsobenou přímým tělesným působením (*corpore corpore datum*). Aktivně legitimován je vlastník věci.

Žaloba obdobná – Actio utilis byla pro situace, kdy škoda nebyla způsobena „tělem“, ať již škoda byla tělesná (*non corpore sed corpore*), nebo i netělesná (*non corpore nec corpore*) a v těchto situacích byla později od první žaloby odvozena. Případem prvního jednání může být např. nekrmení zvířete, které následkem toho zahyne, příkladem druhého pak třeba situace, kdy někdo nezavře vrata a nějaké zvíře uteče. Vedle vlastníka je u této žaloby aktivně legitimována i jiná věcně oprávněná osoba (zástavní věřitel, usufruktář, držitel v dobré víře či pachtýř – pokud šlo o plody), ne však osoba jejíž postavení plynulo z obligačního vztahu (např. komodatář).

Obě žaloby mají povahu **žaloby smíšené**. Trestající charakter se odráží ve skutečnosti, že trestem byla pokuta (viz výše), která se v případě odpirání zvyšovala na *duplum*. Rovněž, když bylo pachatelů více, byla uplatňována kumulativně. Pachatelé také byli stíženi infamií. Na druhou stranu, byla tato žaloba pasivně zděditelná, ovšem proti dědicům zněla jen na náhradu.

K některým specifickým situacím viz dále u praetorských deliktů.

4.3.1.4 Urážka – *iniuria*

Urážka v římském pojetí byla **nejen útokem verbálním, ale zahrnovala i útok fyzický**. Musel však být vždy spáchán **ve formě úmyslné**. Některé podstaty znal již Zákon XII desek, například zlomenou kost (*os fractum*), zraněnou končetinu (*membrum ruptum*), stejně jako *mala carmina* (nejblíže asi prokletí). Gaius jako příklady pro iniurii vypočítává ještě např. křivé obvinění z dluhu, pomluvu, ale také „stalking“, a žaloba příslušela i proti tomu, kdo chtěl druhému zamezit přístup na veřejná místa, nebo naopak kdo by vnikl proti vůli vlastníka do cizího obydlí. Tento široký rozsah je dán i tím, že slovo *iniuria* obecně znamená jakékoliv bezpráví. Útok nemusel být veden přímo, ale i nepřímou (např. na osoby *alieni iuris*, otroky dotyčného), kdy cílem bylo napadnout čest poškozeného.

Podle Zákona XII desek byla trestem typicky pokuta v závislosti na závažnosti od 300 do 25 assů. Postupem času se ale výše pokuty ukázala nedostatečnou a byla zavedena praetorská ochrana – ***actio iniuriarum aestimatoria***. Slovo *aestimatoria* odkazuje ke skutečnosti, že podle této žaloby si poškozený mohl škodu ocenit (*aestimatio*) a následně pak porotci (typicky rekuperátoři) nebo praetor stanovili výši pokuty – nesměla však přesáhnout ocenění poškozeného. Pro svou ryze osobní povahu **nebyla žaloba zděditelná ani pasivně, ale ani aktivně**. Žaloba pochopitelně měla infamující následky.

Některé urážky byly stíhatelné ne jako soukromé, ale jako veřejné trestné činy (*lex Cornelia de iniuriis*).

4.3.2 Praetorské delikty

Jak bylo řečeno, praetor modifikoval některé civilní delikty, přidával žaloby u civilních deliktů tam, kde dosavadní civilní žaloby nebylo možno použít. Nejdále tato činnost došla ve chvíli, kdy z krádeže byla vytvořena samostatná skutková podstata loupeže.

Vedle toho dal praetorský edikt za vznik i několika zcela novým skutkovým podstatám. Z nich nejvýznamnější je podvod a bezprávná výhrůžka.

4.3.2.1 Podvod – *dolus*

Delikt podvodu byl do ediktu zanesen r. 66 př.n.l. praetorem Gaiem Aquilem Gallem. Podstata spočívala v **úmyslném uvedení v omyl** druhého jednajícího subjektu ve vztahu k jednání, které následkem tohoto omylu uzavře.

Dolus causam dans je označení situace, kdy právě byly vyvolány falešné představy ohledně skutečností, jež vedly k uzavření smlouvy. Jednání jako takové je celé neplatné.

Dolus incidens je podvod nemající vliv na základní podmínky smlouvy, pak může být neplatná jen část jednání, která je podvodem stížena, ale zbytek může být platným.

Actio doli je žaloba z podvodu, je *a. arbitria*, tedy předchází jí praetorova výzva na vydání všeho, čeho podvodem nabyl. Pokud tak neučinil, byl povinen

uhradit veškerou škodu, ale po uplynutí roku již jen vydat to, čím se obohatil. První rok také měla žaloba infamující následek.

Technicky vzato mohla být *actio doli* stíhána jakákoliv zlovolná škoda na majetku. Tuto žalobu (námitku) bylo **možno použít jak u závazků z deliktů, tak i kontraktů. Měla však v zásadě povahu doplňkovou a fungovala jako *ultima ratio*.** Jinými slovy – pokud se nabízela možnost nárok vymoci jinou cestou, tedy použitím jiné žaloby či skrz *restitutio in integrum*, měl být použit tento prostředek. Svou povahou tato žaloba přiznávala právní význam i pohnutce (viz výše).

Na obranu proti vymáhání plnění, které bylo založeno na podvodu se podvedenému nabízela *exceptio doli*.

4.3.2.2 Bezprávná výhrůžka – *vis ac metus*

Delikt bezprávné výhrůžky byl zaveden kolem r. 80 př.n.l. praetorem Octaviem. Podstata deliktu spočívala v protiprávním vyhrožování postiženému či někomu z členů jeho rodiny za účelem donutit dotyčného k nějakému právnímu jednání. **Výhrůžka musela být uskutečnitelná, protiprávní,** tedy nebylo možno hrozit něčím, co mohlo být na dotčeném vymáháno v souladu s právem, **a vzbuzující důvodný strach.** Hrozba tedy musela být nejen bezprostřední a uskutečnitelná, ale také musela být tak závažná, že by se jí „zalekl i srdnatý Říman.“ Forma zavinění byla pochopitelně jen úmyslná.

Actio quod metus causa byla *actio arbitraria* – tedy předcházela jí praetorova výzva, aby pachatel vydal vše, čím se obohatil z takového jednání. Při odmítnutí byl trestem čtyřnásobek (*quadruplum*), ale po roce již jen náhrada (*simpulum*). Pasivně legitimován za Justiniana by nejen pachatel, ale i ten, kdo měl z takového jednání prospěch.

Dalšími prostředky byla námitka (*exceptio metus*), pokud byl vydírán žalován na poskytnutí slíbeného plnění, bylo také možno použít *restitutio in integrum* či v určitých specifických situacích i jiné prostředky.

Vedle těchto dvou deliktů existovala ještě řada dalších, které alespoň stručně mohou být představeny:

- ***Sepulchrum violatum*** byl delikt, který spočíval v poškozování hrobu či práv k němu (např. bránění v pohřbu). Žaloba měla povahu *a. popularis*, tedy nemusel ji podat jen poškozený, ale kdokoliv, a pokuta byl stanovována dle uvážení soudce.
- ***Corruptio servi*** spočívala v morálním zkažení cizího otroka, tedy ke zhoršení jeho vlastností. Mohl jít třeba o navádění k lenosti, k pití, k útěku atp. Trestem byla pokuta ve výši dvojnásobku ceny otroka (*duplum*) v době činu.
- ***Album corruptum*** postihovalo poškozování či měnění úřednické vyhlášky (např. její strhávání atp.). Žaloba opět měla povahu *a. popularis*.
- ***Calumnia*** spočívala v podání úplatku na zahájení nespravedlivého procesu. Trestem zde bylo *quadruplum*, po roce *simplum*.

Dle praetorského práva bylo rovněž trestné, pokud propuštěnec proti příkazu praetora žaloval svého patrona – tedy bývalého vlastníka.

4.3.3 Kvazidelikty

Kvazidelikty – ***obligationes quasi ex delicto*** – stejně jako kvazik kontrakty vznikly jako jednotná kategorie až za Justiniána, ale tyto situace existovaly v právu již dříve. Šlo o situace, které ale z rozličných důvodů nešlo subsumovat pod delikt. Ačkoliv nešlo o delikty, přesto tyto situace zakládaly odpovědnost za škodu, která při nich nastala. Jako samostatná kategorie jsou kvazidelikty na rozdíl od všech ostatních kategorií poměrně nesourodé a jednotlivé typy se jmenují především podle žalob.

Žaloba o vylitém a vyhozeném (*a. de effusis et deiectis*) a **žaloba o postaveném a zavěšeném (*a. deposito vel suspenso*)** reagovaly na každodenní život ve městech s velkými nájemními domy (tzv. *insula*), kde bylo pro poškozeného téměř nemožné vypátrat konkrétního pachatele, který např. vylil nějaký odpad z okna, nebo kterou mohla způsobit věc zavěšená či nějak postavená v blízkosti nemovitosti. V těchto situacích se odpovědnost připočítávala obyvateli dané části domu. Jeho odpovědnost v tomto ohledu byla objektivní. Trestem zde byla typicky pokuta. Obě žaloby měly

povahu *a. popularis*. Pokud byl někdo padajícím předmětem usmrcen či zraňen, pokuta zněla až na 50 000 sesterciů.

Odpovědnost za věci vnesené, je odpovědnost, která je dnes spojována s provozovny, zejména pohostinstvím. V antické době byl takto žalovatelný jednak hostinský (*caupo*), ale také majitel stájí (*stabularius*) či lodník (*nauta*). Tyto osoby odpovídaly nejen za škodu způsobenou jimi samotnými, ale i personálem a hosty, ale jen těch, kteří hostinec dlouhodobě obývali. Ne však za škodu způsobenou spolucestujícími.

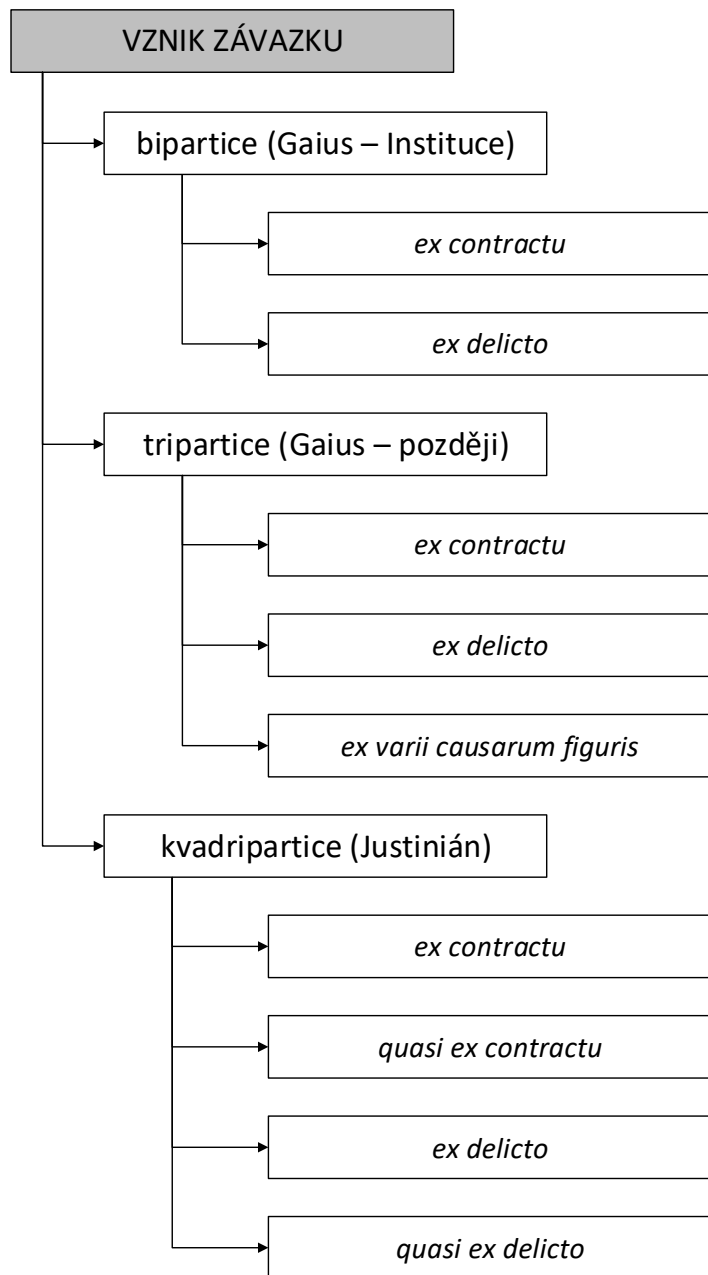
Actio de pauperie byla žaloba, kterou se bylo možno domáhat náhrady škody po vlastníkovu zvířete, které způsobilo škodu. Vztahovala se však na zvířata, která nejsou přirozeně divoká. Samotné římské prameny říkají, že jde o škodu bez protiprávního jednání (*damnum sine iniura facientis datum*). Náhrady škody bylo možno zprostit se vydáním zvířete.

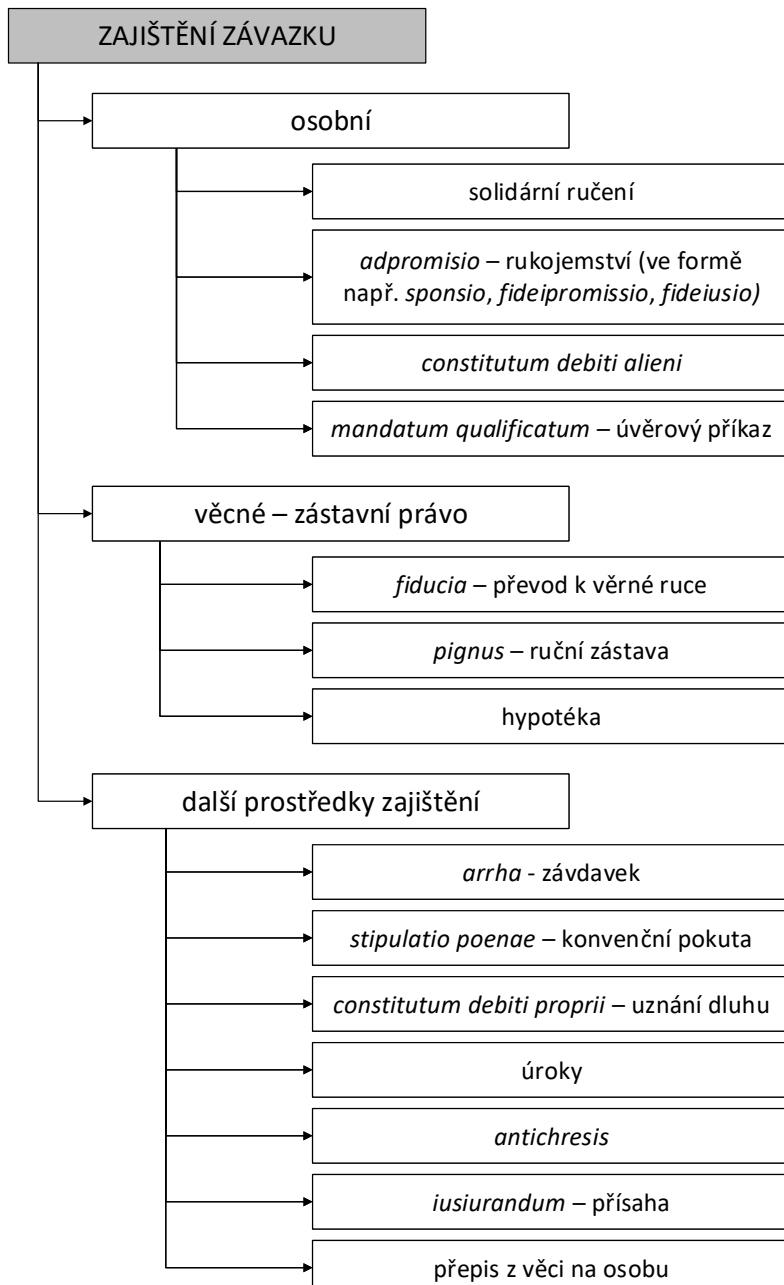
Odpovědnosti z profesní činnosti by mohla být souhrnné označení pro několik dalších situací:

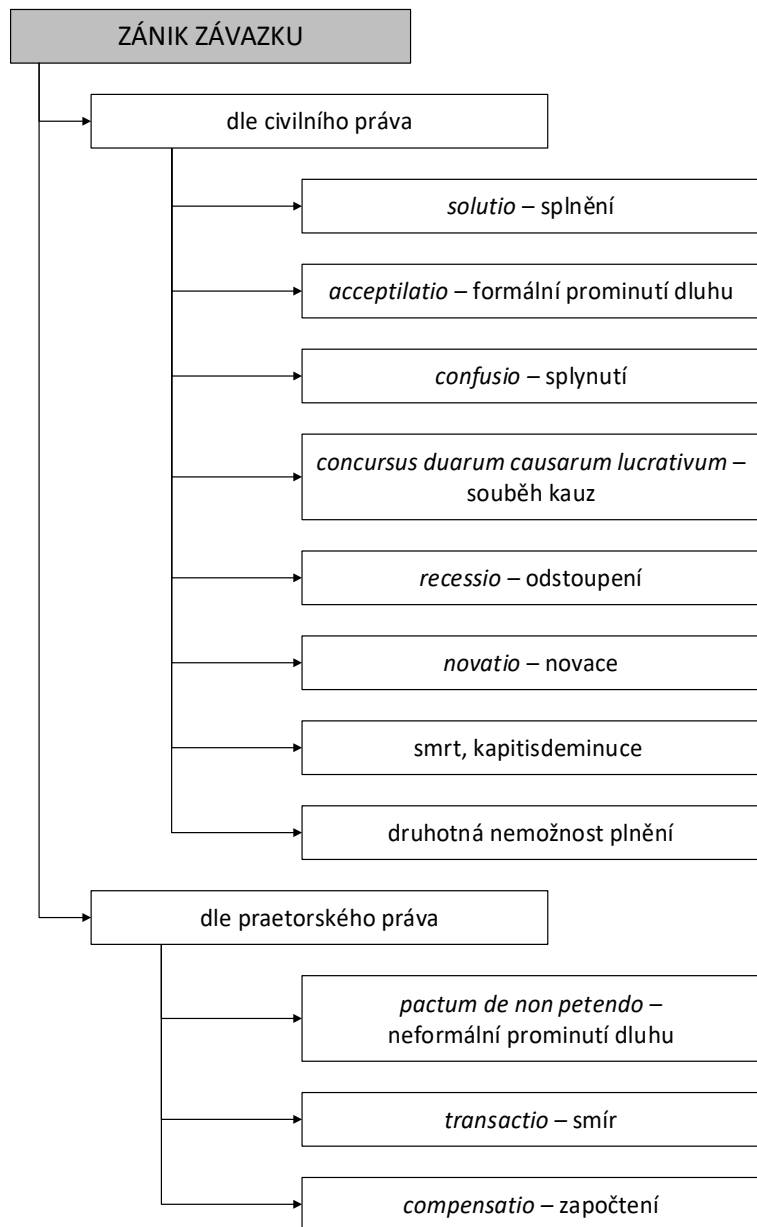
Žaloba na soudce (*a. adversus iudicem qui litem suam fecit*), který svým zaviněním vynesl nespravedlivý rozsudek. Jako zavinění bylo možné opomenutí. Hradila se veškerá škoda, popř. její část.

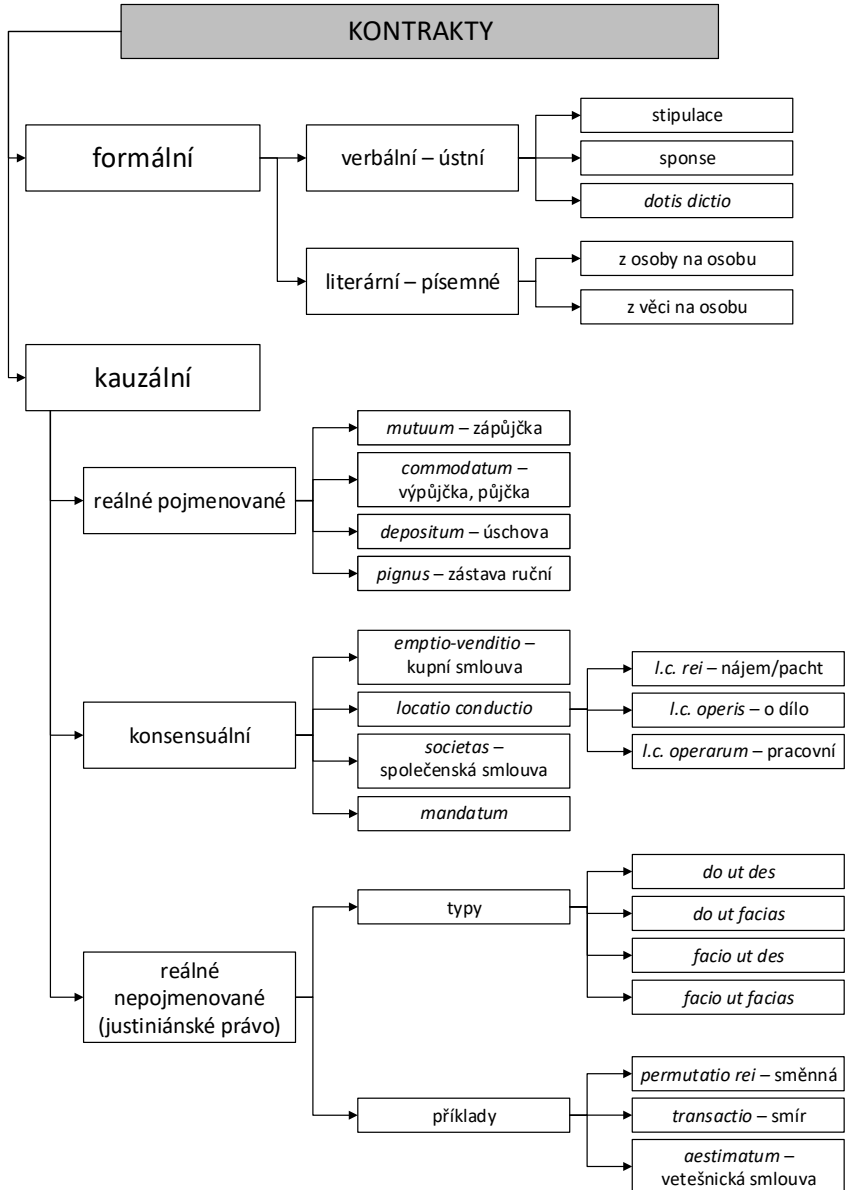
Žaloba na zeměměřiče (*a. adversus mensorem qui falsum modum dixerit*), stíhala zeměměřiče (*agrimensor*), který svým úmyslným jednáním chybně při mezním sporu vymezil hranice.

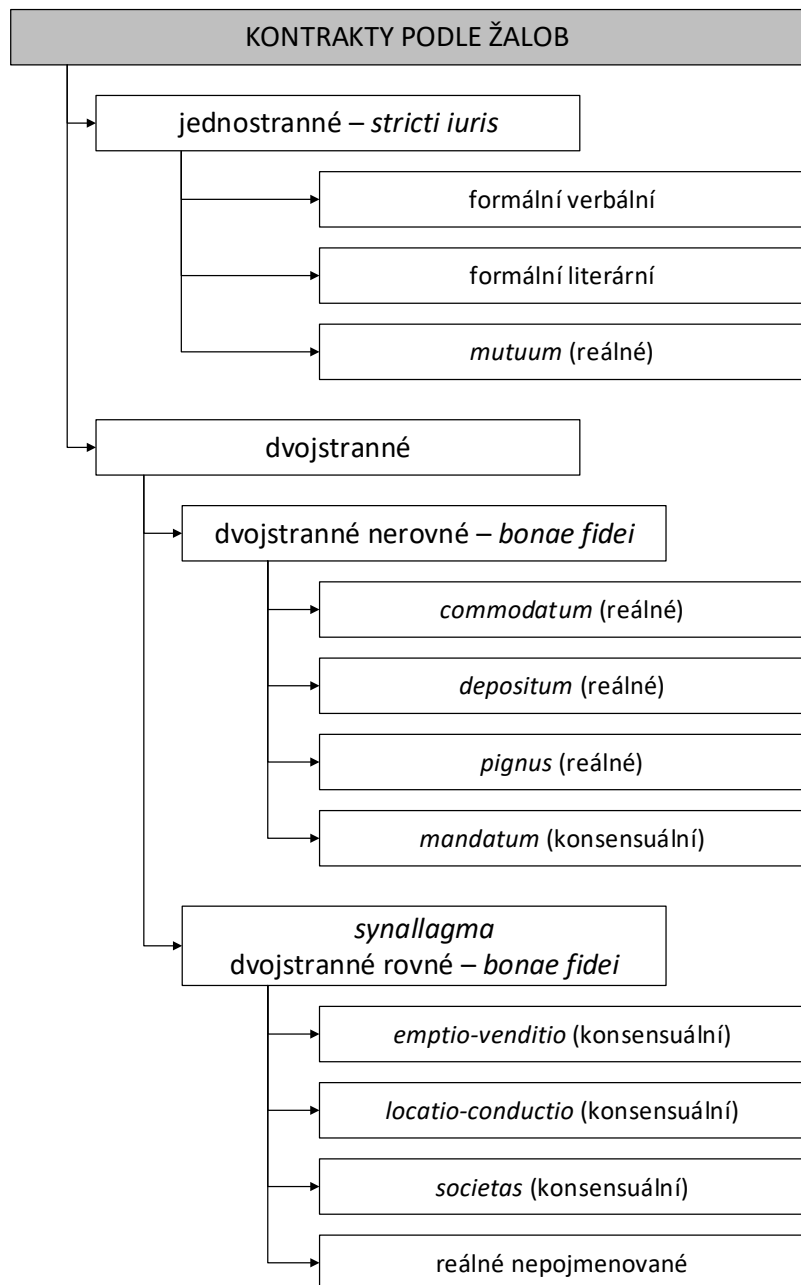
Žaloba na výběrčí daní (*a. contra publicanum*). Publikáni si od státu pronajímali výběr daní, který pak sami prováděli. Pokud však během výběru daní zabavili nějakou věc neoprávněně, bylo je možno žalovat. Trestem bylo *duplum*, po uplynutí roku *simplum* hodnoty dotčené věci.

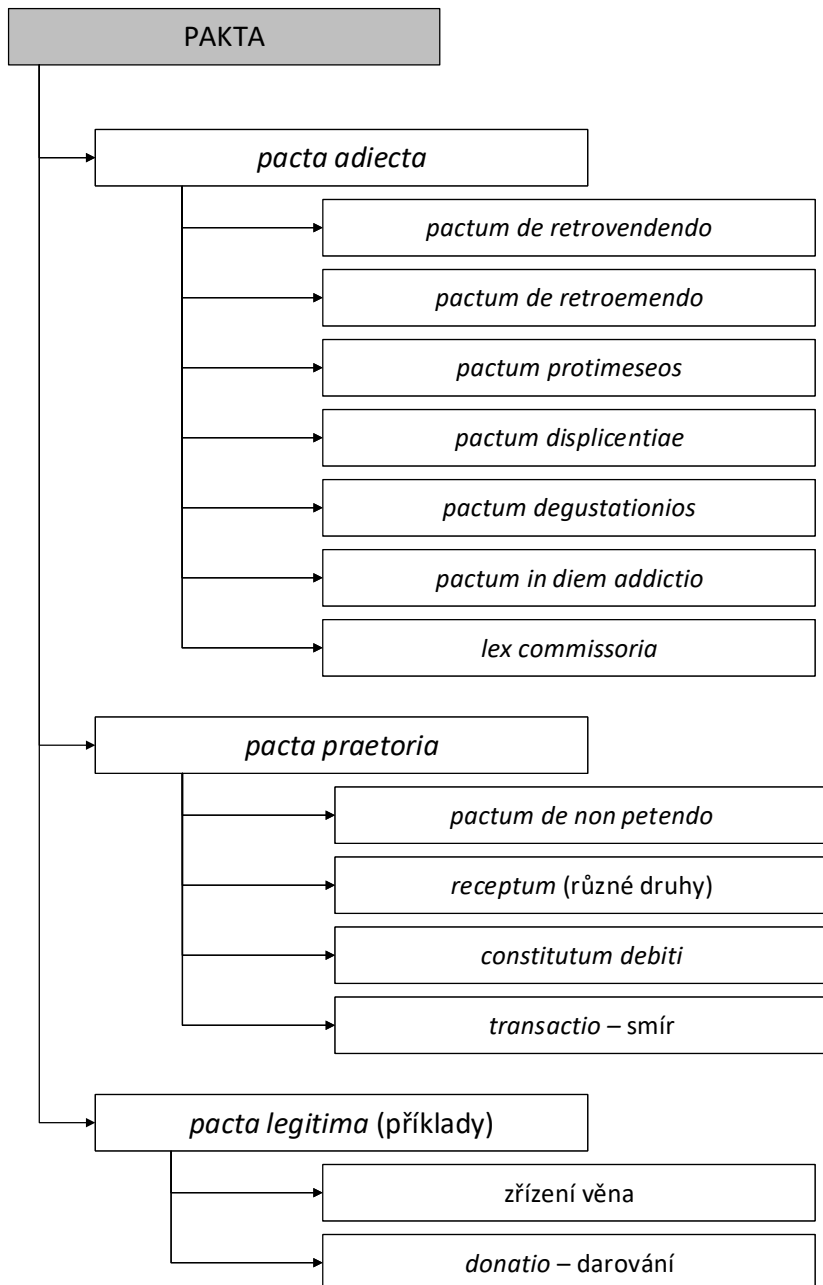

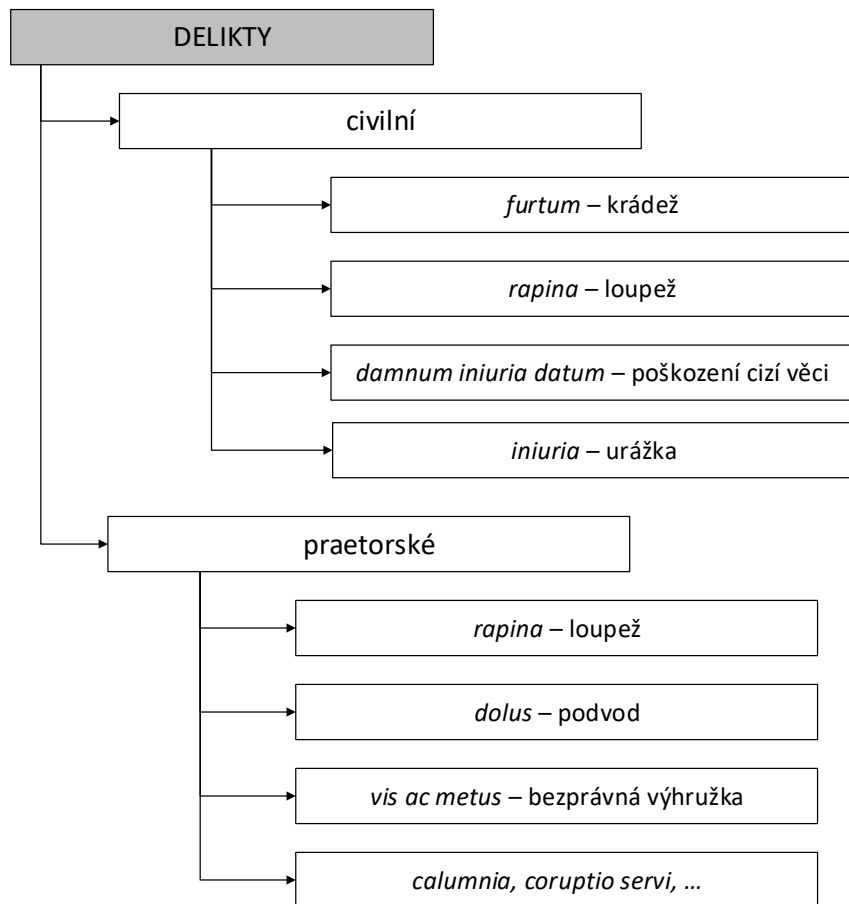

5 PRÁVO DĚDICKÉ

5.1 Obecná část

5.1.1 Základní charakteristika dědického práva

Pod pojmem dědické právo si dnes zpravidla představujeme právní oblast, která určuje, komu po smrti nějaké osoby, kterou označujeme jako **defunctus – zůstavitel**, případně majetek této osoby. Římské a obecně antické pojetí dědického práva však bylo poněkud odlišné a majetková otázka byla jen jedním a zdaleka ne hlavním rozměrem dědického práva.

Cílem dědického řízení v nejstarších dobách bylo určit novou hlavu rodiny – nástupce na pozici *pater familias*. Dědické právo bylo postaveno na **principu univerzální sukcese** (šlo o univerzální sukcesi tzv. *mortis causa* – byla důsledkem smrti zůstavitele). Dědic tedy nastupoval na pozici zůstavitele ve všech oblastech s výjimkou těch, jež byly navázány výhradně na osobu zůstavitele. Římané to vyjadřovali obratem, že dědic nastupuje **in ius et locum defuncti** – na práva a místo zůstavitele (více viz dále).

Pro římské dědické právo civilní byl významný i **náboženský rozměr**. Šlo zde zejména o rodinné bůžky a kult předků, což můžeme souhrnně označit termínem **sacra privata**. Právě náboženství hrálo velmi významnou roli při formování římského dědického práva a tvorbě jeho základních regulí.

Mortis causa – Úkolem dědického práva je regulovat vztahy po smrti zůstavitele. Ačkoliv řada jeho institutů vzniká již za života zůstavitele (typicky závět', dovětek), **předpokladem proto, aby se někdo dědicem stal byla smrt zůstavitele**, nebo alespoň hodnověrná zpráva o tom, že zůstavitel je mrtev.

Princip univerzální sukcese – ten byl již výše zmíněn a podle něj dědic nastupoval na pozici zůstavitele a tedy přecházela na něj téměř všechna práva a povinnosti. Tato skutečnost se odrážela v tom, že **dědic byl vždy považován za nástupce k celku** a to i v situaci, že bylo povoláno dědiců více. To, že se žádný z nich celku nechopil, bylo totiž dáno právě nárokem těch ostatních, a tak byla pozůstalost dělena na **jednotlivé podíly**. Tento podíl

byl přitom minimem toho, kolik mělo dědici připadnout – pokud se podíl některého z dědiců uvolnil, přirůstal poměrně ostatním. Dědic tedy dědil celek nebo jeho podíl, který byl typicky vyjádřený zlomkem, nikdy však konkrétní věc. Jedním z důsledků univerzální sukcese je fakt, že **dědic odpovídal za dluhy zůstavitele v plné výši**, bez ohledu na hodnotu dědictví. Dalším z důsledků univerzální sukcese byl i fakt, že **římské právo vylučovalo kombinaci delačních důvodů** – závět' a intestátní poslušnost byly v poměru vylučovací.

Jednou dědic, navždy dědic (*semel heres, semper heres*) – je zásada, která má kořeny právě v náboženském pojetí dědického práva. Pokud se tedy dědic rozhodl stát zůstavitelovým nástupcem, přijal právě onen rodinný kult. Ten byl chápán jako určitá vlastnost, které se již po přijetí nebylo možno zříct. Bylo možno dědictví odmítnout, ale jakmile jej někdo přijal, již mu tato možnost v zásadě dána nebyla. Tato skutečnost se odráží např. v tom, že dědic mohl být platně ustanoven jen pod suspenzivní podmínkou a nikdy pod rezolutivní. Jediný prostředek, který umožňoval převod celého majetku z dědice na jinou osobu byl neformální odkaz (*fideikomis*), jenž byl předobrazem dnešního svěřenského nástupnictví. Ačkoliv dnes je již možno ustanovit dědice i pod rezolutivní podmínkou, stále platí, že pokud se někdo jednou rozhodne být dědicem, nebo dědictví odmítnout, je toto rozhodnutí v zásadě nezměnitelné.

Respekt k vůli zůstavitele – již Zákon XII desek zná **závět' jako favorizovaný dědický důvod**. Vůle zůstavitele tak byla pro Římany důležitější než jakákoliv jiná vazba mezi zůstavitelem a potenciálním dědicem. Akcentace volní stránky vedla i k **možnosti svou vůli kdykoliv změnit**, a to až do posledního okamžiku života (Dig. 34, 4, 4). Mimo jiné to vedlo k **odmítnutí dvojstranných jednání *mortis causa*** (s výjimkou *donatio mortis causa*) a akcentace právě jednostranných jednání.

5.1.2 Civilní versus praetorské dědické právo

I v oblasti dědického práva se objevuje rozdíl mezi starým *ius civile* a *ius honorarium*. Pro **civilní dědické právo** se používá **pojem *hereditas*** a dědic je označen termínem ***heres*** (pl. *heredes*). Právě civilní dědické právo je spojeno s výše uvedenými základy náboženskými. Skutečnost, že dědic měl být

nový *pater familias* také odkazuje k faktu, že rozhodujícím pro civilní právo bylo příbuzenství agnátské, tedy právní.

Naopak **praetor** udílel **držbu majetku** (*bonorum possessio*) a praetorský dědic tak byl **bonorum possessor**. Pro toto dědické právo je postupná akcentace majetkového rozměru dědického práva, zejména ve vztahu k emancipovaným dětem – tedy postupné prosazování pokrevního příbuzenství. Spolu s praetorem je spojeno také podobné pojetí závětní listiny, jako máme my dnes. Konečně praetorské právo prosadilo, že se pozůstalost jednotlivým dědicům nabízí pouze po určitý čas. Jakmile tato lhůta uplyne marně, jejich nárok zaniká (prekluduje).

5.1.3 Delační důvody

Delačními důvody se rozumí důvody, na jejichž základě se někdo může stát dědicem. Oproti dnešnímu právu znalo římské právo **jen dva delační důvody – testament a zákon**. Podle toho tak bylo také rozlišováno mezi posloupností testamentární a zákonnou, neboli intestátní. Z hlediska historického je starší právě ona druhá – tedy intestátní. Ta je postavena na příbuzenských vazbách a dědic (dědicové) jsou určeni právní normou – původně obyčejem, posléze zákonem (Zákon XII desek). Tentýž zákon však zcela jasně formuluje, že dává přednost vůli zůstavitele a **testamentární má přednost před zákonnou posloupností**. Tímto svým pravidlem byli Římané v antickém světě patrně výjimkou a akcent na vůli zůstavitele je jedním ze základních znaků jejich dědického práva a jeho odkazem právu modernímu.

Oba delační důvody nebylo možno kombinovat, takže existující a platná závět' jednou provždy vylučovala aplikaci intestátní posloupnosti. Tato zásada měla však své výjimky:

- vojenský testament (*testamentum militis*) – ten byl obecně výjimkou prakticky ze všech zásad dědického práva;
- nárok nepominutelných dědiců na povinný díl.

5.1.4 Dědická způsobilost

V souvislosti s dědickou způsobilostí se rozlišují zejména dva termíny – *testamenti factio* a *capacitas*.

5.1.4.1 *Testamenti factio*

Tento termín označuje – jak název napovídá – především vazbu na závěť. V jeho rámci bylo rozlišováno s třemi situacemi:

- pořídit závěť;
- být dědicem;
- být svědkem při pořizování závěti.

Základním byla způsobilost závěť pořídit. Tuto měly pouze osoby svobodné a nadto pouze Římané, výjimečně i jiné osoby, kterým to umožnilo *commercium*. Jelikož šlo o právní jednání, tak musel k němu být způsobilý – tedy mít věk, nesměl být duševně chorý a omezen byl rovněž marnotratník. Stejně tak, až do Justiniana, i osoby němé, neslyšící či nevidomé. Konečně jimi nebyly *intestabiles* – osoby, jež se nemohly účastnit jednání vyžadujících svědky (tedy např. osoby, které odmítly podat svědectví o jednání jehož byli svědky, dále juliánští Latinové a později také heretici). Původně ji neměly ani ženy (vyjma kněžek bohyně Vesty). Tuto způsobilost musel mít zůstavitel nejen v okamžiku posledního pořízení, ale až do konce svého života, jinak nastala neplatnost, a to jen s několika výjimkami (následná ztráta schopnosti mluvit, prohlášení za marnotratníka atp.).

V případě dědiců lze říci, že jsou podmínky podobné, ne však shodné. Sice i u pasivní testamentární způsobilosti platí, že dotčený musel být Říman, ale nemusel již být zletilý, ba dokonce nárok měl i *nasciturus*. Stejně tak mohl být jako dědic označen i otrok – ovšem pouze cizí. Vlastního otroka bylo možno za dědice ustanovit také, ale jen byl-li před ustanovením dědicem propuštěn na svobodu. V okamžiku ustanovení tedy již otrokem nebyl.

5.1.4.2 *Capacitas*

Tento pojem byl naopak novější a vztahuje se až k době císařské. Jde o situace, kdy osoba je způsobilá stát se dědicem (má *testamenti factio passiva*), ale z důvodu nějaké právní normy je její dědický nárok omezen – je tzv. *incapax*. Nejznámějším případem byla situace predikovaná skrz *lex Iulia et Papia Popea*, která nutila Římanům uzavírat manželství a mít děti. Osoby svobodné (*caelibes*) a bezdětné (*orbi*) byly právně *incapax* a jejich dědický díl připadal ostatním dědicům, případně státu jako odúmrt'.

5.2 Testamentární posloupnost

5.2.1 Forma závěti

Závěť je jednáním typicky formálním. Z hlediska formy je možno rozlišit zejména závěti veřejné a soukromé. Dnes je závěť chápána jako jednání písemné, realita je však taková, že historicky šlo spíše o jednání ústní před příslušnými svědky.

5.2.1.1 Nejstarší formy závěti

Dva nejstarší římské testamenty měly podobu testamentů veřejných, které vyžadovaly určitou součinnost nějakého státního orgánu (v dané době shromáždění), které mělo nějakou oficiální povahu.

Kalátní testament (*testamentum calatis commitiis*) byl nejstarší formou závěti, kterou zůstavitel stanovoval svého dědice prohlášením na kalátním shromáždění. Zde se projevuje zejména vazba na řecké kořeny závěti, neboť kalátní shromáždění sloužilo mimo jiné i k adopci či arogaci. Nevýhodou bylo, že kalátní shromáždění se konalo pouze dvakrát do roka a v obou případech v první půlce roku. Není zcela jasné, zda musela tato závěť být shromážděním schválena, nebo zda ji pouze vzalo na vědomí jako svědci.

Testament v šiku (*testamentum in procinctu*) byl prvním typem závěti, který by bylo možno označit na závěť s úlevami. Ačkoliv v tomto případě nebyla závěť konána před nějakým oficiálním shromážděním, nešlo o jakékoliv uskupení vojáků. K tomu, aby bylo platné, musely předcházet příslušné náboženské akty (*auspicia*). S vojenským testamentem doby císařské nemá žádnou přímou vazbu. Mimo jiné tento typ testamentu nezakládal univerzální sukcesi a týkal se jen odkazů.

Oba tyto testamenty měly podobu odkazových testamentů (tj. nestanovovaly univerzálního sukcesora – dědice) a vyšly z užívání ještě během republiky.

5.2.1.2 Závěti doby předklasické a klasické

Vedle výše uvedených závětí se postupně objevil i testament soukromý. Podstata soukromých závětí spočívala v tom, že nebyla součinnost s nějakým orgánem státní moci, ale svědky byly jen soukromé osoby.

Mancipatio familiae a testamentum per aes et libram

První verzí soukromé závěti byla situace, kdy v okamžiku blízké smrti *pater familias* požádal přítele, na kterého převedl v okamžiku blízko smrti celý majetek, aby jej po jeho smrti převedl na dědice na základě *fidei*. Tedy k této závěti bylo potřeba dvou převodů.

Asi ve 3. stol. př. n. l. došlo ke změně, kdy se z *mancipatio familiae* na mancipační testament (*testamentum per aes et libram*). Pro něj bylo základem uskutečnění mancipace, proto počet svědků také odpovídal mancipaci (5 svědků + *libripens* + *bonorum emptor*), celkem tedy sedm svědků. Rozdílem s *mancipatio familiae* byl, že zde nabývali dědicové přímo, a *bonorum emptor* měl toliko testament.

Pro vznik mancipačního testamentu byl samotný akt mancipace spojený s **nunkupací – prohlášením, kdo je dědicem**. Ta mohla být v podobě ústního prohlášení, ale také mohlo ono prohlášení jen poukázat na zůstavitelovu vůli sepsanou na voskových tabulkách. Pro zrušení závěti tedy bylo potřeba, aby došlo ke zrušení mancipace. K platnosti byla vyžadována *unitas actus* – tedy aby jeho průběh nebyl přerušen a udál se jako jeden akt.

Praetorská závět'

V režimu praetorského práva se posléze vyvinula praxe, že nebylo vyžadováno, aby proběhla mancipace, ale **podstatou se staly voskové tabulky, které dle praetora byly považovány za závět'**. Kdy přesně k této změně došlo není známo, ale zcela jistě byla praetorská závět' obvyklá v době, kdy žil M. T. Cicero, neboť na ni takto odkazuje ve sporu s Verrem: „... budou-li mi předloženy tabulky s testamentem opatřené pečeti v počtu ne menším, než předepisuje zákon, přičku držbu pozůstalosti především podle tabulek testamentu.“ Dle praetora tedy již nehrálo roli, jestli proběhla mancipace, nebo nunkupace. Pokud tedy splňovaly tabulky výše uvedené náležitosti, přičkl označeným dědicům praetor *bonorum possessio* (držbu pozůstalosti).

5.2.1.3 Závěti poklasické doby

Jak civilní, tak praetorský testament byly nadále užívány vedle sebe po celé klasické období. V době císaře Konstantina již mizí mancipace, ale civilní testament zůstává v podobě psané závěti před pěti svědky a jako podmínka se postupně prosazuje podpis. Ten nebyl potřeba, pokud by zůstavitel závět' psal sám. Pokud by ale závět' nepsal a ani neuměl psát, od poč. 5. stol. (Theodosius II. a Valentinianus III.) bylo vyžadováno osm svědků. Teprve za jejich vlády se podpis stává obligatorní náležitostí.

Císařství poč. 5. stol. n. l. zároveň přineslo dvě nové formy veřejné závěti:

- ***testamentum apud acta*** – Prohlášení závěti u soudu (což byla forma veřejné závěti známa i ABGB a zpočátku i OZ 1950). Mohlo být v ústní podobě, ale mohlo mít i podobu listiny, jež byla soudu předložena;
- ***testamentum principi oblatum*** – Závět' zaslaná k uložení císaři, nebo do veřejného archivu.

Stejně tak doba poklasická přišla s většinou typů mimořádných závětí (viz dále).

5.2.1.4 Justiniánská úprava

Justiniánské právo převzalo závěti soukromé, veřejné i privilegované.

V době Justiniánské se stalo standardním typem soukromé závěti tzv. ***tripertitum***, která byla jistým spojením civilní, praetorské a poklasické závěti. Vyžadovala tři náležitosti:

- *unitas actus + uno contextu* – I když byla přípustná kratší přestávka na odpočinek (převzato z civilního práva doby klasické);
- svědky – V zásadě sedm (praetorské právo), za specifických situací mohlo být navýšeno na osm (např. slepecká závět');
- podpisy/pečetění – Pokud byla psána vlastní rukou, nemusela být podepsána (poklasické právo).

Požadavek na dataci se poprvé objevil až v Novele 117 z r. 530.

Závět' mohla být ve formě ústní, nebo písemné. Zatímco při ústní musela být vyslovena celá poslední vůle, u písemné stačilo jen prohlášení, že listina obsahuje zůstavitelovu poslední vůli.

5.2.1.5 Závěti mimořádné – privilegované

V určitých specifických situacích se připouštěla odchylka od řádné formy, proto je možno hovořit i o závětech mimořádných, někdy též označovaných jako privilegované. Většinou to spočívalo v určitých zjednodušeních, tedy se také hovoří o závětech s úlevami, což je termín, který používá i OZ 2012.

Nejstarší formou by mohla být brána závěť v šiku z doby archaické, ale většina těchto závětí je spojena až s dobou poklasickou.

Vojenský testament (*testamentum militis*)

Jeho vznik je připisován Digesty Caesarovi (Dig. 29.1.1pr.), ale patrně vznikl až v době císařské a své hlavní rysy získal v době od Flaviovců po Hadriana. S osobami vojáků byly spojeny i jiné výhody, např. nebylo je možno vydědit, bylo jim umožněno pořídit závěť, i když šlo o osobu *alieni iuris* v rozsahu táborovém pekuliu (*peculium castrense*). Dokonce byla přiznána i určitá ochrana nemanželským potomkům. Proto se někdy hovoří nejen o vojenské závěti, ale o speciální vojenské posloupnosti.

Pojem *testamentum militis* je zpravidla spojován především s formálními úlevami pořízení, kdy platnou byla i např. závěť krví na pochvě meče, či těsnopisný záznam závěti (tedy de facto jen poznámky pro pořízení textu závěti). Vojenská závěť však v sobě obsahovala řadu úlev – v první řadě voják mohl stanovit dědicem i někoho jiného než jen Římana.

Charakter těchto úlev šel často proti regulím, jimiž jinak dědické právo bylo svázáno, a je tedy možno říci, že **bylo-li nějaké pravidlo v římském dědickém právu, tak vojenský testament z něj představuje výjimku**. Tyto výjimky často reflektovaly specifika vojenského života, kdy existence „civilního“ a „táborového“ majetku vedla k možnosti kombinace testamentární a intestátní posloupnosti. Mohl dokonce stanovit dědice jen na dobu omezenou (v rozporu se zásadou *semel heres, semper heres*). Řada těchto výjimek postupně pronikala i do obecného dědického práva a v moderním právu dědickém jsou již v podstatě pravidlem.

Tento typ závěti byl budován na stavovském principu, tedy oprávnění příslušelo toliko vojákům na základě jejich statusu, bez ohledu na to, zda byla válka či zrovna mír. Platnost závěti končila rok po čestném propuštění z vojska.

Až Justinián toto právo omezil pouze na dobu vojenského tažení a naopak umožnil, aby tak pořizovaly i civilní osoby doprovázející vojsko.

Venkovský testament (*testamentum ruri conditum*)

Úleva u vojenského testamentu spočívala ve snížení počtu svědků na pět a v požadavku, že svědek nemusel být gramotný. Termín „paganus“ neznamená pohan, ale venkovan, někdy také je používán ve smyslu „civilista“ jako protiklad slova „miles“ (voják).

Morová závěť (*testamentum pestis tempore conditum*)

V poklasické době patrně vlivem epidemií bylo umožněno, aby byla možnost závěť pořídit i bez současné přítomnosti svědků. Bylo tedy možno, aby svědci k zůstaviteli přistupovali jednotlivě.

Slepecká závěť

V případě, že chtěl závěť pořídit slepec, mohl tak učinit, ovšem místo sedmi svědků muselo být přítomno svědků osm. Jde tedy o jisté zpřísnění požadavků. Na druhou stranu, až do zavedení této závěti za Justiniána mohl slepec platně pořídit jen ve formě vojenské závěti. Počet osmi svědků byl vyžadován i pro osoby negramotné.

Parentum inter liberos

Závěť porízená rodičem ve prospěch dětí. Závěť descendantů ve prospěch ascendentů za Justiniána mohla spočívat v tom, že byla napsána vlastní rukou, musela obsahovat jmenovité (nikoliv číselné) označení podílů pro dědice, které byly výhradně a datum.

5.2.2 Obsah testamentu

5.2.2.1 Obligatorní náležitost – ustanovení dědice

To, co dělalo v římském právu závěť závětí, bylo **ustanovení dědice – *heredis institutio***. Tím se odlišovala závěť od ostatních pořízení ***mortis causa*** a obdobně je tomu dodnes i v českém právu.

Označení dědice

Platilo, že označení dědice – dědická instituce – je hlava a základ závěti. Musela tedy být umístěna hned na jejím začátku a cokoliv, co by bylo uvedeno před touto institucí, bylo původně považováno za neplatné. I označení dědice podléhalo formálním náležitostem – muselo být učiněno v latině, rozkazovacím způsobem a původně byly jen dvě přípustné formulace. Teprve v poklasickém právu docházelo k rozvolnění v poklasické době.

Dědic nemusel být označen jménem, ale musel být označen tak, aby bylo zjištělné, o koho jde. Platilo, že v okamžiku pořízení si má zůstavitel vybavit jeho tvář, tedy nemohlo být jeho ustanovení ponecháno náhodě („kdo přijde první na můj pohřeb“) a jedinou výjimku z tohoto pravidla měl *nasciturus*. Neplatnou institucí byla také instituce, která by dědice zesměšňovala, neboť se předpokládalo, že závěť má přinést prospěch a u zesměšnění byla pochybnost, zda je cílem zůstavitele prospět.

Dědic mohl být v závěti označen pouze odkazem na jinou listinu („Dědicem ať je ten, jehož jméno je v kodícilul“), která obsahovala jeho jméno. Takovému typu závěti se říká **mystický testament (*testamentum mysticum*)** – podobně je upraven v § 1495 OZ 2012.

Zvláštní pravidla platila v případech neopomenutelných dědiců – viz dále kapitola Posloupnost proti testamentu.

Dědické díly

Dědic mohl být ustanoven **jen jeden – *heres ex asse*** (zle chápat jako dědic celého asu). Pokud ale bylo dědiců více, byli stanoveni jednotliví dědicové **k dědickým dílům – *heredes pro parte***. Bylo obvyklé, že dědické díly byly stanoveny, přičemž se vycházelo z toho, že pozůstalost tvořila jeden as a ten byl dělitelný na dvanáct dílů – uncí. Jednotlivým uncím odpovídaly jednotlivé názvy podílů, které dnes obvykle vyjadřujeme zlomky (např. *sextans* – 2/12, *semis* – 6/12). Pokud nebyli dědicové stanoveni k dílům, platilo, že dědí podle hlav. S ohledem na snahu respektovat vůli zůstavitele se ale předpokládalo, že pokud by byli dědicové stanoveni ve více větvích, tak ti, kteří jsou spolu v jedné větvi, dědí *in stirpes*.

Nemožnost kombinace delačních důvodů vedla k tomu, že pozůstalost musela být vyčerpána, **dědický díl stanovený zůstavitelem vždy představoval minimum, kolik se má dědici dostat**. Jako by každý dědic byl povolán k celku a to, že nedostane celek, je dáno jen tím, že byli povoláni i jiní. Pokud se někdo dědického dílu neujal, docházelo k akrescenci – přirůstání ostatním dědicům, a to v poměru, v jakém byli stanoveni ke svým dílům. Podobně ale i v případech, že by neseděly stanovené podíly, docházelo k jejich přiměřenému poměrnému krácení.

Heres ex re certa – označuje situaci, kdy byl dědic stanoven ke konkrétní věci. Tato instituce se u obecné závěti přičila pojetí dědice (výjimka vojenský testament), a tedy původně byla závěť chápána jako absolutně neplatná. Pozdější jurisprudence však dospěla k tomu, že závěť ponechala v platnosti a neplatnou se stalo jen ono ustanovení o *res certa*. Konečně dalším výkladem bylo dosaženo toho, že dědic sice zdědil vše, nicméně pozůstalost vydal zákonným dědicům a sám si ponechal jen onu věc jako prelegát.

5.2.2.2 Fakultativní náležitosti

Ustanovení dědice mohlo být v závěti doplněno řadou dalších ustanovení. S ohledem na dědice šlo zejména o instituci pod podmínkou a stanovení náhradníka. Závěť také mohla obsahovat vydědění někoho z potenciálních dědiců.

Ustanovení pod podmínkou

Dědic mohl být ustanoven pod podmínkou, ale **jen podmínkou supenzivní** (rezolutivní jen ve vojenském testamentu). Pokud byla podmínka formulována tak, že její splnění by nastalo v okamžiku smrti dědice (např. „Budeš dědic, jestliže nikdy nevstoupíš do Asie!“), tak byla pozůstalost dědici vydána hned, pokud se pod hrozbou kauce (***cautio Muciana***) stipulací zavázal, že onu podmínku neporuší.

Pokud byla podmínka nemožná, měla právní věda takové ustanovení za nepodmíněné. Stejně tak bylo ustanovení považované za nepodmíněné, pokud ten, komu byla podmínka k tíži, zmařil její splnění.

Stanovení náhradníka

Náhradník – *substitus* – je osoba, která nastupuje typicky na místo dědice, který se svého dědického dílu neujal. Cílem náhradnictví je zajistit, aby jednak nepřipadla pozůstalost zákonným dědicům, nebo státu, byl-li jediný dědic. Druhou možností bylo, aby bylo zajištěno přerozdělení uvolněných dědických podílů jinak, než by s tím počítal zákon. Ideálním řešením bylo stanovit sobě všechny dědice náhradníky navzájem, mimo jiné i proto, že platilo pravidlo, že náhradník náhradníka je rovněž náhradníkem dědice. Náhradníkem ovšem nemusel být stanoven jen někdo z dědiců, mohla jím být stanovena jakákoliv osoba, pokud ovšem měla *testamenti factio pasiva*. Římské právo rozlišovalo tři druhy náhradnictví.

- **obecná substituce (*substitutio vulgaris*)** – Je to právě výše uvedený případ, kdy dědic je zůstavitelem stanoven náhradník. Tento náhradník **nastupuje na místo dědice ve chvíli, kdy se dědic nechopí pozůstalosti.**
- **pupilární substituce (*substitutio pupillaris*)** – Byla chápána spíše jako projev *patria potestas*, než jako institut dědického práva, neboť šla částečně proti zásadě *semel heres, semper heres*. Spočívala v tom, že *pater familias* svému nedospělému potomkovi (*pupillus*) stanoví náhradníka pro případ, že se sice dědictví chopí, ale zemřel by ještě před dosažením zletilosti (tedy ve věku, kdy ani nemůže pořídit závět', ani mít legitimního potomka). Od klasické substituce se **tato lišila tím, že zde se dědic dědicem stal.**
- **kvazipupilární substituce (*substitutio quasipupillaris*)** – Byla vytvořena později v justiniánském právu podle vzoru pupilární, a to pro osoby, které jsou duševně choré.

Postupem času se v právu vžilo pravidlo, že **každá substituce speciální v sobě mlčky nese i substituci obecnou**, což platí dodnes. Východisko k tomuto postoji poskytla tzv. *causa Curiana*.

Vydedění

Vydedění (*exhereditatio*) znamená, že zůstavitel si nepřejí, aby někdo z jeho potenciálních dědiců se dědicem stal. Dnes jsou **důvody vydedění taxativně dány – to však zavedl až Justinián**. Právu klasickému je jakýkoliv výčet důvodů vydedění, cizí.

Prvotním účelem vydědění totiž nebylo vždy vyloučení potenciálních dědiců, kteří k zůstaviteli nezachovávali patřičnou úctu, **důvodem bylo především zachování platnosti pořízené vůle** – to byl důvod, proč velmi často byl vydědčován *nasciturus*, neboť jeho narozením vznikal nový *suus* (vlastní dědic) a tedy závěť se stávala neplatnou.

V případě vydědění platilo pravidlo, že prvorozený syn musel být vždy vyděděn jmenovitě a ve zvláštní větě a předepsanou formulí. To platilo i pro nascitura („Narodí-li se mi syn, ať je vyděděn!“). Pokud jde o ostatní, ty bylo možno vydědit i obecným označením souhrnným.

Justiniánská konstituce z r. 531 n. l. zavedla povinnost vydědit jmenovitě každého a rovněž stanovila důvody – čtrnáct pro potomky a osm pro předky. Vedle takových, které se týkaly chování k zůstaviteli (např. těžká urážka, usilování o život, podání žaloby, ale také odpadnutí od křesťanské víry), zde byly i důvody z dnešního pohledu poněkud kuriozní (např. provozování herecké či kejklířské živnosti).

Další možná ustanovení

Vedle výše uvedených mohla závěť obsahovat ještě jiná další možná ustanovení:

- propuštění otroka na svobodu – Propuštění otroka v závěti bylo poměrně obvyklým krokem, natolik oblíbeným, že bylo i omezováno (viz *lex Fufia Caninia*);
- ustanovení odkazu – Ať už ve formě legátu, nebo i fideikomisu;
- stanovení tutora nebo kurátora dětem či manželce.

5.2.3 Zrušení závěti

Závěť může být zrušena jednak na základě vůle zůstavitele, jednak bez jeho vůle.

Vůle zůstavitele byla proměnlivá do posledního okamžiku jeho dechu. Typicky tak vždy nová závěť rušila závěť starší, a to i když by byla nová závěť neplatná. Bylo ovšem možno i závěť pouze zrušit, aniž by došlo k vytvoření nové. Pro zrušení mancipační závěti však nestačilo pouhé zničení voskových tabulek – ty totiž byly jen důkazem o závěti. Jinak tomu bylo u praetorského – tam naopak každé poškození pečeti vedlo k zrušení

testamentu. Pokud tedy zůstavitel učinil změnu, musel je znova nechat formálně zapečetit všemi svědky. Otevření závěti se postupně stalo veřejnoprávním aktem, což mj. souviselo se zavedením dědické daně (6. př. n. l.). Až Justinián prosadil plnou volnost v otázce rušení testamentu a navíc také uznal, že je závěť zrušena jen takovým aktem, který vychází z vůle zůstavitele a nenastává tehdy, když dojde ke zničení nějakou náhodou bez jeho vůle.

Pokud jde o neplatnost závěti **nezávisle na zůstavitelově vůli**, tak ta může být neplatná od počátku (typicky nesplnění náležitostí závěti), nebo i následně (narodí se nový *suus*). Stejně tak i tzv. *testamentum irritum* – tedy když zůstavitel pozbyl způsobilost.

Konečně poslední situací byl tzv. **opuštěný testament** (*testamentum desertum*), kdy sice testament byl platný, ale nikdo z dědiců v něm označených se dědicem nestal (předemřel, odmítli atp.). Opuštění závěti dědicem znamenalo neplatnost všech ostatních institucí, které závěť obsahovala (odkazy, propuštění na svobodu...).

5.2.4 Posloupnost proti testamentu

Nárok neopomenutelných dědiců byl v římském právu spojován s obrátením *vocatio contra tabulas* – což je doslovně „volání proti tabulkám (se závětí)“. Dnes hovoříme o tzv. posloupnosti proti testamentu, nebo též nároku neopomenutelných dědiců na povinný díl. Velmi záhy se začalo ukazovat, že zcela neomezená testovací svoboda má své nedostatky, a bylo jí tedy třeba nastavit limity – bylo třeba respektovat tzv. *oficium*, tedy volně přeloženo přirozenou rodinnou vazbu.

Civilní právo znalo **formální nárok** nepominutelných dědiců. Tento nárok přiznával dědicům právo, aby v závěti byli zmíněni. Nebyl-li dědic zmíněn, stávala se závěť neplatnou. Právo stanovovalo podmínku, že syn musel být zmíněn jmenovitě, ostatní osoby pak bylo možno zmínit povšechně – tedy nějakým splečným označením (např. „mé ostatní děti“). **Formální nárok nezakládal nárok na podíl na pozůstalosti**. Platnou zmínkou v závěti bylo i vydědění. Pro vydědění původně nebyl stanoven nijaký limit, tak jako dnes. Taxativní výčet důvodů, pro něž je možno dědice vydědit, je spojen až s právem justiniánským. Novela 115, která zavedla taxativní výčet důvodů vydědění, je zároveň chápána jako určité definitivní sjednocení nároku

formálního a materiálního, resp. úpravu práv neopomenutelných dědiců vůbec.

Praetori postupně začali dědicům přiznávat i **nárok materiální** – tedy nejen, aby byli zmíněni, ale aby ona zmínka byla spojena s jistým majetkovým prospěchem. Zde je tedy již možno hovořit o tzv. povinném dílu. Otázkou však byla jeho velikost. Postupně došlo k tomu, že za východisko byl vzat zákonný díl, který by dotyčnému dědici připadl a povinným dílem se stala jeho přiměřená část. Pod vlivem Falcidiova zákona (viz dále odkazy), šlo o jednu čtvrtinu. Justiniánské právo však poměr změnilo a velikost podílů se odvozovala od počtu neopomenutelných dědiců (novela 18 z r. 536 n. l.).

Je potřeba říci, že povinný díl nemusel nutně vždy znamenat (a dnes je tomu stejně), že museli dotyční být dědici. Šlo o výši majetkového prospěchu, jehož se jim z pozůstalosti mělo dostat – tedy mohlo jít např. i o odkaz, nebo o věno, jehož výše se pak do dílu započítala (srovnej též dále u pojmu kollační povinnost).

Nárok neopomenutelných dědiců byl zajištěn skrz tzv. kverelu (stížnost) – *querella inofficiosi testamenti*.

5.3 Zákonná posloupnost

Termín zákonná – nebo také intestátní – posloupnost odkazuje existenci právní normy (obyčej, zákon), který je stanovoval, kdo byl dědicem. Jednotliví dědicové v rámci zákonné posloupnosti byli rozděleni do skupin – tzv. dědicových tříd. Zákonná posloupnost je nejstarší způsob dědění a **je postavena na příbuzenské vazbě**. Intestátní posloupnost v římském právu je rozlišována na posloupnost civilní, praotorskou a justiniánskou.

Dědicové typicky dědí:

- **podle hlav (*in capita*)** – Tedy tak, že se pozůstalost rozdělí na stejný počet dílů, jaký je počet dědiců v dané třídě na stejné úrovni;
- **podle kmenů (*in stirpes*)** – Pokud se v rámci dané třídy nachází dědicové v různých úrovních příbuzenské vazby, tak se postupuje tak, že osoby vzdálenější si mezi sebe rozdělí podle hlav podíl svého předka, který dědění zprostředkoval.

Pokud tedy jsou dědici: manželka, dcera a dva vnuci po synovi, který zemřel, tak manželka a dcera dostanou $1/3$ a každý z vnuků $1/6$ (tedy polovinu třetiny, kterou by dědil jejich otec).

5.3.1 Civilní posloupnost

Ius civile pro zákonnou posloupnost mělo **jako východisko příbuzenství agnátské** – tedy právní. Základní podoba zákonné posloupnosti je zachycena v Zákoně XII desek. V rámci civilní posloupnosti byli dědicové rozlišováni do dvou, resp. tří skupin (pojem třídy lze plně vztáhnout až k praetorské posloupnosti):

- **sui heredes** – Je pojem označující osoby, které jsou v okamžiku smrti bezprostředně podřízeny moci *pater familias*. Půjde tedy na prvním místě o manželku *cum manu* a děti zůstavitele *in potestatem*, případně o vnuky, pokud některý jeho *filius familias* předemřel (tj. zemřel dříve, než zůstavitel) a zanechal své děti. Děti bezprostředně pod jeho mocí dědili podle hlav (*in capita*), v případě vnuků pak nastupují podle kmenů (*in stirpes*). Jsou nutnými dědici a nabývají tak smrtí zůstavitele
- **proximus agnatus** – V situaci, že by nebyl žádný *sui*, tak se dědicem mohl stát nejbližší agnát. V této třídě označení agnát odkazuje k širší agnaci, tedy k původní agnátské rodině, z níž zůstavitel pocházel. Nejbližší agnát vylučuje všechny ostatní vzdálenější. Typicky byl tímto agnátem bratr. Ženy v této třídě byly omezeny jen na příbuzné do druhého stupně. Zároveň – pokud šlo o propuštěné otroky – do této třídy spadal jako dědic jejich bývalý pán. Tito dědci nabývají přijetím.
- **gentiles** – Tato dědická třída je zaznamenána v Zákoně XII desek, ale není o jejím praktickém fungování mnoho známo. Je však zcela zjevně velmi starým institutem, odkazujícím do dob, kdy římská společnost byla postavena na rodovém uspořádání, a toto je již jen jeden z posledních dozvuků. Členové rodu nabývali přijetím.

Mezi dědici původně vznikalo *consortium*, tedy určitý druh společenství majetku (viz *societas*).

5.3.2 Praetorská posloupnost

Důsledkem civilní posloupnosti bylo, že jakmile byl některý z potomků zůstavitele emancipován, ztrácel jakýkoliv dědický nárok. Právě toto je jedna z věcí, kterou se praetor rozhodl řešit v rámci *bonorum possessio*. To bylo buď *cum re* (věcně podložené), tedy bylo chráněno proti nárokům civilních dědiců, nebo *sine re*, které proti nároku civilních dědiců nebylo chráněno.

Praetorská posloupnost tedy **začala kombinovat agnátské a kognátské příbuzenství**. V jejím rámci byli dědicové rozděleni do čtyř tříd:

- ***unde liberi*** (mezi dětmi) – Třída, v níž nastupovaly děti zůstavitele, resp. osoby v jejich postavení dle civilního práva (tedy i manželka *cum manu*) a vedle nich i děti emancipované. Ty ale pouze v případě kolace. **Týká se jen dětí legitimních, nikoliv nemanželských;**
- ***unde legitimi*** (civilní dědici) – V této třídě nastupovaly osoby, které byly civilními dědici. Zde jen z prvních dvou skupin, s *gentilles* se již nepočítalo. Držba jim byla nabízena jen *sine re*;
- ***unde cognati*** (nejbližší kognát) – Zatímco civilní posloupnost počítala s agnáty, zde je již počítáno s kognáty, a to v zásadě do šestého stupně, v sedmém stupni jen v pozici bratranců a sestřenic. Bližší stupeň vylučuje vzdálenější – je-li tedy někdo v bližším stupni příbuzenství, tak má přednost před osobou ve vzdálenějším stupni, která tak svůj nárok ztrácí;
- ***unde vir et uxor*** (mezi mužem a ženou) – Byla třída, která reagovala na existenci manželství *sine in manum conventione*. Manželka v takovémto manželství byla povolávána až v této třídě.

V klasickém a zejména poklasickém právu dochází k tomu, že v dědických třídách se nabízí nejen *bonorum possessio*, ale i *hereditas*. Dochází k postupnému zlepšování podmínek dědění pro ženy, ale i dědění po ženách. Již dle SC Orfitianum (178 n. l.) mají děti přednostní právo na dědictví po matce před ostatními dědici bez ohledu na agnátský vztah. Celkově byla v průběhu staletí tendence priorizovat kognáty před agnáty.

Bona adventitia – Majetek nabytý jinak než od *pater familias* (původně to byl jen majetek nabytý po matce, ale posléze byl rozsah mnohem větší), mohly dědit v prvé řadě děti dotyčného, dále pak bratři a matka, a teprve když oni nebyli, tak otec.

5.3.2.1 Kolační povinnost (*collatio bonorum*)

Skutečnost, že byly jako dědici povolány i emancipované děti, však vedla k nové potenciální disproporcii. Ve chvíli, kdy vedle sebe byli postaveni potomci emancipovaní i neemancipovaní a měli by dědit rovným dílem, dosavadní výhoda neemancipovaných by se změnila na nevýhodu. Emancipovaní již totiž byli osobami *sui iuris* a tedy měli svůj vlastní majetek. Neemancipovaní však neměli nic takového – vše vlastnil *pater familias* a pro něj také dosud nabývali majetek. Na vyrovnání tohoto rozdílu praetor požadoval, aby emancipovaní dědicové provedli *collatio bonorum*. To v zásadě bylo jakousi fikcí situace, jako by emancipace nebyla provedena. Přesněji řečeno to fungovalo tak, že se pozůstalost rozdělila podle hlav a emancipovaný se přihlásil k pozůstalosti a stipulačně se zavázal poměrně se podělit o svůj vlastní majetek s neemancipovaným rovným dílem. Tím došlo k navýšení podílu neemancipovaného.

Příklad: Pozůstalost má hodnotu 30, jsou zde tři synové, první neemancipovaný, zbylí dva emancipovaní. Dělbá podílů bude tedy následující:

- S1 vlastní majetek 0 + 10 (dědický díl) + 3 (podíl od S2) + 4 (podíl od S3) = 17 (dědický díl)
- S2 – vlastní majetek 6 + 10 (dědický díl) – 3 (podíl pro S1) = 6 (vlastní) + 7 (dědický díl)
- S3 – vlastní majetek 8 + 10 (dědický díl) – 4 (podíl pro S1) = 8 (vlastní) + 6 (dědický díl)

Římské právo znalo dva základní druhy kolace, a to kolace emancipovaného a kolace věna. Rozdíl byl v tom, že v prvním případě se připočítával majetek emancipovaného, v druhém pak pouze věno.

Kolační povinnost v poklasickém právu byla obecně vztažena na majetek, který descendentů nabyli neúplatně od zůstavitele za jeho života – tato kolace se stala předchůdcem dnešního **započtení na povinný díl**, který je znám i OZ 2012.

5.3.3 Justiniánské právo

Základním znakem intestátní posloupnosti zavedené Justiniánem (novela 118 z r. 543 n.l. a 127 z r. 548 n.l.) je **definitivní vítězství pokrevního**

příbuzenství. Tato okolnost se projevuje mj. i tím, že z dědických tříd zcela vypadla manželka (leda by jako vzdálenější příbuzná spadala do poslední skupiny) a její nárok byl zajištěn zcela odděleně. Mimo jiné se v této úpravě objevuje i nárok nemanželských dětí.

Justinián zavedl čtyři dědické třídy:

- **descendenti** – Bez ohledu na pohlaví (zemřelého i potomka) a na to, zda byly *sui* nebo *alieni iuris*. Patří mezi ně i adoptovaní, ale po adoptovaných nemohl dědit adoptující. Postupuje se *in capita* a *in stirpes*.
- **ascendenti a sourozenci plnorodí** – Zatímco u rodičů je jedno, zda z otcovy či matčiny strany, tak u sourozenců jsou to jen plnorodí (oba společní rodiče) a jejich potomci.
- **sourozenci polorodí** – Tedy sourozenci, kdy mají jednoho společného předka a také jejich potomci.
- **ostatní pokrevní příbuzní** – Šlo o kognáty podle příbuzenského stupně.

5.3.3.1 Zajištění vdovy

Novela č. 53 (537 n.l.) zajišťovala manželku, ale pouze pokud byla hmotně nezajištěná (*indotata* – nezaopatřená, někdy také označována jako „nuzná“). Měla nárok na 1/4 pozůstalosti, ale maximálně 100 liber zlata. Pokud dědi s potomky zůstavitele, nesmí dostat větší díl než oni, pokud se svými dětmi, má nárok pouze na *usufructus*. **Cílem bylo zajistit vdovu na dožití**, nikoliv jí přinést majetek.

5.4 Postavení dědice a přijetí dědictví

Z hlediska římského práva nebylo rozhodující pouze to, o jaký delační důvod se opírá jeho nárok. Pro římské právo bylo rozhodující i to, jaký byl poměr k zůstaviteli. Bylo rozlišováno mezi domácími a vnějšími dědici.

5.4.1 Domácí dědicové

Domácí dědicové (*heredes domestici*), byly osoby, které se zůstavitelem žily ve společné domácnosti. Z toho důvodu se předpokládalo, že i když byl veškerý majetek jen v moci *pater familias*, tak i tyto osoby již za jeho života

na něm měly možnost se podílet (viz např. *pekulium*). **Proto původně platilo, že nabývají smrtí zůstavitele, a to nezávisle na své vůli.**

- ***heredes sui et necessarii*** – Osoby, které v době smrti byly bezprostředně podřízeny jeho moci (jeho smrtí se staly *sui iuris*). Jde typicky o intestátní dědice, ale mohli být i dědic z testamentu. Tyto osoby sice nabývaly *ipso iure* a nezávisle na své vůli, ale postupem času jim praetor umožnil **využít *beneficium abstinendi*** (viz dále).
- ***heredes necesarii*** – Byli jen závětní dědicové a typicky šlo o otroky propuštěné na svobodu. Pozůstalost nabývali *ipso iure* a nezávisle na své vůli. Na rozdíl od předchozí skupiny **nemohl využít *beneficia abstinendi***.

5.4.2 Vnější dědicové

Vnější dědicové (*extraeni*) byly naopak osoby, které byly ve své vazbě na zůstavitele vzdáleny, a tedy **bylo na jejich dobrovolné vůli, jestli se chopí pozůstalosti** (proto též *voluntarii* – dobrovolní).

Těmito dědici byly v intestátní posloupnosti vzdálenější skupiny u civilní posloupnosti (*proximus agnatus*), dále praetorstí dědicové a zejména dědicové ze závěti.

Dědici se stávali v okamžiku, kdy projevíli vůli, že chtějí dědit. Do uvedeného okamžiku byla pozůstalost tzv. ležící pozůstalost – *hereditas iacens*.

5.4.3 Spoludědicové

Římské pojetí dědického práva vycházelo z toho, že každý dědic je univerzálním sukcesorem a to, že mu nepřipadne celá pozůstalost, ale jen její poměrná část, je dáno tím, že vedle něj nastupují i jiní dědicové. Toto pojetí bylo velmi zásadní pro akrescenci dědických dílů. Právě dědický podíl pak představoval poměr, jímž byla pozůstalost mezi dědice dělena. Tam, kde bylo rozdělení reálně možné, bylo toto dělení dovozováno již se Zákona XII desek. Problémem byly předměty, jež byly o své povaze nedělitelné. U těchto předmětů pak vznikalo v nejstarších dobách tzv. ***consortium***, tedy společenství dědiců. To se pak stalo předobrazem jednak spoluvlastnictví jako takového, jednak šlo o nejstarší podobu společenské smlouvy (*societas*). Ke zrušení consortia sloužila žaloba ***actio familiae erciscundae***, kde každý

z členů měl postavení žalobce a žalovaného (*actio duplex*) a soud při ní rozhodl o rozdělení pozůstalosti, ale i také o pohledávkách dědiců mezi sebou. Teoreticky bylo možno použít – pokud by ještě nějaký majetek zůstal nerozdělen – i *actio communis dividundo*.

5.4.4 Dědický nápad

Jak plyne z textu výše, v otázce, kdo a kdy se stane dědicem velmi záviselo i na tom, zda byl dědic domácí anebo vnější. Z hlediska chopení se dědictví jsou rozhodující termíny *delace* a *adice*. **Delace** je důvod, proč se někdo dědicem stává – tedy testament nebo intestání posloupnost. **Ten, na koho takto pozůstalost může přejít se také označuje pojmem delát. Adice (*aditio*) je pak samotné přijetí.** Zatímco u domácích dědiců oba okamžiky *de facto* splývaly v jeden, jinak tomu bylo u extraenů.

Vnější dědicové měli volbu, zda se dědici stanou, nebo ne. To bylo ovšem problematické zejména z hlediska věřitelů, kteří se ocitali v nejistotě se svými pohledávkami. Byla jim proto praetorem poskytnuta možnost dotázat se dotyčného deláta, zda je či není dědicem. Tomu pak byla poskytnuta **deliberační lhůta** – lhůta na rozmyšlenou. Pokud uplynula aniž by se dotyčný delát vyjádřil, mělo se za to, že dědictví odmítl. Stejně tak ovšem mohl i delát dědictví odmítnout, což nebylo spojeno s žádnou pevnou formou.

Naopak pevnou formu mělo stanoveno **přijetí tzv. kreci (*cretio*)**, formální prohlášení o přijetí dědictví. Původně se předpokládala u testamentárního dědice, později i u intestátního. Vedle něj se ale objevovalo i **neformální přijetí – *gestio pro herede***, šlo o situace, kdy dotyčný sice přijetí dědictví výslovně neprohlásil, nicméně se choval jako by byl dědic (typicky plnil zůstavitelovy dluhy).

Transmise (*transmissio*) – převod práva. Již klasické právo umožňovalo, aby delát své právo převedl pomocí *iniurecesse* na jinou osobu. Ale problémem bylo, jak postupovat v situaci, kdy dědic, kterému byla pozůstalost nabídnuta, zemřel dříve, než se stihl vyjádřit. Tento problém byl částečně vyřešen na počátku 5. stol., ale definitivní podobu transmise dalo až justiniánské právo. Pokud se dle něj delát nevyjádřil a zemřel ještě před uplynutím příslušné lhůty, nebo než se dověděl, že se stal dědicem, přecházel jeho nárok na jeho descendenty. V případě, že by obmyšleným byl nezletilý

dědic, který z povahy věci nemohl mít descendenty, mohl jejich nárok přejít na jejich ascendenty. Uplatnění transmise má přednost jak před sukcesivní delací, tak ale před nárokem náhradníka či akrescencí. Obdobně je tomu s transmisí i dnes dle OZ 2012.

Pokud se delát rozhodl, že dědictví přijme, tak se **stával dědicem od okamžiku přijetí**. Tento okamžik se ale u extraneů nekryl s okamžikem smrti zůstavitele, a tedy vznik problém, komu patří pozůstalost. V mezidobí se označovala jako **ležící pozůstalost (*hereditas iacens*)** a nezavazovala ani zůstavitele (byl mrtvý), ani dědice (ještě nepřijal), nýbrž sama sebe. Od Justiniána definitivně měla povahu právnické osoby. Tento koncept byl platný na našem území do r. 1950 a OZ 2012 se k němu nevrátil. Nadále jej však zná rakouské ABGB.

Vydržení pozůstalosti (*usucapio pro herede*) byl velmi starý institut, možná starší než Zákon XII desek. Dle Gaiova svědectví bylo prioritním cílem po smrti zůstavitele zajistit fungování kultu předků, proto se použil v případě, že se někdo chopil pozůstalosti a začal konat jako dědic – tedy vykonával *sacra* atd. Pak bylo možné, aby dotýčný pozůstalost vydržel, a to i v případě, že u něj absentovala *bona fides*. Později již nebylo možno vydržet pozůstalost jako celek, ale jen jednotlivé předměty z pozůstalosti. Císař Hadrián poskytl dědicům ochranu dědictví na takovéto osobě vymáhat, ale ta byla účinná jen proti prvnímu držiteli, ne již proti následnému. Konečně od Marca Aurelia (*oratio Divi Marci*) se přivlastnění předmětů pozůstalosti považovalo za zločin (*crimen expilatae hereditatis*).

Odúmrtí (*caducum, bona vacantia*) je termín, který označuje situaci, kdy byl dědický podíl, nebo i celá pozůstalost, uprázdněn. Z nějakého důvodu se jej dědic nechopil (zemřel, nebyl způsobilý, nebo neměl *capacitas*, popř. dědictví odmítl). Pokud nedošlo ani k akrescenci, transmisí, či k nastoupení náhradníka, bylo možno hovořit o tom, že jde o tzv. *bona vacantia*, tedy o majetek bez vlastníka. Takový majetek praetor předal zůstavitelovým věřitelům. V souvislosti s císařstvím se však prosadilo, že takovýto majetek připadá státu. Na tom měla významný podíl zejména *lex Iulia et Papia Poppea*.

5.4.5 Důsledky přijetí pozůstalosti

Jak bylo řečeno, dědic nastupuje *in locum et ius defuncti*. Na dědice tedy přecházela v zásadě všechna práva a povinnosti, jaká měl zůstavitel, prakticky s výjimkou jen těch, které byly vázány jen na osobu zůstavitele jako takovou.

Na dědice tedy **nepřecházela**:

- **veřejnoprávní funkce** – Tedy různé úřady, netýkalo se však příslušnosti k určitému stavu (*senatores* – člen senátorského rodu);
- **rodinné vztahy** – Moc nad matkou a sourozenci x získával však moc nad svou manželkou a dětmi, kteří byli dosud podřízeni moci jeho patera familias stejně jako on sám;
- **osobní služebnosti** – Byly vázány na osobu a její smrtí také zanikaly;
- **závazky ryze osobní povahy** – To byly **především poenální (tres-tající) žaloby**, pokud se zůstavitel dopustil deliktu. Naopak povinnost náhrady škody na dědice pachatele přešel. Dále **smlouvy, které zanikaly smrtí** (zejm. námezdní, příkazní, společenská).

Naopak na dědice typicky přecházela *sacra* – tedy otázka rodinného náboženského kultu a v majetkové oblasti také odpovědnost za dluhy.

Rozhodnutí o přijetí je ve své podstatě nezvratné – jediné osoby mladší pětadvaceti let mohou žádat v případě, že přijali z nezkušenosti předluženou pozůstalost, o *restitutio in integrum*, a tedy návrat do stavu před jejím přijetím.

5.4.5.1 Odpovědnost za dluhy

Skutečnost, že dluhy přecházely na dědice nebyla dána tím, že na něj přecházela i aktiva. Byl to důsledek univerzální sukcese, tedy aktiva i pasiva přecházela na dědice bez závislosti na sebe. Z důvodu univerzální sukcese **přecházela pasiva v plné výši**. Problém předlužené pozůstalosti nebyl toliko problémem ekonomickým – tedy že dědic musel hradit dluhy ze svého – ale i společensko-právním. Předlužená pozůstalost vedla ke konkurzu a konkurz byl spojen s infamií.

Nejčastějším řešením předlužené pozůstalosti bylo **ustanovit dědicem otroka propuštěného na svobodu**. Tato osoba byla v pozici dědice nutného – tedy pokud byl stanoven, musel se pozůstalosti chopit. V tomto případě tedy pohana z infamie minula členy rodiny, ale dopadla na propuštěného otroka.

Duhou variantou, která však byla možná pouze u vnějších dědiců, byla mandátní smlouva mezi dědici a věřiteli zůstavitele, kteří dědicům přikázali se pozůstalosti chopit. Cokoliv tak dědici zaplatili ze svého, muselo jim být vráceno na základě žaloby z *mandata*.

V průběhu času byla vytvořena tři beneficia, která na otázku pozůstalostních dluhů reagovala.

Beneficium abstinendi

Dobrodiní abstinovat (zdržet se), jak by mohl znít překlad termínu *beneficium abstinendi*, bylo vytvořeno praetorem na ochranu dědiců *sui et necessarii*. Praetor těmto osobám umožnil, aby v případě, že se nevmyslí v pozůstalost (nepřijmou pozůstalost), na ně nepřešel zůstavitelův majetek. Tyto osoby se tedy staly dědici a měly *iura sepulchrum*, ale majetek byl řešen odděleně. Praetor tedy zamítal žaloby věřitelů proti dědicům a konkurz k uspokojení věřitelů prováděl praetor z úřední moci a nikdo nebyl infamován.

Beneficium separationis (separatio bonorum)

Pojem *separatio bonorum* je možno přeložit jako oddělení majetku. Vychází ze skutečnosti, že okamžikem přijetí dědictví splyne majetek dědice a pozůstalost v jedno. Zde se však vyskytovalo riziko i pro věřitele zůstavitele, že dědic bude chtít nabytou pozůstalost využít prioritně k uspokojení svých dluhů. Proto bylo dobrodiní separace umožněno praetorem. Jeho důsledkem bylo, že se sice stal dědicem, ale jak jeho vlastní, tak pozůstalostní majetek existoval odděleně (v právním smyslu). Proto se pohledávky vůči dědici mohly uspokojovat jen z jeho vlastního majetku, pohledávky vůči zůstaviteli jen z pozůstalosti. Nevýhodou však bylo, že dle převládajícího názoru nemohli pak věřitelé zůstavitele požadovat dorovnání zbytku dluhu ze zůstavitelova majetku. Tuto nevýhodu poněkud zvrátil Justinian, který umožnil věřitelům vzít jejich žádost zpět, pokud by se ukázala pro ně separace nevýhodnou. Rovněž jim poskytl lhůtu pěti let, během níž mohli o separaci požádat. Dohoda věřitelů s dědicem však měla za následek, že se separace stala neúčinnou.

Dnes tento účel plní tzv. odloučení pozůstalosti, které zná i OZ 2012 (§ 1709).

Beneficium inventarii

Dobrodiní inventáře (*beneficium inventarii*) byl institut, který se objevil prvně s císařem Gordianem, ale pouze pro vojáky. Teprve císař Justinián umožnil, aby toto beneficium využil každý. Podstata justiniánského dobrodiní inventáře spočívala v tom, že dědic mohl požádat o udělení takového dobrodiní, ovšem musel o něj požádat do měsíce od okamžiku, kdy se dověděl o dědickém nápadu (tj. o tom, že se stal dědicem). Pokud mu bylo uděleno, měl prekluzivní dvouměsíční lhůtu, během níž mu bylo umožněno pořídit soupis veškerého zůstavitelova majetku. Jestliže tak učinil, tak jeho odpovědnost za zůstavitelovy dluhy byla omezena právě hodnotou pozůstalosti.

Zatímco v letech 1950–2014 byla odpovědnost za dluhy omezena jen na hodnotu pozůstalosti, plná odpovědnost za dluhy a možnost výhrady soupisu se do našeho právního řádu vrátila s OZ 2012 (§ 1674an).

5.4.6 Ochrana dědiců

Z hlediska právní ochrany je potřeba rozlišovat nejen prostředky řádné a mimořádné, ale také to, zda byl dotýčný dědic civilním dědicem, nebo praetorským.

Civilní dědic jako svou základní procesní ochranu měl žalobu z dědictví – *hereditatis petitio*. Tato žaloba směřovala na vindikaci (vydání) pozůstalostního majetku a aktivně legitimován k ní byl právě civilní dědic. Aby mohl žalobu použít, musel tedy být dotýčný prohlášen dědicem. Svou povahou jde o žalobu působící *erga omnes*. Pasivně legitimován byl tak každý, kdo pozůstalost, či jen její část zadržoval, a to včetně osob, které byly praetorskými dědici (*bonorum possessor*), nebo nebyly s to dokázat titul, z jakého danou věc drží. Žaloba – jako každá vindikace klasické doby – nezakládala exekuční titul, ale pouze konstatovala, kdo je oprávněný. Pokud by nebyla pozůstalost vydána, musel její vydání nárokovat skrz mimořádný prostředek – *interdictum Quem hereditatem*, kterým byla žalovanému odejmuta držba.

Teoreticky bylo možno použít i klasickou reivindikaci, zde však mohl žalovaný požadovat, aby bylo nejprve rozhodnuto, zda dotýčný je dědicem.

Praetorský dědic, kterému byla udělena držba pozůstalostního majetku (*bonorum possessio*), byl prioritně chráněn jen mimořádnými

prostředky – zejm. *interdictum Quorum bonorum*. Toho musel uposlechnout i civilní dědic, ale následně mohl nárokovat skrz výše uvedenou *hereditas petitio*. Proti této civilní žalobě byla praetorem poskytována praetorskému dědici ochrana skrze námitku, ale pouze v případě, že držba byla věcně podložená (*cum re*), tedy byla provedena kolace.

Vedle této základní ochrany byly v dědickém právu využívány následující žaloby:

Actio familiae erciscundae – Žaloba mezi spoludědici na zrušení consorcia a jeho rozdělení mezi jednotlivé dědice. Každý z dědiců byl zároveň žalobcem a žalovaným.

Querella inoficiosi testamenti – Žaloba poskytovaná neopomenutelným dědicům na vymožení jejich nároku na povinný díl. Původně měla za následek zrušení testamentu, posléze jen zakládala testamentárnímu dědici vyplácet povinný díl.

V souvislosti s dědickým právem bylo rovněž často používáno ***restitutio in integrum***, jako mimořádný prostředek, který umožňoval návrat v předestlý stav zejm. v situaci:

- Když se osoba mladší pětadvaceti let chopila z neznalosti předlužené pozůstalosti.
- Když věřitelé zůstavitele seznali, že dobrodiní separace, o které požádali, je pro ně nevýhodné.

5.5 Singulární sukcese – odkaz

Z pohledu římského práva zde byly **dva základní druhy odkazu – legát a fideikomis**. My dnes hovoříme obecně o odkazu, který v sobě nese rysy obou římských typů. Je vlastně výsledkem jejich postupného splnutí. Stejně tak testament je i zřízení odkazu jednostranným právním jednáním. Jestliže cílem ustanovení za dědice bylo určit nástupce na pozici hlavy rodiny, odkaz má za cíl poskytnout nějaké určité osobě nějaký určitý majetkový prospěch. Odkaz tedy spočíval v předání nějaké konkrétní věci, popř. souboru věcí odkazovníkovi. Odkaz nebyl zatížen pasivy, naopak, sám byl pasivem ležícím na dědictví.

K tomu, aby byl odkaz naplněn, bylo nutné, aby nejprve zůstavitel zemřel a následně aby se dědic chopil dědictví. Bylo povinností dědice, aby odkazovníkovi předal odkaz. Na odkazu se tedy podílí zůstavitel, který odkaz zřídí, dědic, který má za povinnost odkaz vydat (obtěžžený – *oneratus*) a pak konečně odkazovník, který je odkazem obmyšlený (legatář, nebo fideikomissář, podle druhu odkazu).

Problematika odkazu byla velmi častým tématem právních sporů, o tom svědčí mimo jiné i fakt, že z padesáti knih digest je věnováno šest knih prakticky jen problematice odkazů.

5.5.1 *Legatum* – civilní formální odkaz

Legatum – je odkaz podle práva civilního. Tento druh odkazu byl právem civilním chráněn a byl vymahatelný. Jeho podoba však byla poměrně přesně dána a byl ještě více formální než závěť. Např. pro každý z jednotlivých typů legátů existovala zvláštní formule, jíž byl odkazovník ustanoven.

Legát byl pevně formalizovaný. Bylo jej možno učinit pouze v závěti. Proto pro něj platila stejná pravidla jako pro dědice. Tedy odkazovníkem mohl být jen římský občan. Římské právo rozlišovalo celkem čtyři druhy odkazů, někdy se také hovoří o dvou hlavních typech a dvou „podtypech“.

5.5.1.1 *Legatum per vindicationem* – vindikační legát

Tento legát byl uskutečňován typicky skrz formuli: „*Do lego!*“ Slovo vindikační odkazuje ke skutečnosti, že odkazovník mohl odkázanou věc vindikovat – vymáhat vlastnickou žalobou. V okamžiku smrti zůstavitele se odkazovník totiž stal vlastníkem. Pro tuto svou vlastnost byl velmi ceněn, neboť věcněprávní žaloba byla vždy silnější než obligační.

Tímto druhem legátu ovšem bylo možno předat pouze věc, kterou měl zůstavitel v kviritském vlastnictví a to nejen v okamžiku, kdy byla sepsána, ale musel jím být i v okamžiku úmrtí a celou dobu mezi tím.

Podtypem vindikačního legátu byl **legát per praeceptionem**. Na jeho výkladu se dělil pohled Sabiniánů a Prokuliánů, jaký byl účel tohoto typu odkazu. Podle Sabiniánů šlo o odkaz pouze dědici, dle druhých i jinému. Obě školy se však shodly na tom, že předmět odkazu musí být ve vlastnictví zůstavitele.

5.5.1.2 *Legatum per damnationem* – damnační legát

Damnační legát se projevoval slovy „*heres damnas esto dare!*“ a zakládal odkazovníkovi pouze obligační nárok na vydání odkazu. Jeho pozice tak byla mnohem slabší. Výhodou damnačního legátu však byla skutečnost, že jeho předmět nemusel být v kviritském vlastnictví, ale postačilo vlastnictví bonitární. Bylo ale možno tímto odkazem odkázat i věc cizí, a to buď dědice, nebo třeba i třetí osoby. Dědic pak měl za povinnost tuto věc od dotyčného odkoupit a předat odkazovníkovi, popř. odkazovníkovi vyplatit hodnotu odkazu.

Legatum sinensi modo byl podtypem damnačního legátu. Odkázaná věc musela v době smrti zůstaviteli náležet, alespoň v bonitárním vlastnictví. I tento však zakládal obligační nárok, buď na to, aby věc byla na odkazovníka převedena, nebo mu bylo umožněno si jí vzít.

Přílišná složitost vedla často k chybám a ty měly za následek neplatnost legátu. Stačilo, aby předmět odkazu neodpovídal užitě formulaci. To se pokusilo vyřešit SC Neronianum tak, že při použití nesprávných slov měl být odkaz posuzován, jako by byl zřízen v nejpříhodnější formě, což byl typicky damnační legát. To mělo za následek, že prakticky vymizely všechny jiné formulace.

To bylo důvodem, proč se postupně náležitosti jednotlivých typů legátů k sobě přibližovaly a směřovaly, aby nakonec převládající formou se stal legát damnační. I dnešní odkazy, které zná řada právních řádů včetně našeho, mají povahu damnačního odkazu. V dominátu pak nastal proces sblížování s fideikomisy. To bylo dáno především tím, že od nástupců Konstantina Velkého již nebylo potřeba předepsaných slovních formulí a od Theodosia II. pak byl přípustný i řecký jazyk. Konečné splynutí s fideikomisy je spojeno pak s Justinianem.

5.5.2 Fideikomis – neformální odkaz

Vedle formalizovaného legátu existoval již od nejstarších dob ještě jeden druh odkazu, který byl neformální. Název tohoto odkazu byl odvozen ze slov *fides* a *commisum*, což v češtině znamená „svěřeno vřít“. Ostatně tato slova se odráží v několika institutech obsažených v OZ 2012 (viz dále). Tato

slova však vystihovala jeho základní nevýhodu – fideikomis nebyl vymahatelný právní cestou, ale pouze v rovině morálky, kdy se počítalo s tím, že dědic si nedovolí nerespektovat přání zůstavitele. Existoval zde tlak skrz *consillium amicorum*, tedy okruh blízkých zůstavitele, ale i ten byl jen v rovině morální.

Změnu znamenal počátek principátu, kdy nejprve Augustus a posléze Claudius umožnili jejich vymáhání právní cestou. Od Flaviovců (konec 1. stol. n. l.) pak začala být postupně omezována neformálnost fideikomisů. Postupně za dominátu docházelo ke sbližování fideikomisu s legáty. Zejména Theodosius II. stanovil minimální počet svědků na pět a požadavek, že mělo být jednání dokončeno ten den, kdy bylo započato. Konečně Justinián stanovil, že odkazy mají být považovány zároveň za legát i fideikomis. Příslušela z nich obligační žaloba, ale pokud byl předmět odkazu ve vlastnictví zůstavitele v okamžiku smrti, tak i žaloba věcná. Konečně stanovil, že v případě rozporu mezi pravidly pro legáta a fideikomisy má být postupováno podle volnějších pravidel pro fideikomisy.

5.5.2.1 Podtypy fideikomisů

***Fideicommissum hereditatis* – univerzální fideikomis**

Šlo o specifickou situaci, kdy se dědic stal dědicem, ale bylo mu uloženo, aby celou pozůstalost předal jiné osobě jako fideikomis (označuje se proto jako *heres fiduciarius*). Tím na něj přecházela aktiva, ale pasiva by zůstala dědici. Byla snaha, aby pasiva přešla na fideikomisáře (aby byl dědic motivován předat odkaz. Nejprve se to řešilo pomocí stipulačního slibu. Později za císaře Nera skrz SC Trebelianum, které umožnilo, aby se žaloby věřitelů místo proti dědic propouštěly proti fideikomisáři. Dědic zde však neměl zaručen nárok na nic, ani na falcidiánskou kvartu. Další úpravou bylo SC Pegasianum (74 n. l.), které dědicům zaručovalo falcidiánskou kvartu. Obě tato senatusconsulta pak ve finální podobě revidoval Justinián. Název univerzální odkazuje ke skutečnosti, že v tomto případě povinnost hradit pasiva přecházela na fideikomisáře. Ten však byl stále jen odkazovníkem. Dědic sice již nebyl odpovědný za dluhy, ale stále měl pozici dědice co se týče ostatních práv (typicky *iura sepulchrum* – práva k hrobu).

Fideikomisární substituce

Substitucí je náhradnictví. Podstata fideikomisární substituce spočívala v tom, že osobě (fideikomisář, *heres fiduciarius*) bylo nařízeno, že má předmět odkazu předat v určitý okamžik, např. třeba v okamžiku své smrti, jiné osobě. Jde tedy o odkaz sukcesivní. Tito nástupci byli v římském pojetí náhradníky v odkazu. Ve vazbě na univerzální fideikomis však měli de facto podobné postavení jako dědic. Tento vývoj se završil v moderní době, kdy ještě ABGB tohoto nástupce chápalo jako dědice de iure, jen respektovalo původní název (svěřenské náhradnictví), ale již meziválečné rekodifikace a dle nich OZ 2012 takovou osobu označují jako svěřenského nástupce.

Fideicommissum familiae relictum – rodinný fideikomis

Tento druh fideikomisu lze označit jako podtyp výše uvedené fideikomisární substituce. Cílem fideikomisu bylo, aby určitý předmět či soubor věcí zůstal zachován v rodině. Jde o **výjimku z pravidla, že v době smrti zůstavitele musí být obmyšlený přítomen alespoň jako nasciturus**. Pořizovatel mohl určit komu z rodiny má být předmět předán, může být předán komukoliv z rodiny. Pokud by však nebyl předán členovy rodiny, může jeho vydání požadovat ten, kdo z příbuzných je na nejbližším stupni.

Skutečnost, že mohla být takto omezena dispozice s předmětem do budoucna prakticky „do nekonečna“, vedla k tomu, že se objevily snahy tento fideikomis omezit. Justinián tak stanovil, že po čtvrtém předání se předmět fideikomisu stává volným.

Tento fideikomis se na naše území dostal v 16. stol. cestou přes Španělsko a Německo ve šlechtickém prostředí. Byl převzat i do ABGB, ale po vzniku ČSR byl na našem území r. 1924 zrušen. V OZ 2012 se již rodinné svěření v dědickém právu nevyskytuje.

Codicillus – kodicil

Podstata kodicilu nespočívá v obsahu fideikomisu, ale v jeho formě. Kodicil je fideikomis ve formě dopisu. Je třeba říci, že to byl právě kodicil Lucia Lentula, který stál u začátku právní vymahatelnosti fideikomisů. Původní neformálnost byla později postupně nahrazována vlivem přibližování legátů a fideikomisů. Za Justiniána bylo definitivně stanoveno, že musí mít kodicil

pět svědků a musí být zde *unitas actu*. Musel být také zůstavitelem podepsán a stejně tak podepsán svědky.

Z pohledu důsledků je zásadní otázkou, zda existoval kodícil vedle závěti, nebo zda zde závěť nebyla.

Codicillus testamento confirmati – Je kodícil potvrzený závětí, vedle které existuje. Mohl být vytvořen dříve nebo později než závěť, ale jeho existence musela být v závěti zmíněna. V takovémto kodícilu je možno zřídit platně i civilní odkaz (*legatum*), ale také manumise, nebo ustanovit poručníky.

Codicillus ab intestato – Tedy kodícil existující nezávisle na závěti, resp. v případě, že ani závěť neexistuje. V takovém kodícilu je možno zmínit pouze fideikomis.

Kodicilární klauzule – Stalo se zvykem, že v případě obavy o platnost závěti k ní byla připojována doložka. Podle ní měl být testament, který by z nějakého důvodu nenaplnil náležitosti testamentu (a tedy se stal neplatným), zachován alespoň v podobě fideikomisu.

Kodicil byl převzat i ABGB jako jeden z typů posledních pořízení, kterým bylo možno ustanovit vše s výjimkou ustanovení dědice. V současné době je následovník kodícilu obsažen v OZ 2012 jako dovětek (§ 1498).

5.5.3 Subjekty u odkazů

Jak již bylo řečeno, na odkazech se podílejí tři osoby. Zůstavitel, který jej učiní, dědic – obtížený povinností jej splnit a odkazovník, který z něj má prospěch.

5.5.3.1 Oneratus – obtížený

Odkazem byl obtížený **typický dědic**, ale mohl jím být i odkazovník (pododkaz). V případě **legátu byl jen testamentární dědic**. Nebylo možné tento odkaz platně zřídit k okamžiku smrti, nebo dokonce po smrti dědice. V případě fideikomisu již byla škála osob obtížených mnohem širší, mohl jím být každý, který měl po smrti zůstavitele majetkový prospěch. **Obtíženým u fideikomisu** mohl být: dědic, ať již testamentární, nebo i intestátní, legátář, fideikomisář (v případě pododkazu). Mohl být obtíženým ale i fiskus. Fideikomis byl odkazem platně pořízeným i po smrti dědice.

Pokud obtížených bylo několik, tak se předpokládalo, že plnění mělo být podílové, s výjimkou nedělitelných plnění. Podíl byl určován typicky podle velikosti dědického podílu.

5.5.3.2 Odkazovník

Osoba, jíž měl odkaz připadnout, musela mít stejnou způsobilost jako dědic. Proto bylo nemožné, aby odkaz byl učiněn pro osoby nejisté (*personae incerta*). Ale zde se objevuje již od 1. a 2. stol. před Kristem řada výjimek ve prospěch měst, venkovských obcí a za Marca Aurelia i collegií (tj. spolků, např. pohřebních bratrstev). Legatářem mohl být jen ten, kdo byl Říman, stejně tak zde platilo i omezení skrz *capacitas* – tedy nemohly být příjemci osoby nesezdané a bezdětné (*caelibes et orbi*). Voconiov zákon zakázal, aby legatářem po bohatém byla žena.

V případě fideikomisů byl přístup původně volnější. Po Římanovi mohl nabýt fideikomisem i peregrin nebo osoby nesezdané a bezdětné. Postupně však docházelo ke sblížování mezi legáty a fideikomisy i v těchto omezeních. Pokud bylo více odkazovníků, tak se stávali spoluodkazovníky. Pokud nebyl stanoven díl, tak byly odkazovníky stejným dílem. Bylo ale také možno, aby byl z okruhu potenciálních odkazovníků odkazovníkem vybrán jeden (odkaz „někomu z propuštěnců“). Pokud by pak výběr nebyl proveden, tak vzniká nárok na podíl všem. Jinak se řešila situace, když k téže věci bylo ustanoveno více odkazovníků, ale na různých místech pořízeního pořízení (tzv. *disiunctim*). V tomto případě jeden z odkazovníků nabude věc, druhému pak musí být vyplacena jeho hodnota.

Otázka spoluodkazovníků souvislostí s tím, zda při uvolnění části odkazu docházelo, nebo nedocházelo k přirůstání k ostatním odkazovníkům. Toto přirůstání bylo vyloučeno u damnačních legátů a fideikomisů a uvolněný díl odkazu tak v zásadě připadal dědici. Naopak vindikační legát, nebyly-li stanoveny díly odkazovníkům, tak vedlo k tomu k akrescenci. Nerozhodovalo, jestli byli dědicové k odkazu zmíněni v téže větě (*coniunctim*) nebo v různých větách (*disiunctim*). Nová pravidla přirůstání stanovil Justinian, kdy však i on rozlišoval mezi zmíněnými v téže či v jiné větě.

5.5.4 Předmět odkazu

V otázce odkazu platí stejné limity, jako u právních jednání obecně, popř. velmi podobné jako u ustanovení dědicem. Nemůže tedy být zejména *contra legem*, *contra bonos mores*, neplatným bude objektivně nemožný odkaz. Stejně tak jako ustanovení dědice nemůže být odkaz kaptatorní – tedy zesměšňující obmysleného. Odkaz nemůže být ani na libovůli obmysleného.

Odkaz bylo možno podvázat určením účelovým, stejně tak i *dies a condicio*. V případě podmínek však i u legát platilo, že platné jsou jen podmínky odkládací a teprve Justinian sloučením legátů a fideikomisů zavedl možnost podmínky rozvazovací.

U odkazu bylo možno stanovit i substituta. Vedle výše uvedené fideikomisární substituce se tu má na mysli především klasická substituce obecná (*substitutio vulgaris*), která má za cíl určit náhradního odkazovníka pro případ, že první označený odkazovník se odkazu nechopí.

Prelegát je odkaz, který byl zřízen ve prospěch jednoho z dědiců, ale nebylo ustanoveno, kdo je obtížený. V tom případě byly obtíženi všichni spoludědicové a tedy v příslušném poměru i sám odkazovník.

Je-li odkázána **věc individuálně určená**, má jí odkazovník obdržet tak, jak byla v době smrti. Může tedy požadovat vše, co k ní přibýlo, ale také vše, co po smrti ubylo, jde na jeho škodu. Odkazovník také přebírá věc se všemi břemeny – tj. služebnostmi, opakujícími se dávkami atp.

Odkaz hromadné (souborné) věci se má za odkaz jeden (např. odkaz knihovny zůstavitele). Není tedy právem odkazovníka si z celku vybírat, ale je třeba přijmout vše. Hromadná věc odkazovníkovi připadá tak, jak byla v době smrti zůstavitele.

Odkaz druhový je takovým odkazem, kdy není předmět určen individuálně, ale podle druhu (např. oblečení, otroka). Mohl mít podobu **legatum optionis**, kdy z názvu legátu plyne, že právo volby – individualizace, která konkrétní věc bude předmětem odkazu, má odkazovník, nikoliv obtížený. Mohlo ale dojít k situaci, kdy zůstavitel toto právo neurčil. Pak u vindikačního volil odkazovník, u damnačního měl však právo volby obtížený. V této situaci však odkazovník nesměl sobě vybrat věc nejlepší a obtížený zas nemohl určit odkazovníkovi věc nejhorší kvality. Obdobné pravidlo volby bylo v případě, kdy byl odkaz učiněn alternativně.

Určitou alimentační (zajišťovací) roli pak měl **odkaz osobní služebnosti** (často vdově na dožití), **důchodu** anebo také **odkaz výživy**. U posledně jmenovaného platila výjimka, že jeho příjemce nemusel mít dědickou způsobilost. Také v případě, že byly odvolány odkazy všeobecně, se netýkalo odvolání odkazu výživy.

Odkaz pohledávek může být odkaz pohledávek zůstavitele vůči třetím osobám, nebo může jít o prominutí dluhu zůstavitelem odkazovníkovi. Pokud odkazuje dlužník dluh svému věřiteli, musí být odkaz spojen s nějakou novou výhodou (např. odpadnutí omezení, které bylo na plnění vázáno). Takto může být odkázáno např. i věno.

Konečně bylo možno odkázat i podíl (čistý) na dědictví – tzv. ***legatum par-tionis***. Ten ale stále zakládal jen singulární sukcesi odkazovníka k věcem z dědictví, případně mohla mu být vyplacena peněžní hodnota onoho dílu.

Regula Catoniana – Je pravidlo, které stanovovalo, že odkaz má být posuzován tak, jako by byl zůstavitel zemřel v okamžiku jeho porřízení. Takže např. v případě, když je odkazována věc ve vlastnictví odkazovníka, i kdyby v budoucnu byla zcizena, odkaz se nikdy nestane zpět platným.

5.5.4.1 Omezení odkazů

Fakt, že odkaz nebyl zatížen obecně pasivy, vedl k tomu, že může dojít k tomu, že by dědictví bylo přetíženo odkazy. V tomto ohledu byla snaha libovůli zůstavitele omezit.

Lex Furia testamentaria (plebiscit, 2. pol. 2. stol. př. n. l.) – Pod sankcí čtyřnásobku bylo zakázáno přijmout legát vyšší hodnoty než 1000 assů. Jedinou výjimkou byli pokrevní příbuzní do šestého kolene.

Lex Voconia (r. 169 př. n. l.) stanovovala, že pro občany první třídy censu nemohla být příjemcem odkazu žena, zejména ale dle něj nesměl jedinec nabýt odkazem víc, než kolik zbylo dědicům dohromady.

Lex Falcidia de legatis (plebiscit z r. 40 př. n. l.) se ukázala jako nejlepší řešení. Tento zákon stanovoval, že dědici musí zůstat jedna čtvrtina jeho dědického dílu. Nad tuto čtvrtinu (tzv. falcidiánskou kvartu) byl odkaz neplatným.

SC Pegasianum (r. 75 n. l.) rozšířilo platnost Falcidiova zákona i na fideikomisy. S výjimkou *fideicommissum ab intestato*, na které to bylo vztaženo až za Antonina Pia. Později došlo vztažení i na darování pro případ smrti. Jemu ještě předcházelo SC Trebellianum (r. 56 n. l.), které však ještě použití falcidiánské kvarty u fideikomisů neumožňovalo.

Právo na sražení kvarty mají jen dědicové – testamentární i intestátní, ale ne už fideikomisář u univerzálního fideikomisu. Pro výpočet kvarty je třeba říci, že má jít o jednu čtvrtinu čistého dědického dílu (tedy po odečtení pasiv). V případě, že by odkázaná věc byla nedělitelná, nebo šlo o služebnost, tak byl přesah přes onu uvedenou kvartu odkazovníkem dědic kompenzován finančně.

Do kvarty se však dědici nezapočítávalo jen to, co zdědil, ale také to, co nabyt z odkazů, které mu byly k tíži, ale jichž se odkazovník neujal. Naopak se do kvarty nezapočítávaly odkazy ve prospěch dotyčného dědice. Sám zůstavitel toto ale mohl upravit odlišně a mohl výslovně uvést, že i toto se má započítat do jeho dílu, dokonce mohlo nařídít i započítání toho, co nabyt dědic od zůstavitele ještě za jeho života.

5.5.5 Zrušení odkazu

Odkaz mohl být pochopitelně zrušen odvoláním, což u legátu byl formální akt, v případě fideikomisu stačilo jen vyškrtnutí dané pasáže. K jeho zrušení mohlo dojít i tak, že předmět odkazu zanikl, nebo třeba i jen změnil funkci – např. odkázaný „obchod“ byl zůstavitelem po zřízení odkazu změněn na „hostinec“. Odkaz mohl být zrušen i novým odkazem, a i kdyby tento nový odkaz se stal neplatným, původní odkaz zůstává zrušený.

Fidekomis ab intestato bude zrušen také tím, že bude pořízena závěť. Naopak odkazy učiněné v závěti pozbývají pochopitelně platnosti spolu s ní. Tím, že odkaz je účinný až tehdy, když se dědic chopí pozůstalosti, mohlo dojít k situaci, kdy testamentární dědic se záměrně nestal dědicem ze závěti, aby se vyhnul povinnosti plnit odkaz, avšak následně se o pozůstalost přihlásil jako dědic ze zákona. V takovém případě proti němu bylo možno použít žalobu z podvodu.

5.5.6 Odkaz v moderním právu

Odkaz patří mezi tradiční instituty i dnes, i když nebyl našemu právu let 1964-2014 znám. Odkaz v moderních právních řádech je zpravidla odkaz damnační a navazuje jak na legát, tak i fideikomis (je možno jej učinit i mimo závěť, k tíži fisku...). Nový občanský zákoník zná také omezení odkazů v podobě falcidiánské kvarty.

Vedle klasického odkazu je známo, jak již bylo řečeno, i svěřenské nástupnictví a dovětek.

5.6 Darování pro případ smrti

Mortis causa donatio (darování pro případ smrti), je dvojstranným právním jednáním mezi živými. Jeho právní účinky jsou vázány na okolnost, že dárce nepřežije určitou nebezpečnou situaci. Později bylo připuštěno, aby bylo platné i tehdy, když nešlo o nebezpečnou situaci, ale věc byla převedena na obdarovaného s tím, že mu má připadnout, když přežije dárce.

Obecně podstata darování spočívala v tom, že byla věc ihned převedena do vlastnictví obdarovaného. Tento převod mohl být s podmínkou odkládací (vlastníkem až po smrti dárce), nebo rozvazovací (věc se vrátí dárce, pokud obdarovaný zemře). Vedle toho bylo také na vůli dárce, aby jej odvolal. Tohoto práva se však mohl sám zříci.

Na darování pro případ smrti se vztahovala pravidla podobně jako na odkaz, ale na **rozdíl od odkazu jde o smlouvu.**

Římské právo znalo ještě termín *mortis causa capio*, což byl obecný termín pro jakékoliv nabytí z důvodu smrti zůstavitele, pro které neexistovalo zvláštní označení. Typicky šlo např. o situaci, kdy nějaká osoba nabyla něco proto, že tím dědic (odkazovník) plnil podmínku, se kterou bylo nabytí dědictví (odkazu) spojeno.

LITERATURA A DALŠÍ POUŽITÉ ZDROJE

Publikace

- BARTOŠEK, M. *Encyklopedie římského práva*. 2., přeprac. vyd., v nakl. Academia 1. vyd. Praha: Academia, 1994, 471 s., [16] s. fotografií. ISBN 80-200-0243-X.
- BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském. I., Úvod, práva věcná*. Praha: nákladem vlastním, 1945, 162 s.
- BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském. II., Právo obligační, právo dědické*. Praha: nákladem vlastním, 1946, 193 s.
- BOHÁČEK, M. *Nástin přednášek o soukromém právu římském. III. [díl. Seš. 1], Část všeobecná*. Praha: M. Boháček, 1947, 80 s.
- BONFANTE, P. *Institute římského práva*. Přeložil Jan Vážný. 9. vyd. Brno: ČS.A.S. Právník, 1932, 745 s., Knihovna Čs. Akademického Spolku Právník, sv. 17.
- CVETLER, J. *Právo římské: [skripta pro posluchače právnické fakulty]*. 1. vyd. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1969, 119 s.
- ČERNÝ, M. *Kuneš z Třeborle: středověký právník a jeho dílo*. Plzeň: Západočeská univerzita, 1999, 170 s. ISBN 80-7082-580-4.
- DAJCZAK, W., GIARO, T., LONGCHAMPS DE BÉRIER, F. *Právo římské: základy soukromého práva*. 1. vyd. Olomouc: Iuridicum Olomoucense, 2013, 423 s. ISBN 978-80-87382-41-7.
- HEYROVSKÝ, L. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 4., opr. vyd. Praha: J. Otto, 1910, 1243 s.
- HEYROVSKÝ, L., VÁŽNÝ, J., SOMMER, O. *Dějiny a systém soukromého práva římského*. 7. vyd. Bratislava: Univerzita Komenského, Právnická fakulta, 1929, 2 svazky (viii, xv, 646 s.), Knihovna Právnické fakulty Univerzity Komenského v Bratislavě, sv. 25.

- HRDINA, I. A. *Sylabus římského práva soukromého*. 2., upr. vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, 86 s. ISBN 978-80-7380-262-2.
- KINCL, J., URFUS, V. *Římské právo: [celostátní vysokoškolská učebnice pro studenty právnických fakult]*. 1. vyd. Praha: Panorama, 1990, 469 s. ISBN 80-7038-134-5.
- KINCL, J., URFUS, V., SKŘEJPEK, M. *Římské právo*. 2., dopl. a přeprac. vyd., v nakl. C. H. Beck vydání první. Praha: C. H. Beck, 1995, xxii, 386 s., Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-031-1.
- SKŘEJPEK, M. *Římské soukromé právo: systém a instituce*. 2. upravené vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2016, 350 s., Vysokoškolské učebnice. ISBN 978-80-7380-566-1.
- SOMMER, O. *Prameny soukromého práva římského*. 2., přeprac. vyd. Praha: nákl. vl., 1932, 189 s.
- SOMMER, O., SPÁČIL, J. (eds.). *Učebnice soukromého práva římského*. Praha: Wolters Kluwer Česká republika, 2011, 2 svazky, Klasická právnická díla. ISBN 978-80-7357-616-5.
- URFUS, V. *Historické základy novodobého práva soukromého: římskoprávní dědictví a soukromé právo kontinentální Evropy*. 2. vyd. Praha: C. H. Beck, 2001, 131 s., Beckovy právnické učebnice. ISBN 80-7179-504-6.
- VÁŽNÝ, J. *Římské právo obligační. Část I.-II.* 2., nezměněné vyd. Brno: Československý akademický spolek Právník, 1946, 235 s.
- VESELÁ, R. a kol. *Římské právo pro bakaláře*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2009, 188 s., Edice učebnic PrF MU, sv. 433. ISBN 978-80-210-5002-0.
- ŽIDLICKÁ, M. *Dějiny soukromého práva: římské právo soukromé a jeho vliv na vývoj evropského právního myšlení*. 1. vyd. Brno: Sting, 2010, 90 s. ISBN 978-80-86342-87-0.

Překlady pramenů

Digesta, neboli, Pandekty: vybrané části = Digesta, seu, Pandectae: fragmenta selecta. 1. vyd. Praha: Univerzita Karlova, nakladatelství Karolinum, 2015–2019, 2 svazky, Fontes iuris romani. ISBN 978-80-246-3063-2. Dostupné z: <https://ebookcentral.proquest.com/lib/natl-ebooks/detail.action?docID=4774700>

GAIUS. *Učebnice práva ve čtyřech knihách.* Přeložil a editoval Jaromír Kincl. Přetisk 1. vyd. z roku 1981. Brno: Masarykova univerzita, 1999, 274 s. Edice učebnic Právnické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, sv. 234. ISBN 80-210-2196-9.

Justiniánské Instituce = Iustiniani Institutiones. Přeložili Peter Blaho a Michal Skřejpek. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2010, 411 s., Fontes iuris romani. ISBN 978-80-246-1749-7.

Cvičebnice

BARTOŠEK, M. *Škola právníckého myšlení.* 1. vyd. Praha: Karolinum, 1993, 380 s. ISBN 80-7184-892-1.

BUBELOVÁ, K., DOSTALÍK, P., RAZIM, J. *Praktikum z římského práva.* 3. rozšířené vyd. Praha: Leges, 2019, 256 s., Student. ISBN 978-80-7502-388-9.

HAUSMANINGER, H., BLAHO, P., KLEŇOVÁ, V. *Praktické případy z římského práva.* 5. rozšířené vyd. Plzeň: Aleš Čeněk, 2021, 337 s., Slovenské praktiká. ISBN 978-80-7380-827-3.

SKŘEJPEK, M., BĚLOVSKÝ, P., FALADA, D. *Případy římského praetora.* 5., rozš. a dopl. vyd. Praha: LexisNexis CZ, 2007, 95 s. ISBN 978-80-86920-18-4.

Ediční rada PrF MU

doc. JUDr. PhDr. Robert Zbíral, Ph.D. (předseda);

Mgr. Bc. Luboš Brim, Ph.D.; Mgr. David Čep, Ph.D.;

JUDr. Mgr. Jakub Harašta, Ph.D.; doc. JUDr. Michal Janovec, Ph.D.;

JUDr. Bc. Terezie Smejkalová, Ph.D.; doc. JUDr. Ing. Josef Šilhán, Ph.D.;

JUDr. Dominik Židek, Ph.D.

Základy římského práva

doc. JUDr. Pavel Salák, Ph.D.

Vydala Masarykova univerzita

Žerotínovo nám. 617/9, 601 77 Brno

v roce 2024

Edice Učebnice Právnické fakulty MU, sv. č. 569

Bakalářský studijní program

1., elektronické vydání, 2024

ISBN 978-80-280-0612-9 (online ; pdf)

www.law.muni.cz

www.law.muni.cz/eshop

ISBN 978-80-280-0612-9

MUNI
PRESS

MUNI
LAW